

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ГОЛУБ ГЕННАДІЙ СЕРГІЙОВИЧ

УДК 911.3.375:338.48 (477)

**ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ
НАСЕЛЕННЯ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Спеціальність 11.00.02 – економічна та соціальна географія

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата географічних наук

Науковий керівник
заслужений діяч науки і техніки України,
член–кореспондент НАПН України
доктор економічних наук, професор
ОЛІЙНИК ЯРОСЛАВ БОГДАНОВИЧ

Київ – 2014

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ I. Теоретико-методичні основи суспільно-географічного дослідження життєдіяльності населення регіону.....	9
1.1. Життєдіяльність населення регіону як об'єкт суспільно-географічного дослідження.....	9
1.2. Територіальна організація і структура системи життєдіяльності населення регіону.....	21
1.3. Методологічні принципи і методичні основи дослідження життєдіяльності населення регіону	37
Висновки до першого розділу.....	43
Розділ II. Чинники формування системи життєдіяльності населення Волинської області.....	46
2.1. Геополітичне та суспільно-географічне положення	46
2.2. Фізико-географічні та екологічні чинники.....	56
2.3. Відтворення населення та система розселення населення.....	75
2.4. Економічні чинники.....	87
2.5. Суспільно-культурні чинники.....	94
Висновки до другого розділу.....	99
Розділ III. Територіальна організація життєдіяльності населення Волинської області.....	102
3.1. Функціонально-компонентна структура.....	102
3.2. Функціонально-територіальна і функціонально-управлінська структура.....	133
3.3. Основні напрями вдосконалення територіальної організації життєдіяльності населення.....	141
Висновки до третього розділу.....	150
ВИСНОВКИ.....	154
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	159
ДОДАТКИ.....	179

ВСТУП

Актуальність теми. Національною доктриною та Конституцією України найвищими цінностями проголошено життя людини і суверенність нашої держави. Стратегія державної політики, яка реалізується в її рамках, спрямована на послідовне покращення якісних характеристик життєдіяльності населення: подолання безробіття, забезпечення достойних умов для життя людей, покращення демографічної ситуації, що є гарантією соціальної безпеки громадян і суспільства. В зв'язку з цим, у будь-якому регіоні України громадяни повинні мати права та можливості на рівні умови життєдіяльності при всіх геополітичних, природних, демографічних, соціальних особливостях території.

Дослідження цих міждисциплінарних завдань можливе лише на основі синтезу знань наук, які всесторонньо вивчають суспільні аспекти життя людини, а саме – суспільна географія, демографія, соціологія, економіка, політологія та інші. Процес інтеграції цих знань особливо важливий та актуальний саме в наш час, адже ефективність регіональних систем життєдіяльності населення є визначальним чинником побудови якісно нового суспільства молодій європейській державі.

Теоретичним та методичним основам дослідження просторових соціально-економічних аспектів життя населення присвячено ряд праць вітчизняних вчених – Г.В. Балабанова, Г.А. Гольца, А.Г. Гольцова, І.І. Гудзеляк, І.В. Гукалової, А.І. Доценка, Ф.Д. Заставного, С.І. Іщука, Р.М. Кабо, О.Ю. Кононенко, П.В. Луцишина, К.В. Мезенцева, А.Л. Мельничука, Л.М. Немець, Я.Б. Олійника, М.М. Паламарчука, М.Д. Пістуна, О.П. Садовника, О.Г. Топчієва, М.І. Фащевського, О.У. Хомри, О.І. Шаблія, Л.Т. Шевчук, В.М. Юрківського та інших.

Тема дисертації є важливою та актуальною, зокрема тому, що життєдіяльність населення як суспільно-географічна категорія в наукових працях досліджувалась не надто часто і системно, адже вся увага

зосереджувалась на окремих соціальних аспектах життя і діяльності людини. Поняттю «життєдіяльність населення» приділено недостатньо уваги у науковій літературі, а серед вчених відсутній однотайний підхід по даному питанню. Новаторська складова роботи полягає в тому, що нами запропоновано і обґрунтовано нове бачення на формування і внутрішню будову регіональної системи життєдіяльності населення.

Для Волинської області наукове дослідження є практично значимим, оскільки вивчення її системи життєдіяльності населення проводилось вперше, а також доповнило існуючі наукові доробки вчених за вузькоспеціалізованими сторонами життя суспільства області.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження безпосередньо пов'язане з напрямками науково-дослідної роботи, що виконується на географічному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка за темами: «Суспільно-географічні основи дослідження регіональної екологічної безпеки» (№ державної реєстрації 0106U005754) та «Суспільно-географічні основи дослідження трансформації системи природокористування в Україні» (№ державної реєстрації 0111U003932).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є дослідження механізму формування та функціонування територіальної організації життєдіяльності населення Волинської області та розробка основних напрямів її вдосконалення. Досягнення поставленої мети передбачало вирішення наступних завдань:

- розкрити суспільно-географічне значення поняття життєдіяльності населення в аспекті регіонального розвитку;
- обґрунтувати принципи дослідження територіальної організації життєдіяльності населення регіону;
- розробити методичні основи аналізу структури системи життєдіяльності населення регіону;

- розкрити та аргументувати вплив чинників на формування регіональної системи життєдіяльності населення;
- проаналізувати територіальну організацію системи життєдіяльності населення регіону і виявити ефективність функціонування її елементів;
- розробити напрями вдосконалення системи життєдіяльності населення Волинської області.

Об’єктом дослідження є життєдіяльність населення Волинської області. **Предметом дослідження** є територіальна організація життєдіяльності населення Волинської області.

Методи дослідження. В процесі дослідження життєдіяльності населення регіону нами було використано загальнонаукові та спеціальні групи методів. Серед загальнонаукових методів було застосовано наступні: літературний, описовий, спостереження, аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, порівняння. Спеціальні методи в нашій роботі представлено – картографічним, статистичним, типізацією, групуванням та іншими.

Нормативною базою дослідження є Закони України та нормативно-правові акти Президента України, Кабінету Міністрів України, інформаційна база – матеріали Державної служби статистики України, Головного управління статистики у Волинській області, районних управлінь статистики, Волинського обласного центру зайнятості, Департаменту економічного розвитку і торгівлі та Департаменту житлово-комунального господарства та будівництва Волинської обласної державної адміністрації.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертаційній роботі:

вперше:

- визначено і розширено поняття «життєдіяльності населення», саме як одного з основних чинників в розробці напрямів соціального спрямування регіональної політики в площині зростання добробуту та

якості життя населення;

– запропоновано та здійснено дослідження життєдіяльності населення на основі виділеного комплексу компонентів системи життя і діяльності населення прикордонного регіону, а саме електоральної поведінки, рівня доходів населення, ринку праці і зайнятості населення, розвитку малого бізнесу, житлового фонду, побутової оснащеності житла та споживання послуг населенням;

– проведено групування адміністративних одиниць Волинської області, за сприятливістю умов та якістю життєдіяльності населення на основі проаналізованих компонентів регіональної системи життя і діяльності населення (4 групи адміністративних одиниць регіону – з найвищим, середнім, низьким та критичним рівнем сприятливості);

удосконалено:

– методологічні принципи дослідження формування і функціонування системи життєдіяльності населення регіону, які дозволяють в повній мірі розкрити всю сутність соціальної, політичної, економічної, екологічної взаємодії людини з навколишнім середовищем та соціумом. Це, зокрема, наступні принципи: територіальність, системність, динамічність, поліпшення соціальних умов життя населення, єдності територіальної організації життєдіяльності населення з адміністративно-територіальним устроєм, регіональної цілісності;

– підходи до дослідження територіальної організації життєдіяльності населення регіону в частині вибору критеріїв та послідовності вивчення;

– суспільно-географічну характеристику Волинської області завдяки аналізу функціональної структури системи життєдіяльності населення Волинської області;

– територіальну організацію життєдіяльності населення регіону, зокрема виокремленням на території Волинської області міжрайонних, районних та кущових вузлів, центрів та систем життєдіяльності населення;

отримали подальший розвиток:

- вивчення геополітичного та суспільно-географічного положення Волинської області, фізико-географічних, екологічних, економічних та суспільно-культурних особливостей регіону;
- дослідження процесів відтворення населення та системи розселення населення Волинської області.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні положення дисертаційного дослідження зведені в конкретні пропозиції щодо удосконалення регіональної політики і оптимізації системи життєдіяльності населення регіону. Наукові результати впроваджено у Департаменті економічного розвитку і торгівлі Волинської обласної державної адміністрації (довідка № 96/08-15/2-14 від 30 січня 2014 року), ДУ «Інститут економіки природокористування і сталого розвитку Національної академії наук України» (довідка № 01-11/15 від 23 січня 2014 року).

Ряд положень дисертаційного дослідження використано при викладанні спецкурсів «Управління розвитком регіону» та «Проблеми регіональної економіки» на географічному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка (довідка № 050/101-30 від 17 січня 2014 року).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, в якій викладено результати власних досліджень, наукових положень, методичних підходів та практичних рекомендацій в суспільно-географічному аспекті життєдіяльності населення регіону. Всі конкретні результати роботи одержано автором на основі аналізу літературних джерел, статистичних, картографічних даних. Із наукових публікацій, які видано у співавторстві, використано ті положення, розробка яких належить автору.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Результати дисертаційного дослідження доповідались, були оприлюднені та

обговорені на Міжнародних та Всеукраїнських науково-практичних конференціях та семінарах: IX Міжнародній науковій міждисциплінарній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна» (Київ, березень 2011 р.); IV Всеукраїнській науковій конференції з міжнародною участю для молодих вчених «Актуальні проблеми дослідження довкілля» (Суми, травень 2011 р.); X Міжнародній науковій міждисциплінарній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна» (Київ, березень 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Енергетична безпека навколишнього середовища» (Луцьк, квітень 2012 р.); III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні проблеми розвитку географічної науки і освіти в Україні» (Київ, травень 2012 р.); VI Міжнародній науково-практичній конференції студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи дослідження» (Луцьк, травень 2012 р.); VIII Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Молоді науковці-географічній науці» (Київ, листопад 2012 р.); XI Міжнародній науковій міждисциплінарній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна» (Київ, березень 2013 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Енергетична безпека навколишнього середовища» (Луцьк, вересень 2013 р.).

Публікації. За результатами наукових досліджень автором опубліковано 16 наукових праць загальним обсягом 2,5 друкованих аркушів, з них 7 статей у наукових фахових виданнях та 9 публікацій у матеріалах наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (182 найменувань) та додатків. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (182 найменувань) та додатків. Загальний обсяг роботи становить 190 сторінок. Робота містить 13 таблиць, 25 рисунків, 9 додатків.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

1.1. Життєдіяльність населення регіону як об'єкт суспільно-географічного дослідження

Форми прояву життєдіяльності населення включають широкий спектр безпосередньої та опосередкованої взаємодії суб'єктів між собою та різноманітними компонентами середовища проживання. Взаємозалежність соціальних процесів формується шляхом різноманітних зв'язків у певному середовищі і охоплює різні сфери людського буття. Соціальна регіональна політика має бути спрямована на вирішення всіх процесів суспільного життя людей, враховуючи специфіку кожного етапу розвитку суспільства в конкретному регіоні.

Підвищення матеріального добробуту та якості життя населення є однією з найважливіших цілей соціально-економічного розвитку нашої країни, досягнення якої прискорить перехід до якісно нового стану суспільства. Розв'язання соціально-економічних проблем пов'язано з підвищенням рівня і якості життя людей, зниженням соціальної напруги та негативних тенденцій в суспільстві. Планування загальнодержавних соціальних стандартів потребує комплексного підходу. Суттю цілісності суспільного розвитку регіонів є фізичне, інтелектуальне та моральне удосконалення територіальних спільностей людей, їх якісне відтворення, гармонізація відносин між людиною і природним середовищем, забезпечення умов праці та відпочинку.

Стабільність функціонування системи життєдіяльності держави значною мірою залежить від забезпечення збалансованості соціально-економічного розвитку регіонів, врахування ментальних, політичних, економічних, соціальних чинників господарської діяльності і культурних традицій їх населення. Дедалі більшого значення набуває комплексність

досліджень територіальної організації життєдіяльності населення. Системи функціонування зв'язків і просторової організації процесів життєдіяльності населення спричиняють формування суспільно-територіальних систем різних типів. Комплексне дослідження соціальних процесів дасть можливість розглядати об'єкт вивчення у взаємозв'язку і взаємозумовленості, найповніше відображати особливості суспільного життя населення у просторі і часі. Пріоритетними напрямками досліджень є виявлення тенденцій і закономірностей розвитку територіальних спільностей людей, відстеження особливостей їх життєдіяльності в сукупності зв'язків і залежностей [147].

Вивчення взаємозумовленого функціонування процесів життєдіяльності населення в розрізі суспільно-територіальних спільностей виокремлюється у пріоритетний напрям суспільно-географічних досліджень. Пріоритетним напрямом досліджень є також територіальна організація суспільства, яка виражається у формі ієрархічно структурованих територіальних соціально-економічних, суспільних систем різного таксономічного рівня, в яких синтезовані різні види життєдіяльності населення. Просторовий розвиток суспільства відбувається шляхом формування різних його територіальних структур, у яких у тісному поєднанні здійснюються різноманітні процеси життєдіяльності населення. Основними формами просторових структур суспільства є поселення і їх системи різних типів. Аналіз процесів формування систем розселення, їх функціонально-структурна типологія, дослідження розвитку територіальних систем розселення, регіональних відмінностей, є необхідними в управлінні регіональним розвитком.

Суспільна діяльність здійснюється як на рівні окремої особи, так і соціальних та територіальних спільностей людей. Такі спільності займають відповідне місце в системі економічних відносин, відтворенні життя індивідів і їх соціальних якостей (фізичного, духовного, інтелектуального

розвитку). Усе це визначає спосіб життя як сукупність проявів різних процесів життєдіяльності населення [147].

Поняттю «життєдіяльність населення» приділено недостатньо уваги у науковій літературі, а серед вчених відсутній однотайний підхід до даного питання. Разом із тим слід зазначити, що спроби обґрунтування поняття «життєдіяльність населення» у географії вже були й раніше.

Вперше суть суспільно-географічних досліджень була розкрита в працях Р. Кабо [63], який стверджує, що суспільно-культурна географія повинна розглядати «зумовлені трудовою діяльністю типи розселення людей, їх спосіб життя і соціально-культурні особливості в просторових відмінностях, а також складні поєднання всіх цих елементів, якими характеризується кожна окрема суспільно-територіальна група людей».

М.І. Фашевський [161] в своїх дослідженнях зазначає, що характерним для географії населення був розвиток теоретичних узагальнень з різноманітних питань географії людини та її діяльності в певному природному і соціально-економічному середовищі. Найбільшої популярності наприкінці XIX і на початку XX ст. набула французька школа «географії людини», основні ідеї якої викладені в роботах Поля Відаль де Ла Блаша, а також в напрямі наближення до проблематики географії населення служать праці відомих французьких географів Ж. Боже-Гарньє і Ж. Шабо [9]. В них основна увага приділялась виявленню впливу географічного середовища на різні форми людської діяльності, взаємодію людини і природи. Набули розвитку і такі теорії як географічний детермінізм, інвайроменталізм та географічний посибілізм, у яких розглядалась взаємодія природи і людини з певним перебільшенням впливу географічного середовища на суспільно-політичне життя людей.

Початок XX ст. також характерний виникненням наукового напрямку, який називається антропогеографією. Предметом вивчення стають зв'язки між людиною і природою в їх історичному розвитку. Хоч ідеї цього напрямку були започатковані ще у XVIII ст. французькими

філософами, однак найбільший вклад у його розробку вніс німецький географ Ф. Ратцель.

Ідеї антропогеографії лягли в основу і української наукової думки початку ХХ ст. Це стосується, насамперед, ідей В. Кубійовича та С. Рудницького, які включали в предмет дослідження причинні зв'язки людини з усіма географічними явищами – поверхнею землі, атмосферою, рослинним і тваринним світом. В цей же період вивчаються демографічні та етнічні процеси окремих губерній, повітів, міст і сіл України дослідниками з України, Росії та інших країн. Особлива увага приділялася вивченню територіальних особливостей народжуваності, смертності, шлюбності, міграцій.

З середини ХХ ст. набула розвитку гуманістична географія, яка характеризує людину в усій складності її соціально-економічних відносин і екологічних стосунків. Предмет географії населення розширюється і охоплює просторові аспекти життєдіяльності територіальних спільностей людей в усій сукупності зв'язків і взаємозумовленостей. Причому, предмет дослідження географії населення у різних країнах в один і той же часовий період мав свої особливості, що пов'язано з актуальністю тієї чи іншої проблеми для певної країни [161].

Так, для англо-американської географії людини найбільш характерним було вивчення конкретних соціальних явищ та поведінки людей - географія нерівності, географія добробуту, феміністична географія [173, 177- 182]. Для географії Росії найбільш важливими напрямками були теоретичні і прикладні проблеми населення [2, 77, 136], міських агломерацій і міст [181], природний і механічний рух населення окремих країн світу і регіонів Росії, розробка різних карт населення тощо.

У Франції набули розвитку дослідження географії міст та поведінки людей у певному географічному середовищі [174, 175]. Природний рух і просторову структуру населення вивчали у Польщі [176].

Ці напрями досліджень доповнювались іншими, оскільки географія населення розглядає складність і унікальність життя людей в єдності і взаємозумовленості усіх процесів у просторі і часі.

У дослідженнях географії населення у другій половині ХХ ст. домінуючого характеру набули теоретико-методологічні та прикладні питання, які стосувалися взаємозв'язку територіально-виробничих комплексів і систем розселення, теоретичних та методичних аспектів життєдіяльності населення, систематизації наукових напрямів з географії населення. Посилились різні аспекти вивчення геодемографічної ситуації України, національного складу населення, питання картографування населення, географії населення і населених пунктів, поселень та систем розселення. Вивчались питання міграції населення, географії трудових ресурсів, районного планування та містобудування [161].

В кінці ХХ ст. виокремились нові напрями суспільних досліджень, які складають об'єкт вивчення соціальної географії. Соціальна географія, на думку Г.В. Балабанова, І.О. Горленка, М.Д. Пістуна вивчає складні територіальні проблеми розвитку суспільства у поєднанні їх соціальних (демографічних, медико-географічних, споживчих, політичних, етнокультурних), екологічних та економіко-географічних аспектів.

Л.М. Немець [96] підкреслює, що завдання соціальної географії в дослідженні соціального розвитку регіонів полягає в тому, щоб запропонувати моделі подолання негативних явищ у соціумі, на основі яких можна опрацювати дієздатні заходи нівелювання соціальної нерівності і зняття соціальної напруженості в суспільстві. На її думку, предмет дослідження може бути розширений за рахунок аналізу соціальних процесів у географічному просторі, зокрема, дослідження менталітету соціуму, як форми суспільної свідомості та вироблення стратегії, цілей, ідеології управління ноосферно орієнтованого інтегрального менталітету соціуму на основі врахування природно-географічних і регіонально-територіальних факторів.

«Акцентувати дослідження необхідно на географічних аспектах «регіональної самобутності» і «суспільної свідомості» через визначення соціогеографічних особливостей формування менталітету соціуму, без чого неможливі і перехід до стійкого розвитку, і подолання негативних соціальних явищ в межах окремих регіонів» - зазначає Л.М. Немець [96].

В своїх працях Л.Т. Шевчук [169] визначає об'єктом вивчення географії діяльності – «людину, її поведінку в часі та просторі, тобто в природному і соціальному середовищі, а також, власне, природне і соціальне середовище та геопросторові форми систем об'єктів, що забезпечують економічну, рекреаційну й інші види діяльності населення. Предметом такого напряму географічної науки мають стати територіальні особливості та функціонування об'єкта географії діяльності, а також територіальна організація життєдіяльності в умовах інтегрального суспільного часу, що накладаються на конкретні геопросторово-часові координати». Метою дослідження автор визначає територіальні закономірності, особливості територіальної організації діяльності як комплексу явищ, процесів, об'єктів.

Як соціогеографічна наука географія діяльності населення пов'язана також з усіма іншими соціогеографічними галузями знань. Особливо тісні зв'язки спостерігаються між географією діяльності населення і географією культури, сакральною географією [169].

Щодо досліджень аспектів життєдіяльності населення, варто виокремити праці В.М. Юрківського [172], у яких він зазначає, що поняття «умови життя населення» охоплює усі аспекти існування людини, але перелік умов та їх групування неминуче зазнають змін залежно від часу, місця й мети дослідження. Він запропонував усі умови життєдіяльності об'єднати в наступні блоки: умови, що забезпечують існування та відтворення людини як живої істоти; умови виховання й навчання дітей; умови трудової діяльності; умови збереження здоров'я, утримання

непрацевдатних та пенсіонерів; умови відпочинку й самовдосконалення особистості; природні умови; соціальні умови.

Показники, що характеризують умови життя населення на конкретній території, навіть якщо вони розраховані у відносній формі, самі по собі нічого дати не можуть. Їх обов'язково треба зіставити з нормативами або середніми показниками більш широкої території. Слід враховувати, що нормативи не є однаковими для міської та сільської місцевостей і диференціюються всередині неоднорідних просторів.

До таких посередніх показників можна віднести коефіцієнти шлюбності та розлучуваності, народжуваності, смертності та природного приросту населення; питому вагу дітей, народжених неодруженими жінками, в загальній кількості народжених; смертність населення в працевдатному віці від тієї чи іншої хвороби: смертність від убивств і самогубств; кількість абортів; захворюваність населення окремими інфекційними хворобами, алкоголізмом і наркоманією, злоякісними утвореннями; статистика злочинності.

Багато рис способу, рівня та якості життя населення на даній території, тим більше на невеликій, обумовлюються не місцевими, а зовнішніми факторами. Один і той же суспільний лад існує на території всієї країни, один і той же рівень розвитку продуктивних сил характерний для великих регіонів. Однак це зовсім не означає, що умови життя населення повсюдно однакові. Відмінності є, й вони суттєві. Частина їх зумовлена загальними причинами, частина — ізольованими, місцевими.

Найбільш різка різниця, яка в даному випадку не потребує особливих доказів і пояснень, існує між міською та сільською місцевостями. Умови життя в містах набагато кращі, ніж у селах. Це не виключає того факту, що людина, яка народилась і сформувалась у сільській місцевості, може почувати себе не дуже комфортно в місті.

В цілому аналіз життя населення конкретної території передбачає розгляд широкого кола питань. В галузевому плані — це численні блоки

окремих умов та їх прямі та посередні показники в просторовому відношенні — різноманітні територіальні утворення та варіації їх географічного положення [172].

Питання життєдіяльності населення, зокрема способу та якості життя піднімає в свої працях І.І. Гудзеляк [37], розглядаючи його в системі категорій та понять географії способу життя. Даний науковий напрям присвячений вивченню геопросторової диференціації людської діяльності у її індивідуальних проявах і тісних зв'язках із географічним середовищем. У рамках географії способу життя досліджують різноманітні питання – питання побуту населення, умов праці, рівня доходів, яку релігію сповідують та ін.

І.І. Гудзеляк вказує що на підставі класифікації людських потреб структуру способу життя формують наступні елементи: «спосіб отримання засобів до існування; спосіб організації побуту, що охоплює діяльність людини для забезпечення себе і своєї родини житлом, їжею, одягом, лікуванням, освітою; спосіб організації духовного потенціалу; спосіб організації відпочинку». Для визначення якості життя науковець пропонує проаналізувати 4 групи показників (екістичні, економічні, соціальні та культурно-цивілізаційні), співставивши їх з нормативними критеріями [37].

А.Г. Гольцов [32, 33] визначає під поняттям «умови життя людей» детермінанти рівня життя, а також природне і створене людиною середовище життєдіяльності індивіда, сім'ї, соціальної групи, територіальної спільності, а також сукупність зовнішніх факторів, які впливають на якісні характеристики життя людини. На його погляд для характеристики умов життя населення будь-якого регіону необхідно охопити такі групи показників: природні умови; екологічні умови; умови праці і господарювання; умови споживання; умови обслуговування; житлові умови; поселенські умови; умови розселення. Він вважає, що дані групи показників у сукупності достатньо повно відображають умови

життєдіяльності населення в регіоні. При цьому А.Г. Гольцов абстрагувався від показників суспільно-політичних умов життя населення у зв'язку з невизначеністю, швидкоплинністю їх у наш час.

Результати подібного дослідження можуть стати у пригоді для проведення збалансованої регіональної політики, при розробці стратегічних напрямів якої необхідно мати дані не тільки про умови життя населення регіону в цілому, а й про їхній стан у кожному регіоні більш низького рангу і сільському населеному пункті для того, щоб управлінські рішення в інвестиційній, соціальній, природоохоронній та інших сферах якнайбільш відповідали інтересам конкретних територіальних спільнот населення [33].

В рамках свого дослідження І.В. Гукалова розробила методологічні основи і механізм багатомірного порівняльного аналізу якості життя населення. Варто зазначити, що до уваги бралися не всі аспекти її формування – в дослідженні не розглядалися природні, етнічні, політичні фактори життєдіяльності населення [40].

І.В. Гукалова [38-40] розділяє поняття «життєдіяльність населення» та «якість життя населення», зазначаючи, що за допомогою категорії «якість життя населення» характеризують істотні обставини життя певної територіальної спільноти людей, тобто фактично це характеристика дієздатності соціуму в конкретних суспільно-географічних, економічних і політичних умовах. На її думку, якість життя населення знаходиться на вищій сходинці ієрархії по відношенню до поняття життєдіяльності населення, але без нього ця категорія не може існувати. «Дві основні складові - населення та умови його життєдіяльності - у сполученні зі способом життя формують рівень життя населення, а в сполученні з конкретними суспільно-географічними характеристиками освоєння території формують якість життя. Іншими словами, якість життя населення виступає, як синтез соціальних, економічних, екологічних та інших ознак середовища життєдіяльності, а також: відповідних медико-

демографічних, освітньо-професійних, культурних характеристик соціуму, що дозволяють тому чи іншому регіону відігравати свою роль в соціально-економічному розвитку країни у певний часовий період» [40].

Багатоаспектна та багатопланова організація притаманна життєдіяльності суспільства, на думку О.Г. Топчієва [148, 149]. Він вбачає суспільство організованим також в економічному, соціальному, демографічному, духовному аспектах, а особливо в політичному аспекті (держави, форми правління й управління, адміністративно-територіальний поділ, політичні партії й об'єднання громадян). Метою суспільних досліджень є територіальна організація суспільства, особливості розміщення основних складових життєдіяльності суспільства – його природно-ресурсного середовища, населення, суспільного виробництва, культури, а також їх різноманітних просторових поєднань.

Принцип раціональної функціональної організації простору життєдіяльності виступає як найважливіша умова, як закономірність суспільного розвитку. Його універсальний, глибинний і фундаментальний характер дає підстави стверджувати, що це по суті, один із фундаментальних і наскрізних законів в життєдіяльності, таких, що пронизують та інтегрує природу – населення – господарство.

Стійкі територіальні відміни щодо розподілу та співвідношення політичних сил мають як на глобальному, так і на регіональному рівнях. Вони зумовлені об'єктивними історико-географічними, етнонаціональними, економіко-політичними відмінностями країн та регіонів. Велику роль, зокрема, відіграють ідеологічні чинники, такі як особливості формування державно-територіального устрою, взаємини з іншими, особливо сусідніми, державами, етнокультурна та конфесійна орієнтація населення, його політична структурованість [148].

В політичному аспекті дослідження життєдіяльності населення особливого значення набуває електоральна географія як один із напрямів суспільної та політичної географії, що давно здобула визнання в

розвинених країнах світу, та дуже активно почала розвиватися в Росії. Велике зацікавлення до електорально-географічних досліджень є, зокрема й тому, що вони не лише описують відмінності в електоральних симпатіях населення, але й пояснюють, з якими явищами й процесами ці відмінності пов'язані.

До числа головних праць з питань електоральної географії можна віднести праці О.І. Шаблія [167], В.Б. Шишацького [170, 171], В.Й. Лажніка [71], М.С. Дністрянського, автори яких ряд розділів присвячують аналізу електорально-географічних процесів в Україні (парламентські й президентські вибори, політичні партії, громадські рухи і т.д.).

А.Г. Гольцов мету дослідження електоральної географії вбачає у вивчення територіальної диференціації впливу партійно-політичних сил у державі чи регіоні та регіональну лояльність виборців до певних політичних сил під час виборчих кампаній. Електорально-географічні дослідження в площині життєдіяльності населення регіону мають ґрунтуватися на широкому фундаменті даних як політичної, так і історичної, економічної та соціальної географії. Великий вплив на електоральну поведінку населення мають геополітичне та суспільно-географічне положення регіону, історико-політичні традиції території та сформовані тут особливості політичної культури [34].

Поділ життя на певні сфери, відзначає І.В. Гукалова – «це абстракція, життєдіяльність населення детермінована одночасно всіма аспектами життя. Питання в тім, як саме населення „проживає” своє життя, яким чином задовольняються його вітальні, соціальні і духовні потреби і інтереси, через які умови праці, її оплати, рівні і структуру споживання, організацію побуту, природно-екологічні, соціально-економічні умови проживання. Все це дозволяє зробити висновок, що як життя, так і його якість є принципово різними за територіальних, соціальних, економічних умов» [38].

Найвагоміший внесок в дослідження життєдіяльності населення,

як складної суспільно-географічної категорії вніс М.І. Фащевський [151-161]. В своїх працях він дає визначення життєдіяльності населення, як складного комплексу взаємодій особистості або локальної спільності людей з навколишнім світом, що відноситься до всіх сфер людського життя. Оскільки життєдіяльність включає взаємозв'язки людини з оточуючим його зовнішнім світом, охоплює різноманіття життєвих функцій у визначених природно-географічних і соціально-економічних умовах, головною особливістю цього поняття є цілісність суспільних відносин, які входять в нього. Ці відносини проявляються на рівнях як окремих особистостей, так і людських спільностей, організованих за соціальною чи територіальною ознакою і втілюються у певному виді діяльності. Кожна соціальна спільність вирішує визначене завдання суспільного розвитку — виробництво продукції чи послуг, навчання, виховання, управління та ін. Територіальні спільності людей через сукупність різноманітних видів діяльності реалізують (роблять реальними) суспільну систему відносин.

В праці «Территориальная организация жизнедеятельности населения» [156] М.І. Фащевський, зокрема, відзначає: «вступаючи у взаємозв'язки з навколишнім соціально-економічним та природним середовищем, різноманітні соціальні і територіальні спільності людей знаходяться в певних відносинах до засобів виробництва, працюють у різних галузях виробничої і невиробничої сфери, мають різні умови праці, оплату, рівні добробуту і споживання, неоднакові бюджети часу, організацію побуту, дозвілля та інші. Все це створює для кожної спільності специфічний спосіб життя як сукупність засобів вираження різних сторін їхньої життєдіяльності, що проявляються у різноманітності її структури». Разом із тим при всій специфіці життєдіяльних характеристик тих чи інших спільностей всю різноманітність відносин, що в них відбуваються, вчений зводить до п'яти основних видів діяльності, інтегруючи конкретні прояви цих відносин за їхнім значенням у житті людини: трудової

(вироблення матеріальних благ та послуг для задоволення своїх життєво важливих потреб); споживчої (використання матеріальних благ та послуг); відтворювальної (народження та виховання дітей, що забезпечує зміну людських поколінь, а також відновлення соціальних характеристик та властивостей населення — здоров'я, працездатність, професійна підготовка та ін.); розселенської (відображає просторово-часову форму організації його життя, визначаючи особливості відносин людей до місця протікання життєдіяльних процесів); соціоприродної (відображає взаємодію людини з навколишнім природним середовищем, її ще можна у деякій мірі розглядати, як споживання та відтворення природних ресурсів шляхом трудової, споживчої та розселенської діяльності людей) [156].

Враховуючи досягнення вчених в даній сфері, варто визначити поняття життєдіяльності населення в аспекті регіонального розвитку та підвищення характеристик рівня життя населення. Таким чином, на нашу думку – *життєдіяльність населення* – це сукупність сфер діяльності людини та суспільства і їх взаємозв'язків з навколишнім соціальним, економічним, політичним, природним середовищем, на певній території, дослідження яких формує основні напрямки регіональної політики в площині зростання добробуту та якості життя населення.

Наступними теоретичними категоріями що підлягають визначенню мають стати структура та територіальна організація системи життєдіяльності населення. Територія як середовище життєдіяльності людини являє собою цілісну сукупність умов життя людей, тому територіальний аспект вивчення є домінуючим, адже саме на території акцентуються процеси взаємодії компонентів у соціально-географічному просторі.

1.2. Територіальна організація і структура системи життєдіяльності населення регіону

Особливої актуальності набувають наукові дослідження територіальних аспектів найважливіших проблем суспільного розвитку.

Помітну роль у вирішенні поставленого завдання відіграє саме географічна наука, метою вивчення якої є територіальна організація сукупності процесів суспільного життя, а охоплення предмету суспільно-географічних досліджень дозволяє виявити основні закономірності, взаємозв'язки і принципи територіальної організації суспільства.

Комплексне дослідження різних територіальних спільностей людей спрямоване на вивчення загальних і регіональних особливостей їх життєдіяльності, функціонування кожного визначеного елементу життєдіяльності населення, взаємозв'язків і взаємообумовленості їх прояву в єдиному циклі життєдіяльності [156].

Практично всі науковці незважаючи на певні відмінності у трактуванні сутності єдині в своєму баченні одного з найголовніших предметів суспільної географії – територіальної організації суспільства. На думку Г.П. Підгрушного [113] територіальна організація суспільства являє собою зумовлений об'єктивними закономірностями та суб'єктивними чинниками процес просторового упорядкування життєдіяльності населення, що проявляється у формуванні його різноманітних територіальних утворень.

Територіальна організація має на меті аналіз взаємодії просторових об'єктів, зумовленої їх місцеположенням, сусідством, територіальним співпадінням та накладання. М.І. Фащевський зазначив необхідність аналізу динамічних аспектів територіальної організації населення. З 1970-х років у суспільній географії та регіональній економіці введено і розробляється поняття «територіальна організація» стосовно суспільства в цілому, населення, виробництва чи окремих галузей господарства.

За Б.С. Хоревим [165] поняття територіальної організації суспільства та господарства охоплює всі аспекти територіального поділу праці, розміщення продуктивних сил, регіональні відмінності у виробничих відносинах, розселення людей, регіональної соціально-

економічної політики. У більш вузькому розумінні воно охоплює адміністративно-територіальний устрій, державне, регіональне й місцеве управління господарством, визначення територіальних об'єктів управління, соціально-економічне районування та регіоналізацію.

Територіальну організацію суспільства, Е.Б. Алаєв [1] визначав як комплекс функціонуючих територіальних структур (розселення, населення, виробництво, природокористування), об'єднаних структурами управління з метою відтворення життя суспільства відповідно до економічних законів.

В.А. Поповкін [122] розглядає територіальну організацію суспільства, як сукупність просторових зв'язків та структур, що визначають вплив географічних чинників на життєдіяльність суспільства і водночас через певні організаційні важелі формуються, вдосконалюються суспільством у його інтересах.

Вітчизняні вчені-географи зазначають, що територіальній організації суспільства притаманні три види структур: компонентна, просторова й функціонально-управлінська.

Компонентна структура територіальної організації суспільства має складну внутрішню будову у вигляді компонентів (елементів) соціально-економічних систем різного рангу. Найважливішими з них є територія, природно-ресурсний потенціал, населення й трудові ресурси, виробництво, виробнича й соціально-економічна інфраструктура, рекреаційні системи.

Просторова або територіальна структура територіальної організації суспільства відображає склад, співвідношення та взаємне розміщення різних територіальних поєднань виробничої й невиробничої сфер суспільства і визначає міжрайонні та внутрішні районні відносини між ними. Головними елементами просторової структури суспільства в цьому випадку виступають економіко-географічні райони, підрайони,

локальні виробничі утворення у вигляді промислових вузлів, центрів, пунктів [80, 81].

Функціонально-управлінська структура територіальної організації суспільства характеризує ієрархічно впорядковану систему адміністративно-територіального устрою суспільства у вигляді адміністративних та економічних районів [116].

Розглядаючи поняття територіальної організації, необхідно використати в повній мірі властивість динамічності, тобто представити територіальну організацію не тільки як устрій, але й як процес зміни станів, стадій розвитку цілого і його частин. Такий підхід дозволяє підсумувати, що територіальна організація – це процес розвитку структури в просторовому аспекті. Він передбачає управління устроєм цілого, узгодженістю взаємодії його частин, надання організованості, при якому сукупність взаємозв'язків між частинами забезпечувала б успішне його функціонування.

Отже, категорію «*Територіальна організація життєдіяльності населення*» можна визначити, як сукупність процесів організації життя населення на певній території, що охоплюють функціональні та просторові аспекти його діяльності.

Вивчаючи територіальну організацію населення, варто відмітити, що життєдіяльність населення включає як функціонування територіальних структур, так і інші процеси життя населення в кожному елементі розселення. Процес територіальної організації життєдіяльності населення необхідно розглядати, як багатогранний процес його життя, адже він охоплює процеси територіальної організації електоральних вподобань, ринку праці, зайнятості населення та ін.

Для повноти та глибини усвідомлення сучасних динамічних змін в житті суспільства потрібно дещо відійти від традиційних та добре вивчених об'єктів та напрямів дослідження життєдіяльності населення регіону (природно-екологічного, демографічного, господарського).

Звичайно, в нашому дослідженні ми не оминули вищезгаданих, і до речі, основних факторів формування системи життя і діяльності населення регіону, але ми пропонуємо поглянути на об'єкт нашого дослідження дещо з іншого ракурсу.

Зокрема, на нашу думку, варто приділити увагу суспільно-географічним аспектам і сферам життя суспільства, що є дещо недооціненими та маловивченими, зокрема у Волинській області. Дослідницький інтерес нам представляють ряд сфер та видів діяльності людини в площині регіональної та політичної ідентичності, ментальності соціуму, зростання добробуту та якості життя населення, забезпечення громадянам рівних можливостей для реалізації свого економічного, творчого потенціалу. Виходячи з вищесказаного, а також для більш повного дослідження - адаптованого до сучасної політичної та економічної кон'юнктури в Україні та до умов і реалій життя населення, ми пропонуємо виділити наступні елементи котрі будуть виступати як функціональні компоненти системи життя і діяльності населення:

- електоральна поведінка;
- рівень доходів населення;
- ринок праці та зайнятість населення;
- розвиток малого бізнесу;
- житловий фонд та побутова оснащеність житла;
- споживання послуг (рис. 1.1.).

Електоральна поведінка. Поняття «електоральна поведінка» вживається зазвичай на означення своєрідної реакції населення на стан і зміни соціально-економічного середовища проживання, яка виявляється через участь у виборах, власне характер політичних симпатій, а також

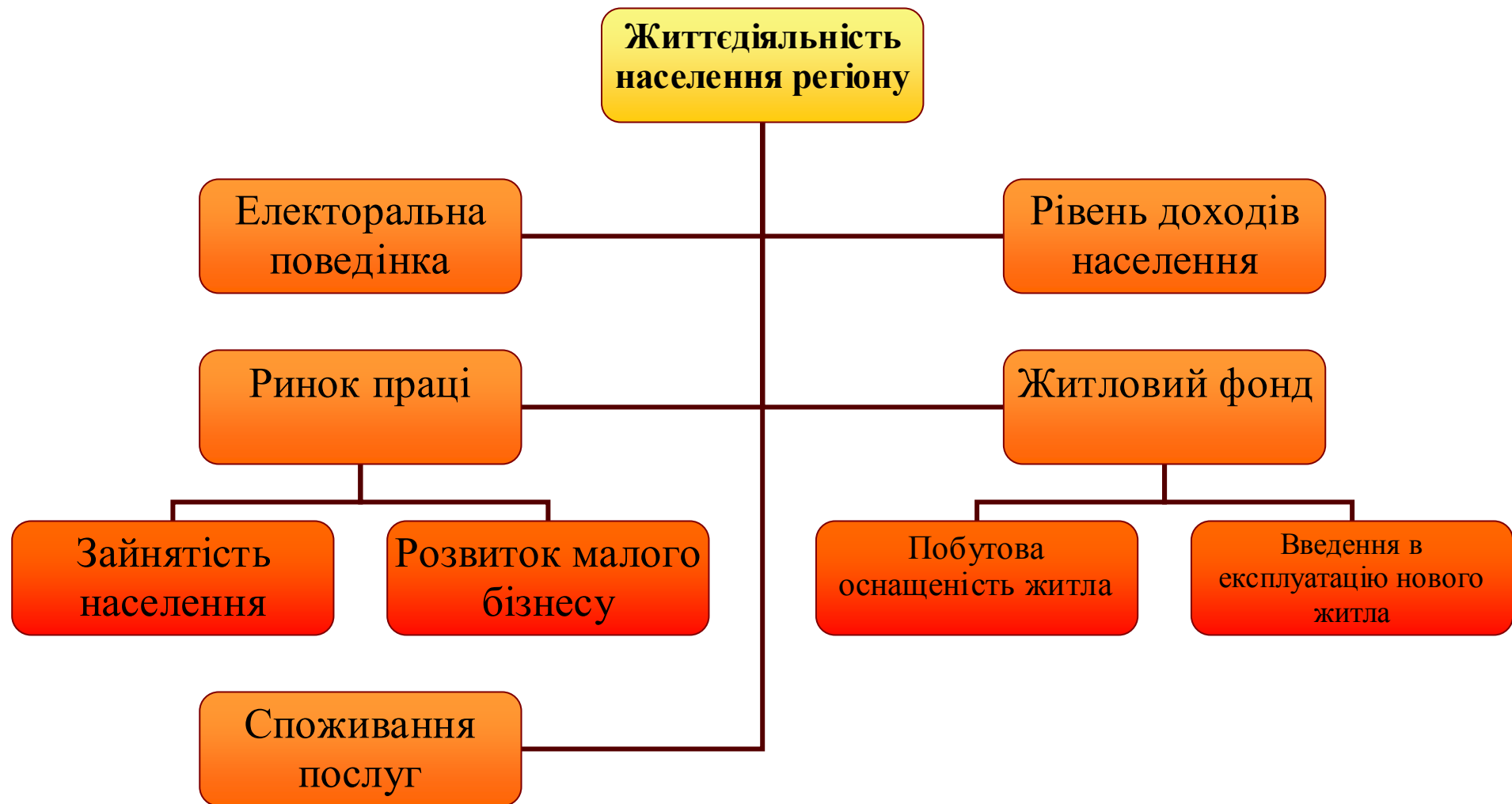


Рис. 1.1. Схема елементів системи життєдіяльності населення регіону (складено автором)

стабільність електоральних преференцій. Географічний аналіз електоральної поведінки дає змогу оцінити територіальні відмінності в поглядах населення на принципові проблеми суспільно-політичного та господарського розвитку держави та регіону, напрями та динаміку відповідних змін, на важливі питання її внутрішньої та зовнішньої політики тощо [52].

На відміну від інших наук, що мають близьку сферу інтересів політології, електоральної соціології, психології виборів, електоральна географія оперує не індивідуальними спостереженнями, а певними узагальненими за територіальним критерієм даними. Натомість при інтерпретації результатів географічного дослідження правильніше буде говорити не так про електоральні уподобання виборців, як про уподобання регіону (міста, району), тобто про сукупність виборчих настроїв. Аналіз електоральної поведінки населення дає змогу виявити й пояснити передусім особливості масової електоральної поведінки у всій її різноманітності. Та обставина однак ні в якому разі не применшує ролі географічного підходу [52, 69].

На нашу думку, вивчення електоральної поведінки громадян, зокрема регіональних, внутрішньорегіональних відмінностей, є одним з важливих питань вивчення української суспільної та політичної географії, що зумовлено низкою чинників. Зокрема тому, що населення формує склад управлінських та виконавчих органів на всіх рівнях державного управління, які в свою чергу реалізують один з обраних курсів державної політики. Необхідно врахувати соціальні детермінанти електоральної поведінки, оскільки поведінка електорату визначається потребами, мотивами, ціннісними орієнтаціями, ідеологічними уподобаннями виборців.

Останнім часом дослідники електорального процесу дедалі більше уваги приділяють регіональній специфіці та диференціації голосування, зокрема електоральна регіоналістика представлена у працях С. Барзілова, І. Гавриленко, В. Карасьова, О. Куценко, В. Лісничого, Р. Максакової та ін [69].

Серцевиною електоральної поведінки є прийняття електорального рішення, якому передують індивідуально-психологічні, а в колективному розрізі також і історично-ментальні та геополітичні особливості регіону. Електоральна поведінка відображає сутність розуміння людьми реальної політичної ситуації, розподіл населення щодо політичних симпатій і відповідну поведінку під час акту голосування [79].

Вивчення електоральної поведінки населення з суспільно-географічної точки зору є надзвичайно актуальним та перспективним, адже, на наш погляд такі дослідження відображають особливості регіональної історії, ментальності населення, як результат це допоможе сформувати у соціумі адміністративної області регіональну свідомість та ідентичність.

Рівень доходів населення. Доходи населення є основним джерелом забезпечення життєдіяльності населення, важливою характеристикою життєвого рівня, основою розвитку і реалізації людської особистості. Таке значення доходів населення потребує ретельного аналізу їх сучасного стану з позиції впливу підвищення рівня якості життя і добробуту населення регіону. Якість життя населення характеризує умови життєдіяльності та розвитку населення у конкретному середовищі з точки зору його здатності забезпечувати відновлення і збалансований розвиток суспільства [38].

Головним, на наш погляд, є те, що в ньому фіксується багаторівнева система умов життєдіяльності основної частини населення, яка визначається особливостями сучасного розвитку суспільства в певному регіоні. Якість життя є найбільш важливою соціальною категорією, яка характеризує структуру потреб людини і можливості їх задоволення та яка в основному залежить від його сукупних доходів, що формуються з грошових надходжень. У системі життєдіяльності, доходи населення є одним з найбільш вагомих показників економічного розвитку території та зростання добробуту людей, тому основа закону-тенденції безперервного зростання народного добробуту полягає в тому, що поліпшення життя є нагальною необхідністю самого господарського розвитку. Доходи населення є основою

підвищення життєвого рівня, виступають в той же час як джерело вдосконалення і розвитку виробництва для подальшого зростання життєвого рівня людей [76].

Формування доходів залежить від можливостей економічного зростання в країні, а також від ефективності державної політики, організації і виконання належним чином законів та інших нормативних актів, спрямованих на розв'язання найнагальніших соціальних проблем. Ринкова економіка, орієнтуючи населення на підвищення свого добробуту, передусім за рахунок трудової активності, ініціативи і підприємництва, поряд із підтриманням соціально-незахищених груп населення потребує державних гарантій забезпечення споживання для всіх громадян [35].

За цих умов необхідне стратегічне осмислення ролі та функції політики доходів в українському суспільстві з метою поступового підвищення рівня життя населення та формування моделі економічного зростання на основі споживчого та інвестиційного попиту. Лише впровадження в практику економічної діяльності дієвих механізмів забезпечення належної оплати ефективної праці, створення соціальної структури населення з низьким рівнем бідності та майновим розшаруванням і численним середнім класом забезпечить просування країни шляхом соціально-економічного прогресу, європейської інтеграції та зміцнення глобальної конкурентоспроможності.

Політика підвищення рівня доходів населення має стати невід'ємною складовою ринкових перетворень. Перехід до визначення реальної ціни робочої сили як вартості засобів, необхідних для повноцінного розширеного відтворення людського капіталу – необхідна умова реформування системи оплати праці, яка в короткостроковій перспективі має передбачати попередження зниження реальної заробітної плати і рівня життя населення в умовах прискорення інфляційних тенденцій, а в середньо- та довгостроковому періодах – усунення надмірних диспропорцій в оплаті праці між галузями і регіонами, перехід до стійкого зростання доходів населення

на основі підвищення соціальних стандартів та ефективності реалізації трудових ресурсів.

Ринок праці та зайнятість населення. Праця створює суспільне багатство і є основною соціальною формою життєдіяльності будь-якої спільності людей. Пріоритетний статус праця отримує завдяки тому, що вона створює цінності і здатна задовольняти різноманітні потреби людей. А загалом будь-яка суспільна діяльність, якщо вона доцільна, містить у собі елементи праці.

Розуміння трудової діяльності як найважливішої, ґрунтується насамперед на традиційному визнанні пріоритету її матеріальних результатів. Однак не меншу значущість мають знання (як результат творчої діяльності), послуги (як результат специфічного виду трудової діяльності у сфері нематеріального виробництва) та ін. Визнання пріоритету матеріальних результатів є історично зумовленим, і зі зміною суспільних умов пріоритетність різних видів соціальної діяльності змінюється. У тому що праця — це передусім процес створення споживних вартостей, матеріальних і моральних цінностей, необхідних для задоволення людських потреб, виявляється основна функція праці як засобу до життя людини. Ця функція характеризує загальну суть праці, яка не залежить від форм соціальної організації суспільства, і є вихідною умовою існування людства, його довічною природною необхідністю [42, 126].

Досліджуючи життєдіяльність населення регіону необхідно розкрити надзвичайно важливу соціально-економічну категорію, якою є ринок праці. Вона охоплює історично сформований специфічний суспільний механізм регулювання певного комплексу соціально-трудова відносин, який сприяє встановленню і дотриманню балансу інтересів між населенням, підприємствами і державою. Для характеристики цієї категорії варто розглянути її складові, такі як пропозиція робочої сили та попит на неї.

Пропозиція робочої сили характеризується чисельністю осіб, які потребують працевлаштування, і визначається кількістю годин робочого

часу, яку погоджуються надати носії робочої сили у розпорядження роботодавця за умов певного рівня оплати праці. Вона формується населенням працездатного віку, особами, молодшими від працездатного віку, особами пенсійного віку. На пропозицію робочої сили впливають рівень заробітної плати, податкова система, авторитет профспілок, релігійні погляди населення, культура тощо [119].

Попит на робочу силу - це платоспроможна потреба роботодавців щодо трудових послуг працівниками певних професій та кваліфікації, яка визначається кількістю та якістю наявних робочих місць або тих, що потребують заповнення. Попит на робочу силу перебуває також під впливом сукупного попиту в економіці, рівня технічної оснащеності виробництва. Витрати на оплату праці найманих працівників відіграють більш важливу роль, ніж витрати на придбання засобів виробництва.

Взаємодія попиту і пропозиції породжує різні ситуації на ринку праці. Якщо пропозиція робочої сили перевищує попит на неї, то виникає її надлишок, частина працівників стає безробітними. Коли попит на робочу силу більший за її пропозицію, виникає дефіцит (нестача) робочої сили з всіма його соціально-економічними наслідками [119].

В процесі створення суспільних багатств і умов для задоволення потреб, людина виступає як суб'єкт діяльності, спрямовуючи свої зусилля на перетворення об'єкта — предметів праці, для того щоб вони могли задовольняти суспільні потреби. Отже, праця є сферою реалізації трудового потенціалу людини, що робить її одним з головних елементів системи життєдіяльності населення.

Розвиток малого бізнесу. Важливим і досить актуальним компонентом системи життя і діяльності населення ми визначаємо розвиток малого підприємництва, адже стимулювання розвитку малого бізнесу визнано в усьому світі ефективним способом вирішення проблем економічного зростання та зайнятості населення. Його переваги порівняно з середніми та великими підприємствами полягають у гнучкості та швидкому

реагуванню на зміни ринку, незначній потребі у грошових та матеріальних ресурсах і високому потенціалі поглинання робочої сили. Здатність малого підприємництва створювати робочі місця особливо важлива для оптимізації та стабілізації ситуації на ринку праці.

Проблема становлення і розвитку малого бізнесу як динамічного фактору економічного зростання регіону, набуває особливо важливого значення на сучасному етапі. Це зумовлюється тим, що підприємницький сектор економіки може вносити значний вклад у виробництво валового регіонального та валового внутрішнього продукту, наповнення товарного ринку та бюджету, розширення сфери зайнятості і зростання доходів населення, а також формує ринкову поведінку все більш широких верств економічно активного населення.

Вагомий внесок в дослідження малого бізнесу зробили такі вітчизняні вчені, як Б. Данилишин, М. Долішній, І. Комарницький, Е. Лібанова та ін.

Підприємство в Україні законодавчо визначається як самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг, а також у сфері торгівлі з метою одержання прибутку. Мале підприємництво як особлива форма економічної активності націлене на досягнення комерційного успіху, має інноваційний та ризиковий характер діяльності, передбачає розширення масштабів і сфер діяльності, свободу і самостійність суб'єктів у прийнятті управлінських рішень і здійсненні бізнесу, а також майнову відповідальність підприємця за кінцеві результати.

Підтримка підприємництва, зокрема малого бізнесу, у тому числі і на умовах самозайнятості, крім залучення до трудової діяльності безробітних, сприяє зниженню соціальної напруженості у суспільстві, запобіганню деградації робочої сили і маргіналізації окремих верств населення, насиченню ринку якісними вітчизняними товарами і послугами, підвищення рівня життя населення.

Роль малого бізнесу в економічній системі пов'язана з ефективним використанням місцевих природних і матеріальних ресурсів, а також із залученням заощаджень населення до інвестування економіки.

Малий бізнес можна розглядати як один, притому найкращий, з видів соціального забезпечення. При низькій оплаті праці, зростаючому безробітті створення робочих місць в цьому секторі економіки і залучення до суспільно корисної економічної діяльності незайнятого населення набуває першорядного значення, оскільки малі підприємства можуть надати більше робочих місць порівняно з великими підприємствами, тому що для створення кожного робочого місця у цій сфері достатньо невеликого капіталу. В умовах дефіциту інвестиційних ресурсів сприяння малим підприємствам створює найкращі можливості для зниження рівня бідності в Україні.

Значення розвитку малого бізнесу посилюється тим, що його розвиток відповідає стратегічним цілям становлення соціально орієнтованої економіки і подолання бідності, оскільки відбувається в інтересах незаможних верств населення на малих підприємствах.

Малі, а також середні підприємства, будучи більш гнучкими, ніж великі, здатні швидко переходити до більш прибуткових видів діяльності. Їхнє банкрутство не справляє великого тиску на ринок праці порівняно з банкрутством великих підприємств, оскільки при цьому звільнюється незначна кількість працівників, яка не призводить до збільшення масштабів безробіття.

Розширений розвиток малого підприємництва виконує функцію демократизації управління, оскільки до сфери підприємницької діяльності втягується все більша чисельність населення. Все це свідчить на користь зростаючої ролі малого бізнесу в економіці, як сфери розширення зайнятості, а тому вимагає всебічної підтримки з боку держави.

Слід також відзначити, що економічні реформи в Україні супроводжуються зрушеннями в трудових мотиваціях та формах трудової

поведінки економічно активного населення. Орієнтація на зайнятість підприємницькою діяльністю набуває все більшої популярності. Причини цього у зростанні безробіття, у тому числі довготривалому, низькому рівні оплати праці на великих підприємствах та затримки з її виплатою; у прихованому безробітті, що пов'язане з недовикористанням трудового потенціалу працівників і зниженням їх доходів. Таким чином, можна говорити про об'єктивні і суб'єктивні передумови розширення сфери підприємницької діяльності. Реалізація цих передумов можлива лише при підтримці розвитку підприємництва урядовими структурами на всіх рівнях управління економікою.

Житловий фонд та побутова оснащеність житла. Житло є одним з матеріальних благ, необхідних для забезпечення життєдіяльності людини. Потреба людини в житлі виникає з народження і носить постійний характер протягом усього життя. Воно виступає не просто середовищем проживання людини, але і полем для трудової діяльності, виховання дітей, дозвілля, відпочинку та ін. Таким чином, умови житла виступають індикатором якості життя населення, а забезпеченість громадян житлом - показником успішності державної політики. Житлове питання надзвичайно актуальне і гостре серед усіх інших соціально-економічних проблем, особливо якщо добробут населення ще не досяг високого рівня [93].

У вітчизняній соціо-економічній науці аналізом проблем розвитку житла займаються Н. Кесарева, К. Паливода, Н. Олійник, К. Турманов та інші, де автори висвітлюють своє бачення у вирішенні питань вдосконалення процесів розвитку житлового господарства.

Задоволення потреби у житлі залишається однією з основних проблем нашого суспільства, яка не може бути вирішена без участі держави, що зумовлює формування державних житлових черг на суспільне житло. Говорити про доступність житла при надлишку попиту над пропозицією, яка призводить до зростання цін, на сьогодні не доводиться. Основними кількісними показниками якості житла є питома вага житлової площі разом з

водопостачанням, опаленням, газом, гарячим водопостачанням, а також площі обладнаної ваннами або душовими [124].

Світова практика забезпечення житлом через іпотечне кредитування вживається в умовах української економіки досить болюче. Молодь не має ресурсів, щоб купувати дороге житло, навіть у кредит, оскільки величина відсотків занадто велика. Суттєвою проблемою є інвестування будівництва житла. Іноземний капітал не є поширеним в необхідному об'ємі, а національні підприємці не задовольняють попит на житло співгромадян. Державне фінансування молодіжного кредитування через непослідовність і непрозорість процедур на сьогодні є неефективним. Варто розглядати житлове іпотечне кредитування як один із найбільш надійних способів залучення приватних інвестицій за рахунок капіталізації житлової нерухомості, що дозволяє найбільш вигідно поєднувати інтереси будівельних компаній, фінансово-кредитних установ, громадян і держави в процесі розв'язання житлової проблеми [93].

Серед стримуючих факторів житлового будівництва можна виділити недосконалість його нормативно-законодавчої бази загалом, а також нормативно-законодавчої бази регіональної політики житлового будівництва в наш час.

Основними засадами формування ефективної державної політики з питань доступного житла мають бути створення умов, що забезпечать населення в цьому житлі та впровадження ефективної підтримки громадян. Збільшення обсягів будівництва житла та вдале вирішення проблеми забезпечення населення житлом сприятиме як покращенню соціально-економічних показників розвитку держави та регіонів, поліпшенню демографічних показників, так і позитивно відобразиться на добробуті населення [93, 124].

Споживання послуг населенням. Останнім елементом системи життєдіяльності населення регіону, ми розглянемо сферу споживання послуг, що виступає як процес задоволення особистих і колективних потреб

населення. Його обсяг і структура залежить від величини особистого (оплата праці, пенсії та ін.) і суспільних фондів споживання. Разом з тим збільшення вимог виробництва до якості робочої сили змінює обсяг і структуру потреб, необхідних для її відтворення, що в свою чергу впливає на ринок послуг.

Поняття "послуга" згадується у багатьох географічних, економічних та законодавчих джерелах. В останніх, наприклад, конкретизується, що невід'ємною властивістю послуги є її споживання. Згідно з ч. 1 ст. 901 ЦКУ, за договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, що споживається у процесі здійснення певної дії або певної діяльності [43].

В Інструкції про заповнення форми державного статистичного спостереження №1-послуги "Звіт про обсяги реалізованих послуг", послугами вважається діяльність суб'єктів, яка не набуває матеріально-речової форми і задовольняє певні потреби замовників - особисті, колективні, суспільні. Вони є результатом різномірної діяльності, здійснюваної виробником на замовлення будь-яких споживачів (окремих громадян, підприємств, організацій, підприємців), і, як правило, ведуть до зміни стану одиниць, які споживають ці послуги [43].

Специфіка послуг як продукції полягає у тому, що послуги не нагромаджуються (за винятком окремих видів), не транспортуються, не існують окремо від виробників, тобто вони споживаються в основному в момент їх надання [43].

Так, згідно з ч. 3 п. 1.4 Закону про ПДВ, поставка послуг - це будь-які операції цивільно-правового характеру з поставки послуг, надання права на користування або розпорядження товарами, у тому числі нематеріальними активами, а також з поставки будь-яких інших, ніж товари, об'єктів власності за компенсацію, а також операції з безоплатної поставки послуг. Поставка послуг, зокрема, включає надання права на користування або розпорядження товарами у межах договорів оренди, поставки, ліцензування або інші способи

передачі права на патент, авторське право, торговий знак, інші об'єкти права інтелектуальної, у тому числі промислової, власності [123].

Враховуючи викладене, ми вважаємо, що під споживанням послуг слід розуміти задоволення замовником своїх потреб внаслідок безпосередньої взаємодії з постачальником, яке виявляється у корисному ефекті - особливій споживчій вартості.

Наведене вище визначення поняття "споживання послуг" є дуже важливим, оскільки воно дозволяє ідентифікувати торгові операції як послуги (поставку послуг). Тому ми пропонуємо проаналізувати структуру споживання та реалізації послуг населенню зокрема в наступних сферах та діяльностях: транспорту, пошти та зв'язку, нерухомого майна, освіти, охорони здоров'я людини, роботі готелів і інших місць для тимчасового проживання, інжинірингу, геології і геодезії, технічного обслуговування і ремонту автомобілів та ін.

Такий підхід дозволить найповніше охопити і інші сторони життя населення і дати комплексну характеристику політичним, соціальним, суспільним та іншим взаємозв'язкам населення, що проживає на певній території в даний проміжок часу.

1.3. Методологічні принципи і методичні основи дослідження життєдіяльності населення регіону

Для визначення методології дослідження необхідно виявити та вдосконалити методологічні принципи, котрі можуть бути застосованими для сукупності суспільних відносин, які і складають категорію життєдіяльності населення. Багатогранність форм життєдіяльності населення і територіальної спільності людей потребує системного підходу до їх дослідження, який дозволив би розкрити протікання суспільних процесів в їх житті. Системний підхід сприяє визначенню функціональної диференціації або змін функцій об'єкту дослідження, адже життєдіяльність населення – це сукупність сфер

діяльності людини та суспільства і їх взаємозв'язків з навколишнім соціальним, економічним, політичним, природним середовищем.

Методологічні принципи і методичні прийоми всіх соціально-географічних досліджень, зокрема життєдіяльності населення, визначаються суспільним характером і географічністю досліджуваних явищ і процесів. Серед основних принципів дослідження життєдіяльності населення варто акцентувати увагу на наступних – територіальності, системності, динамічності, поліпшення соціальних умов життя населення, єдності територіальної організації життєдіяльності населення з адміністративно-територіальним устроєм та регіональної цілісності.

Територіальність. Принцип, який передбачає раціональну територіальну впорядкованість компонентів життєдіяльності, які формують територіальну організацію життєдіяльності населення. В територіальній організації здійснюється щоденна життєдіяльність людини, формуються і розвиваються різні суспільно-географічні комплекси.

Системність. Даний принцип розглядає життєдіяльність населення, як складну динамічну систему, сукупність елементів якої перебувають у відношеннях один з одним і утворюють певну єдність. До системних ознак відносять цілісність, ієрархічність, структурність.

Динамічність. Складові елементи системи життєдіяльності населення постійно змінюються у часі та просторі, незалежно один від одного, тому варто моніторити перебіг ситуації та показники кожного з них, а також співставляти їх з даними за попередні роки для ілюстрації динаміки суспільних процесів.

Поліпшення соціальних умов життя населення. За цим принципом центром функціонування суспільно-географічних комплексів визначається людина з її потребами, інтересами, можливостями. Саме цей принцип є рушійним в розробці соціальних програм розвитку регіону.

Єдності територіальної організації життєдіяльності населення з адміністративно-територіальним устроєм. Значення цього принципу

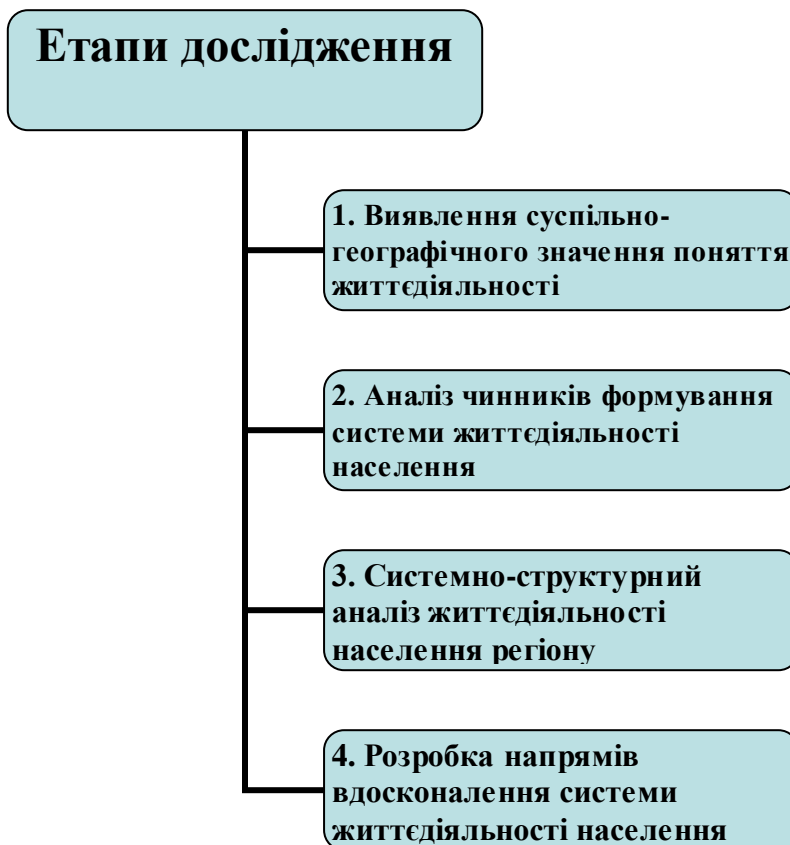
полягає в нерозривності та взаємопов'язаності територіальної організації життєдіяльності населення регіону з його адміністративно-територіальним устроєм, адже саме органи місцевої (регіональної) влади й управління наділені усією повнотою державної влади на даній території для реалізації регіональної політики в сфері життя і діяльності населення.

Регіональної цілісності. Згідно з даним принципом регіон розглядається як цілісна система життєдіяльності населення, елементи якої взаємодіють з чинниками формування системи внаслідок комплексування та інтегрування, ігноруючи не властиві елементи та фактори для даного регіону.

Методи дослідження. Слідом за розробкою методологічних принципів дослідження необхідно визначити його методичний апарат. Він включає методи аналізу і систему показників. Комплексне дослідження життєдіяльності населення передбачає використання широкого арсеналу загальнонаукових (літературного, описового, спостереження, аналізу, синтезу, індукції, дедукції, порівняння) та спеціальних методів (картографічного, статистичного, типізації, групування).

Ключовим методом дослідження нами був обраний структурний аналіз. Структура виступає основою функціонування будь-якої системи, а її вивчення передбачає виявлення основних елементів та їх стійких відношень, що дозволяє пояснити цілісні властивості системи. Структурний аналіз дає змогу всебічно вивчити обрані аспекти життя людини в системі життєдіяльності населення, їх функціональну, територіальну та управлінську структури [116].

Життєдіяльність населення є досить складним та багатогранним процесом, метою якого є забезпечення збалансованості суспільного розвитку регіонів з урахуванням ментальних, політичних, економічних, соціальних чинників господарської діяльності і культурних традицій населення. Тому цей процес потребує розробки алгоритму дослідження, а саме виділення окремих етапів (рис. 1.2.).



**Рис. 1.2. Етапи дослідження життєдіяльності населення регіону
(складено автором)**

На першому етапі проводиться виявлення суспільно-географічного значення поняття життєдіяльності населення в аспекті регіонального розвитку. Здійнюється літературний огляд досліджень в сфері життя та діяльності населення, зокрема його територіальної організації. Враховуючи попередні праці та наукові доробки вчених в даній сфері визначається поняття та об'єкт життєдіяльності в суспільно-географічному розумінні його суті. На цій основі розкривається зміст поняття територіальної організації життєдіяльності населення, як поєднання аспектів життя і діяльності населення на певній території або певному регіоні. Наступним кроком є виділення та аргументація основних структурних елементів системи життєдіяльності населення регіону (електоральної поведінки, рівня доходів населення, ринку праці та зайнятості населення, розвитку малого бізнесу, житлового фонду та побутової оснащеності житла, споживання послуг населенням).

На другому етапі здійснюється аналіз чинників формування системи життєдіяльності населення регіону, які мають особливе значення на організацію та протікання суспільних процесів на території. Варто виокремити наступні чинники: геополітичне та суспільно-географічне положення, відтворення населення та система розселення населення, фізико-географічні, екологічні, економічні та суспільно-культурні чинники.

Геополітичне та суспільно-географічне положення регіону – один з найважливіших чинників, що формують визначальний вплив на формування системи життя і діяльності території та економіку краю, котра прямо і посередньо визначає характер політичних процесів, що відбуваються в регіоні. Геополітичні чинники слід розглядати через призму геопросторових стосунків регіону з територіями і державами, які межують з нею, зокрема транскордонну співпрацю.

Фізико-географічні та екологічні чинники – необхідні фактори, що визначають ступінь сприятливості для життя людини природного середовища. В цьому напрямку варто розглянути агрокліматичні, земельні, водні, лісові ресурси території, але особливу увагу надати екологічним чинникам, адже в наш час проблема збереження середовища проживання людини є надзвичайно актуальною.

Відтворення населення та система розселення населення – особливі чинники життєдіяльності населення, адже змістом категорії відтворення населення є забезпечення зміни поколінь та безперервності життя суспільства. А система розселення відображає просторово-часову форму організації життя та діяльності населення, визначаючи риси протікання життєвих процесів на певній території. Тому необхідно визначити характерні демографічні тенденції регіону, зокрема аналізуючи динаміку загального приросту (скорочення) населення, обґрунтовуючи динаміку коефіцієнтів народжуваності, смертності. Варто проаналізувати розподіл постійного населення за окремими віковими групами, розселенські процеси регіону та роль і значення урбанізації населення.

Економічні чинники. Представляють дослідницький інтерес в сфері життя і діяльності населення з метою забезпечення сталого просторового розвитку країни в контексті переходу від командно-адміністративних до ринкових засад державної економічної та фінансової політики при узгодженні загальнодержавних й регіональних інтересів.

Суспільно-культурні чинники – є ключовими в питанні формування українського громадянського суспільства. Необхідно дати характеристики ідентичності спільноти, освітньої та культурної структури, засобам масової інформації та релігійному життю населення регіону.

Третій етап дослідження життєдіяльності населення включає в себе системно-структурний аналіз, який полягає у виділенні окремих структур, що дозволяють вивчити складові життєдіяльності населення регіону. Для порівняно глибокого пізнання життєдіяльності населення регіону потрібно проаналізувати три головні структури: функціонально-компонентну, функціонально-територіальну та функціонально-управлінську.

Функціонально-компонентна структура є сукупністю функціональних компонентів життєдіяльності населення, якими є електоральна поведінка, рівень доходів населення, ринок праці та зайнятість населення, розвиток малого бізнесу, житловий фонд, побутова оснащеність житла та споживання послуг населенням регіону.

Функціонально-територіальна структура – це співвідношення і взаємне розміщення різних форм територіального зосередження діяльності людини, такі форми ще називаються елементами територіальної структури [116]. Необхідно провести групування адміністративних районів та міст обласного підпорядкування, за сприятливістю умов та якістю життєдіяльності населення. Для цього кожній адміністративній одиниці потрібно присвоїти відповідний ранг по кожному з розглянутих компонентів системи життєдіяльності, відповідно, отримана сума рангів і є основою розрахунку сумарного рангу, за яким проводиться групування адміністративних одиниць області. Наступним кроком є виділення ієрархічно

впорядкованої територіальної структури життєдіяльності населення регіону (обласної, міжрайонних, районних та кущових систем життєдіяльності населення), на основі принципу територіальної організації життєдіяльності населення з адміністративно-територіальним устроєм.

Функціонально-управлінська структура представляє собою впорядковану систему органів управління життєдіяльністю людей на певній території. Вона територіально реалізує механізм прийняття рішень, від яких залежить стратегія і тактика діяльності населення, досягнення певних суспільно-географічних цілей [116].

На четвертому етапі проводиться розробка напрямів вдосконалення та оптимізації системи життєдіяльності населення регіону. Метою оптимізації системи життєдіяльності населення Волинської області мають стати забезпечення неперервного підвищення рівня та якості життя населення, активна мотивація суспільства до трудової та підприємницької діяльності, створення сприятливих умов для всебічного розвитку людини, поліпшення умов праці та проживання населення.

Висновки до першого розділу

1. Аналіз літературних джерел показав, що в суспільній географії вчені підійшли до визначення життєдіяльності населення, як процесу соціальних, виробничих, економічних, соціоприродних та інших взаємодій людини, чи локальної територіальної спільності людей із суспільством та навколишнім середовищем, в результаті яких відбувається задоволення її потреб. Однак, зважаючи на соціальну спрямованість та специфіку нашого дослідження, життєдіяльність населення ми пропонуємо розуміти, як сукупність сфер діяльності людини та суспільства і їх взаємозв'язків з навколишнім соціальним, економічним, політичним, природним середовищем, на певній території, розвиток яких формує основні напрямки регіональної політики в площині зростання добробуту та якості життя

населення.

2. Для дослідження сучасних перетворень в системі життя і діяльності населення регіону науковий інтерес має акцентуватись на ряд сфер та видів діяльності людини, котрі мають на меті забезпечення громадян рівними можливостями для реалізації свого економічного, суспільного, творчого потенціалу. Тому для більш повного дослідження, адаптованого до сучасної політичної та економічної кон'юнктури в Україні, а також до умов і реалій життя населення, виділено наступні елементи, які будуть виступати як функціональні компоненти системи життя і діяльності населення, а саме – електоральна поведінка, рівень доходів населення, зайнятість населення, розвиток малого бізнесу, житловий фонд і умови життя населення, а також споживання послуг населенням регіону

3. Методологічні принципи і методичні основи дослідження життєдіяльності населення визначаються суспільним характером і географічністю досліджуваних явищ і процесів. Серед основних принципів дослідження життєдіяльності населення варто акцентувати увагу, зокрема, на наступних методологічних принципах: територіальності, системності, динамічності, поліпшення соціальних умов життя населення, єдності територіальної організації життєдіяльності населення з адміністративно-територіальним устроєм, регіональної цілісності. Принцип *територіальності* передбачає раціональну територіальну впорядкованість компонентів життєдіяльності, які формують територіальну організацію життєдіяльності населення. Принцип *системності* розглядає життєдіяльність населення, як складну динамічну систему, сукупність елементів якої перебувають у відношеннях один з одним і утворюють певну єдність. Згідно з принципом *динамічності*, складові елементи системи життєдіяльності населення постійно змінюються у часі та просторі, незалежно один від одного, тому варто моніторити системні зміни для ілюстрації динаміки суспільних процесів. За принципом *поліпшення соціальних умов життя населення* центром функціонування суспільно-географічних комплексів

визначається людиною з її потребами, інтересами та можливостями. Значення принципу *єдності територіальної організації життєдіяльності населення з адміністративно-територіальним устроєм* полягає в нерозривності та взаємопов'язаності територіальної організації життєдіяльності населення регіону з його адміністративно-територіальним устроєм. Згідно з принципом *регіональної цілісності* регіон розглядається як цілісна система життєдіяльності населення, елементи якої взаємодіють з чинниками формування системи внаслідок комплексування та інтегрування, ігноруючи сторонні та не властиві елементи для даного регіону.

4. Життєдіяльність населення є досить складним та багатограним процесом, метою якого є забезпечення збалансованості суспільного розвитку регіону з урахуванням політичних, економічних, соціальних чинників, тому цей процес потребує розробки алгоритму дослідження, а саме виділення окремих етапів. На першому етапі проводиться виявлення суспільно-географічного значення поняття життєдіяльності населення в аспекті регіонального розвитку. На другому здійснюється регіональний аналіз чинників формування системи життєдіяльності населення області. На наступному етапі проводиться системно-структурний аналіз життєдіяльності населення регіону з використанням різних методів, зокрема аналізуються такі типи структур: функціонально-компонентна, функціонально-територіальна та функціонально-управлінська. Завершальним етапом дослідження є розробка напрямів, спрямованих на вдосконалення регіональної політики та оптимізацію системи життєдіяльності населення регіону.

РОЗДІЛ II. ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1. Геополітичне та суспільно-географічне положення

Одним із найважливіших, найглобальніших чинників формування і функціонування територіальної організації життєдіяльності населення Волинської області є її геополітичне та суспільно-географічне положення. Геополітичне положення Волинської області визначається її геопросторовими відношення до політичних данностей в системі державних територій (країни, політичні і державні структури, державні кордони), що перебувають поза нею і мають чи можуть мати на неї суттєвий вплив. Політико-географічне положення істотно впливає на суспільне життя регіону, котре прямо і опосередковано визначає характер економічних, соціальних, політичних процесів, що відбуваються в області. Воно має властивість історичності, оскільки залежить від змін наявного соціально-економічного і політичного потенціалу території та змін геополітичної ситуації. Геополітичні чинники слід розглядати через призму геопросторових стосунків області з територіями і державами, які межують з нею.

Волинська область розташована на крайньому північному заході України, на перехресті важливих транспортних шляхів зі Східної у Центральну та Західну Європу, що особливо важливо для розвитку торгівельних, суспільних та цивілізаційних зв'язків із розвиненими країнам світу.

Волинська область, як адміністративно-територіальна одиниця була утворена 4 грудня 1939 року. Площа Волинської області - 20,1 тис. км², що становить 3,3 % території нашої країни і по цьому ж показнику займає 20 місце серед областей України. Адміністративно-територіальний устрій області наступний – 16 адміністративних районів, 11 міст, у тому числі 4 міста обласного підпорядкування (Луцьк, Володимир-Волинський, Ковель,

Нововолинськ) та 7 малих міст (Берестечко, Горохів, Камінь-Каширський, Ківерці, Любомль, Рожище, Устилуг), 22 селища міського типу і 1054 сільських населених пункти. Загальна протяжність меж області - 930 км., на півночі вона межує з Брестською областю Республіки Білорусь (протяжність кордону - 205 км), на сході і південному сході область межує з Рівненською (410 км), а на півдні - з Львівською (125 км) областями. На заході по річці Західний Буг проходить державний кордон України з Республікою Польща (протяжність -190 км) [53].

Волинська область має свої специфічні ознаки політичного життя, що накладає певний відбиток на сучасну політичну ситуацію. Для області характерне подвійне геополітичне тяжіння до столиці держави Києва і в силу давніх обставин до Львова, що сприяє налагодженню тісного співробітництва і соціально-економічних, торгових та культурних контактів області з оточуючими регіонами України [53].

Розташування Волині в межах Північно-Західного суспільно-економічного району держави і на межі різнотипних історико-географічних і етнографічних регіонів, сусідство із густозаселеними і досить розвинутими в промисловому і господарському відношенні територіями, які мало відрізняються поєднанням природних ресурсів і структурою господарства, сприяє тісній взаємодії з ними.

До Північно-Західного економічного району входять дві області (Волинська й Рівненська) загальною площею 40,3 тис. км² з кількістю населення 2,2 млн осіб.

Район виділяється серед інших тим, що демографічна ситуація не набрала тут надто загрозливого характеру. У Рівненській та Волинській областях спостерігався незначний додатний приріст населення. Саме у Північно-Західному районі зараз залишається найвищим показник народжуваності в Україні.

Частка сільських жителів на сьогодні становить тут 51 %. Середня густота сільського населення тут не набагато нижча, ніж у Карпатському

економічному районі. Через невисокий рівень урбанізації, середня густина населення (55 осіб на 1 км²) значно нижча за середню в країні та є найменшою серед усіх економічних районів [12].

У Північно-Західному економічному районі України значною є частка (понад 96%) українського населення, а також помітно виражені етнографічні особливості (своєрідний побут і культурні традиції, витоки яких сягають часів язичництва) корінних жителів краю - поліщуків. Найбільші серед національних меншин - росіяни, білоруси, поляки, які проживають у містах та прикордонних районах [12].

У районі сформувався значний надлишок трудових ресурсів, особливо у сільській місцевості. Це зумовлює як значні маятникові міграції, так і виїзд мешканців на роботи до інших держав. Саме недостатня соціальна захищеність населення Західного регіону – одна з найвагоміших причин міграційних процесів. Доводиться констатувати, що Західний регіон України, зокрема Волинь, став одним із найбільших постачальників дешевої кваліфікованої робочої сили на світовий ринок.

Положення області щодо системи економічних районів України характеризується віддаленістю та окраїнністю. Віддаленість від основних промислових і науково-технічних центрів держави та периферійність території впливають на рівень соціально-економічного розвитку та ступінь сформованості територіальної структури господарського комплексу області і в значній мірі стримують економічний розвиток краю. Це позначається на ступені розвитку економічних зв'язків, формуванні промислових поєднань і комплексів та рівнях економічного розвитку окремих районів області.

Транспортно-географічне положення (ТГП) області як складова частина ЕГП і СГП визначає положення господарських об'єктів і території області стосовно транспортних комунікацій та враховує ступінь їх розвинутості і масштаби зв'язків, що здійснюються по транспортних магістралях області і сусідніх територій [53]. Особливість ТГП Волині - це висока питома вага транспортних витрат на постачання сировини і матеріалів та в

збуті готової продукції. Це суттєво впливає на формування ефективних територіальних структур та оптимальної спеціалізації господарства. До важливих ближніх економічних зв'язків області з регіонами України доповнюються далекі транспортні зв'язки по отриманню нафтопродуктів, природного газу, лісоматеріалів, чорних і кольорових металів, бавовни, багатьох видів машин та устаткування, хімічної продукції, які постачаються з Росії, Казахстану, Білорусі, країн Балтії і Середньої Азії та інших держав. Це здійснює певний вплив на характер спеціалізації господарства і структуру товарообміну, розвиток експортно-імпортних зв'язків, оскільки частина виробленої продукції вивозиться в зарубіжні країни.

Розташування області відносно магістральних шляхів сполучення безпосередньо впливає на всі сторони господарського і суспільного життя. Найбільш чітко і різнопланово вплив ТГП проявляється в місцях перетину і стику транзитних залізничних магістралей з автомобільними шляхами. Саме там проходить формування Луцького, Нововолинського і Ковельського промислових вузлів. Згустки високої концентрації господарської діяльності, населення, соціальної і виробничої інфраструктури склались уздовж залізниць Ковель - Здолбунів, Ковель - Володимир-Волинський - Львів, Ківерці - Луцьк - Львів та в місцях їх перетину з автомагістралями загальнодержавного і міжнародного значення. Залізничні магістралі та паралельні їм автомобільні шляхи композиційно складають опорний каркас територіальної структури господарства та розселення у вигляді трикутника (Луцьк - Ковель - Нововолинськ). Поряд із цим периферійні райони області слабо забезпечені транспортною мережею і є відсталими в економічному та транспортному відношенні [53].

Геостратегічне значення Волинської області для України визначається передусім її геополітичним положенням на стику трьох європейських держав – України, Польщі та Білорусі, з якими наша держава має тісні зв'язки через дію низки історичних факторів, а також рубіжним положенням у стиковій зоні між двома основними геополітичними гравцями

в Центрально-Східній Європі – країнами Західної Європи та Росією. На півночі вона межує з Білоруссю, яка дотримується російської геополітичної орієнтації, зі специфічним політичним керівництвом і зовнішньополітичними орієнтирами на співпрацю з Росією і країнами СНД. На заході область межує з Польщею, яка має чітко виражену євроатлантичну геополітичну орієнтацію, є членом НАТО та ЄС. Сусідство області з прикордонними територіями цих держав надає широкі можливості для посилення різноманітних зв'язків із ними, участі у реалізації регіональних завдань, вирішенні спільних прикордонних проблем та активізації процесів прикордонного і транскордонного співробітництва на цих територіях. Геополітичне положення області в Центрально-Східній Європі характеризується близькістю до географічного центру Європи й є складовою частиною геополітичного потенціалу Волині поряд із стратегічними ресурсами території, демографічним, економічним і транспортно-транзитним потенціалами [71].

Позитивним у геополітичному положенні області з точки зору формування геополітичного потенціалу є розміщення території на важливих комунікаційних осях Центрально-Східної Європи, що дає змогу реалізовувати вигоди і переваги сухопутних комунікацій у зовнішньоекономічних відносинах держави. Важливим в геополітичному аспекті є кордонні переходи на кордонах із Польщею і Білоруссю як з'єднувальні «ланки» між господарськими структурами України й сусідніх держав. Волинська область має унікальні транспортні магістральні шляхи, які за ефективного використання можуть стимулювати економічну активність у регіоні, підвищити рівень зайнятості населення, сприяти розвитку виробничої інфраструктури, сфери послуг і транспортного сервісу. Через територію області проходять транзитні залізничні та автомобільні шляхи в широтному і меридіональному напрямках, що забезпечують експортно-імпортні перевезення і транзитні зв'язки між країнами не тільки Центрально-Східної Європи, а й Західної і Північної Європи, Центральної

Азії і Чорноморського регіону. Тому використання транзитного потенціалу транспортних магістралей є важливим геополітичним чинником у розвитку області.

Другим важливим практичним геостратегічним напрямом, який вимагає подальшого ефективного розвитку, є недооцінений державними і регіональними органами влади потенціал міжрегіонального і транскордонного співробітництва, а також потенціал побратимської співпраці між областю, містами й районами Волині та адміністративними одиницями країн Центрально-Східної Європи. Важливим геополітичним аспектом у розвитку Волинської області є також тісний взаємозв'язок, етнічна спорідненість і близькість народів, які населяють область і країни Центрально-Східної Європи. Цей взаємозв'язок і близькість зберігається, не дивлячись на політичні розбіжності і геополітичні орієнтації, розрив економічних зв'язків і відносин після розпаду СРСР і соціалістичної системи. Історичний регіональний досвід показує, що не дивлячись на порушення цих зв'язків війнами і міжнаціональними конфліктами між народами в регіоні, вони швидко відновлювалися і народна дипломатія ніколи не переривалася через наявність зв'язків на рівні родинності і слов'янської близькості.

Стає очевидним, що для збереження за Україною унікальних геополітичних, транспортних й соціально-економічних можливостей Центрально-Східноєвропейському субрегіоні необхідно виробляти геостратегію держави, засновану на принципі укріплення геополітичного положення України в регіоні, яка немислима без покращення соціально-економічної ситуації в прикордонних регіонах країни, в тому числі й Волинській області. Із цих позицій Волинь виступає як ключова ланка української геополітики в регіоні з вигідним транзитним прикордонним положенням. Ця роль області зумовлена існуючим соціально-економічним потенціалом, наявністю стійких економічних, національно-етнічних і культурних зв'язків із країнами Центральної і Східної Європи, достатнім досвідом транскордонного і прикордонного співробітництва в межах

Євро регіону «Буг». У сучасних умовах Волинь як північно-західний регіон держави, який безпосередньо межує з кількома учасниками міжнародних і регіональних центрів сили, має значний потенціал у визначенні і захисті національних інтересів України в Центрально-Східній Європі [71].

Суспільно-географічне положення території як своєрідний ресурс регіонального розвитку в своїй природі має потенційний характер впливу на участь області в географічному поділі праці та інтеграції праці. Воно належить до зовнішніх чинників формування та функціонування господарського комплексу області і виступає фактором зміни територіальної структури господарства. Територіальна близькість Волинської області до промислово розвинутих і густозаселених територій України та сусідніх держав сприяє розвитку її продуктивних сил.

Сусіднє розташування Волинської області з адміністративними одиницями Польщі і Білорусі, з якими Україна підтримує добросусідські відносини і дозволяє сприянню розвитку зовнішньо-політичних, культурних та зовнішньо-економічних відносин і контактів, можливість виходу в європейські країни. У сусідському положенні найбільшу роль відіграють зв'язки і контакти з сусідніми воєводствами Польщі (Хелмське, Замостське, Люблінське) і Брестською областю Білорусі. Волинь знаходиться в контактній зоні з частиною українських історичних етнічних земель, які тепер є складовими частинами сусідніх держав (Холмщина, Підляшшя, Берестейщина). Це вимагає зміцнення і розширення дружніх відносин між областю і сусідніми зарубіжними територіями.

Сусідство з Європейським Союзом визначає пріоритетні напрямки зовнішніх економічних зв'язків області, вирішення проблем спільного використання водних, мінерально-сировинних і рекреаційних ресурсів, об'єктів транспортної інфраструктури та характеризується такими рисами:

- територія Волинської області тривалий час з перервами входила до складу Польської держави, що значно вплинуло на формування економічного потенціалу території і духовного світу населення;

- в області проживає більше 1 тис. етнічних поляків і більше 5 тис. білорусів, а також значна кількість українців, які були переселені з етнічних українських земель у Польщі. У Польщі відповідно проживає значна кількість українців та поляків - вихідців з Волині, переселених після другої світової війни, а в Білорусі на Берестейщині проживає чимало корінних українців - уродженців Волинської області. Одні й другі зацікавлені у встановленні тісних контактів з отчою землею і виявляють закономірний інтерес до своєї історичної батьківщини.

Завдяки існуючим транспортним комунікаціям область має вихід в усі регіони України. Волинь має також 4 транспортних виходи по автомагістралях (Дольськ, Доманове, Піща і Пулемець) та один залізничний вихід (Заболоття) в Білорусь і далі в країни Балтії, Польщу, північно-західні регіони Росії. На кордоні з ЄС, а саме з Польщею, функціонує два залізничних (Ягодин, Ізов) і два автомобільних переходи (Ягодин, Устилуг), всі через р. Західний Буг.

Транскордонна співпраця області з прикордонними територіями сусідніх держав здійснюється через виконання положень угод про економічне, торговельне, науково-технічне і культурне співробітництво у рамках транскордонного об'єднання "Єврорегіон "Буг". Транскордонне об'єднання Єврорегіон "Буг" було створено як результат реалізації угоди, підписаної в м. Луцьк (Україна) у вересні 1995 року. Його засновниками стали Волинська область (Україна), Люблінське воєводство Республіки Польща та Брестська область Республіки Білорусь. З травня 1996 року Єврорегіон "Буг" є членом Асоціації Європейських Прикордонних Регіонів (АЄПР) [53].

Загальна площа території єврорегіону становить 81 тис.км², на якій проживає понад 5 млн. жителів. До найбільших міст належать Люблін (РП), Брест (РБ), Луцьк (Україна), Барановичі (РБ), Пінськ (РБ). Крім того, на території об'єднання знаходиться ще 9 міст з населенням від 50 до 100 тис. Єврорегіон "Буг" є практичним втіленням ідеї про те, що лише взаємна

відкритість і спільні дії, спрямовані на розвиток його територій, можуть гарантувати успіх і процвітання в майбутньому.

Співзасновники Єврорегіону одногосні в тому, що ядром його діяльності повинна стати взаємовигідна економічна співпраця, яка включає створення технічної інфраструктури (мережа доріг, пунктів пропуску через кордон, телекомунікаційних систем), забезпечення сприятливих умов для розширення підприємництва (заснування банків, спільних торгово-промислових палат, створення банку даних тощо), а також формування культури ведення бізнесу через впровадження сучасного управління економікою, нових форм співробітництва з кінцевою метою застосування передового західного досвіду [53].

Особливої уваги заслуговують реалізовані проекти "Модернізація міжнародного автомобільного пункту пропуску "Ягодин-Дорогуськ" (5,41 млн.дол. США, 2000-2002 роки) та "Прикордонний менеджмент" (2,75 млн.євро, 2005-2007 роки). Їх ключові компоненти – спорудження другого мосту через річку Західний Буг, під'їзної дороги до нього, а також розбудова та модернізація об'єктів режимної зони цього міжнародного автомобільного пункту пропуску. Реалізація згаданих проектів стало можливим за фінансової допомоги Європейського Союзу, наданої через Програму прикордонного співробітництва Тасіс.

Важливою сферою діяльності Єврорегіону "Буг" є питання, пов'язані з охороною навколишнього природного середовища на прикордонних територіях. Непроста екологічна ситуація, актуальність проблем раціонального природокористування і їх очевидний транскордонний характер вимагають об'єднання зусиль усіх учасників Єврорегіону "Буг". У цьому контексті в області реалізовувалися проекти "Створення системи моніторингу на річках Західний Буг, Уж, Латориця", "Сприяння політиці постійного розвитку та захисту навколишнього середовища в контексті транскордонної співпраці між Україною та Польщею", "Покращення навколишнього середовища в басейні річки Західний Буг" та ін.

Керівними органами Єврорегіону «Буг» є Рада Єврорегіону «Буг»; Президія Ради Єврорегіону «Буг»; Секретаріат Єврорегіону «Буг»; Ревізійна комісія. Рада – найвищий орган Єврорегіону «Буг». До її складу входять по десять представників від кожної зі сторін. Президія складається з трьох членів, по одному від кожної сторони, які призначає Рада. Секретаріат – виконавчий і адміністративний орган Єврорегіону «Буг», який створює Рада, з однаковою кількістю представників від кожної сторони. Кожна сторона має відділення Секретаріату однієї країни, і працюють без взаємного підпорядкування.

Для розв'язання спільних завдань Єврорегіону «Буг» створено вісім робочих груп:

- територіального планування, комунікації, транспорту та зв'язку;
- охорони й покращення стану навколишнього середовища;
- поширення інформації та створення баз даних;
- співробітництва між установами й різними галузями господарства;
- освіти, охорони здоров'я, культури, спорту, туризму та молоді;
- контактів між органами місцевого самоврядування й населення;
- безпеки, взаємодії правоохоронних органів та ліквідації станів;
- розвитку спільного кордону й прикордонної інфраструктури [10].

Розвиток транскордонного співробітництва, зберігаючи національну специфіку кожної зі сторін, значною мірою сприяє успішному розв'язанню локальних проблем, раціонально й ефективно використовуючи ресурсний потенціал прикордонних територій і поступово усуваючи наслідки периферійності в соціально-економічному розвитку окремих територіально-адміністративних одиниць на користь їх населенню та держав загалом. Заходи, які проходять під егідою Єврорегіон «Буг», сприяють подальшому взаємозбагаченню та розвитку національних культур, поглибленню творчих контактів [10].

2.2. Фізико-географічні та екологічні чинники

Фізико-географічні та природно-екологічні чинники формують природне, біологічне та екологічне середовище протікання всіх процесів життя населення регіону. Адже, природні умови є одним із найважливіших факторів, що визначає масштаби і форми використання природних ресурсів і можливостей. Ступінь сприятливості для людини фізико-географічних та екологічних характеристик природного середовища та окремих його елементів відчутно позначається на формах розселення, типах населених пунктів, на специфіці видів відпочинку і туризму, а також на особливостях побуту.

Волинська область займає західну окраїну Східно-Європейської рівнини і знаходиться на заході рівнинних просторів двох природно-географічних зон України – Полісся та Лісостепу. Перша виражена слабкопогорбованою Волинською акумулятивною рівниною, до складу якої входять Верхньо-Прип'ятська низовина (частина Поліської), Волинське моренне пасмо і Турійська денудаційна рівнина. Другу частину займає Волинська лесова (ерозійна) височина. Межею між двома природно-географічними зонами є умовна лінія Устилуг - Володимир-Волинський - Торчин - Луцьк – Дерно [58].

Через територію області проходить частина Головного Європейського вододілу, який розділяє басейни рік Чорного і Балтійського морів. Поверхня території області є рівнинною, слабконахиленою в напрямку з півдня на північ, з середніми висотами 195 м над рівнем моря. Найвища точка Волинської області знаходиться на висоті 292 м над рівнем моря (розміщена поблизу с. Брани Горохівського району). Найнижча ділянка над рівнем моря (139 м) розміщена в районі впадіння р. Стохід у р. Прип'ять в північно-східній частині області (поблизу с. Сваловичі Любешівського району).

Волинь займає вигідне для господарської і життєвої діяльності людей фізико-географічне положення, яке визначає особливості природних умов та

природно-ресурсного потенціалу краю. Волинська область розташована в помірному кліматичному поясі, тому кліматичні умови загалом є сприятливими для життєдіяльності населення і характеризується порівняно теплим помірною-континентальним кліматом з достатньою кількістю тепла і вологи, наявністю родючих чорноземних ґрунтів на півдні та збіднених дерново-підзолистих ґрунтів у північній частині. Загалом територія області не має яскраво виражених природних рубежів і меж, тому природні умови змінюються поступово в усіх напрямках. Це зумовлює зрівноважену динаміку природних процесів. Природні умови сприяють компактному заселенню території, розвитку сухопутних транспортних зв'язків та інтенсивного сільськогосподарського виробництва, великій господарській освоєності території. Природно-географічне положення в двох природно-кліматичних зонах відзначається різницею в рельєфі, геологічній будові, рослинному світі, ландшафтах території і визначає спеціалізацію господарства та особливості структури господарського комплексу області. Рівнинність території виступає сприятливим чинником у будівництві шляхів сполучення, розташуванні та будівництві населених пунктів, промислових об'єктів, розвитку сільського господарства [53, 125].

Кліматичні та агрокліматичні ресурси. Взимку і влітку переважають напрямки західних та південно-західних вітрів, які пом'якшують температурний режим і створюють умови достатнього зволоження. Світловий і температурний режим залежить від надходженням сонячної радіації та її перерозподілу біля земної поверхні, сумарна сонячна радіація в межах області становить близько 92,7 ккал/см², радіаційний баланс - 34 ккал/см². У процесі фотосинтезу протягом вегетаційного періоду використовується частина радіації, річна сума якої в межах області досягає 53,9 ккал/см² [125, 162].

Температура повітря впливає на розвиток органічного світу, визначає взаємозв'язки між різними компонентами природно-територіальних комплексів, а також визначає характер та режим погоди. Пересічна

температура січня в області змінюється від $-4,4^{\circ}\text{C}$ до $-5,1^{\circ}\text{C}$, проте в окремі роки можуть бути відхилення з різних причин атмосферної циркуляції. Найвищі середньомісячні температури характерні для липня ($+18,8^{\circ}\text{C}$), найтепліше влітку на південному сході області ($+18,3^{\circ}\text{C}$). Найхолодніше влітку на північному сході області, де температура повітря може опускатися нижче $+16^{\circ}\text{C}$. Абсолютний мінімум температури $-35^{\circ}\text{C} \dots -39^{\circ}\text{C}$ буває в січні-лютому, абсолютний максимум досягає $+36^{\circ}\text{C} \dots +39^{\circ}\text{C}$ і буває у липні-серпні.

Дати переходу середніх добових температур вище означених рівнів 0°C , $+5^{\circ}\text{C}$, $+10^{\circ}\text{C}$, $+15^{\circ}\text{C}$ пов'язані з термічним режимом області і характеризують початок і тривалість безморозного та вегетаційного періодів для різних сільськогосподарських культур. Активний вегетаційний період визначає ресурси тепла і межі, в яких можна вирощувати різні культури, за допомогою суми даних температур.

Період із середньодобовими температурами вище 0°C триває 264 дні в північній і східній частинах області, 266 – в західній, 267 – в центральній і південній. Тривалість найбільшого періоду з середньодобовими температурами вище 15°C – у центральній, південній і західній частинах області (101-103 дні), а найменшого – в південно-західній і північній частинах (99-100 днів).

На забезпечення рослин теплом і термічними ресурсами впливає сума активних температур (вище 10°C). Період з температурою понад $+10^{\circ}\text{C}$ становить 150-160 днів. Сума активних температур коливається в межах від 2476 до 2693°C . Аналіз просторового розподілу сум температур показав, що вона зменшується від 2693°C на півдні до 2506°C на півночі, а потім знову підвищується на сході від 2476°C до 2671°C в центрі, та на заході – до 2676°C .

У Волинській області стійкий сніговий покрив настає в середньому 24 грудня, а зникає 24 лютого, середня ж дата остаточного сходження снігового покриву – 26 березня, а пересічна тривалість залягання стійкого снігового покриву становить 60-63 дні. Кількість днів із сніговим покривом –

67-85, з висотою впродовж зими від 5 до 10 см, іноді досягає 20 см, відмінності в межах області незначні і становлять 3-4 см. Стале промерзання ґрунту починається через 5-10 днів після стійкого переходу середньодобової температури повітря через 0°C в бік зниження, а максимальна глибина промерзання ґрунту спостерігається в центральній частині області і становить 98 см, мінімальна на заході – 15 см [53].

Важливим елементом клімату, який відіграє значну роль у створенні комфортних умов життєдіяльності населення – є опади. На території Волинської області кількість опадів збільшується з північного-заходу на південний схід від 536 мм до 640 мм. Впродовж року опади розподіляються нерівномірно і становлять в середньому: взимку – 18, навесні – 21, восени – 23, а влітку – 40%. Улітку нерідко бувають дощі, у червні та липні – зливи, у цей час випадає до 250-265 мм за один місяць. Кліматичні умови області загалом сприятливі для життєдіяльності населення та розвитку сільського господарства регіону. Значна кількість опадів і великі запаси води у ґрунті достатні для вирощування багатьох сільськогосподарських культур, які районовані для помірного поясу. Але, перезволоження ґрунтів у поліській частині області потребує проведення меліоративних заходів. Сніговий покрив на більшості території Волині формує сприятливі умови для перезимівлі озимих культур, багаторічних трав, плодових дерев. В області спостерігається тривалий період інтенсивної вегетації і теплові ресурси достатні для вирощування багатьох культур [53, 125].

Розташування регіону у двох агрокліматичних зонах, зумовлює відмінності в спеціалізації галузей сільського господарства південних і північних районів, що є своєрідністю її агрогеографічного положення. Отже, кліматичні ресурси зони Лісостепу сприяють вирощуванню зернових, технічних та плодових культур, а у зоні Полісся – технічних, кормових культур та картоплі. Ці особливості наклали відбиток на розвиток сільського господарства, на розміщення зернових, технічних, кормових культур та

картоплі, на спеціалізацію тваринництва у південній і північній частинах Волинської області [31].

Земельні ресурси є найважливішим природним багатством Волинської області, оскільки визначають спеціалізацію господарства області, її участь у загальнодержавному поділі праці. Орні землі, природні угіддя, землі під багаторічними насадженнями є основними земельними ресурсами Волині. Загальна площа земель області становить 2 млн. 14,4 тис. га. У їх структурі переважають землі сільськогосподарського призначення – 1081, 5 тис. га (53,7 % земельного фонду). Під лісами зайнято 696,5 тис. га (34,6%), під відкритими заболоченими землями – 116,8 тис. га (5,8 %), під забудованими землями – 59,4 тис. га (2,9 %), землі під водою займають 45,4 тис. га (2,3 %) та інші землі – 14, 8 тис. га (0,7 %) (рис. 2.1.).

На земельні ресурси припадає 55,2 % інтегрального природно-ресурсного потенціалу області, тобто вони є серцевиною природно-ресурсного потенціалу Волині. Частка області у загальнодержавному потенціалі земельних ресурсів становить лише 2,1 %.

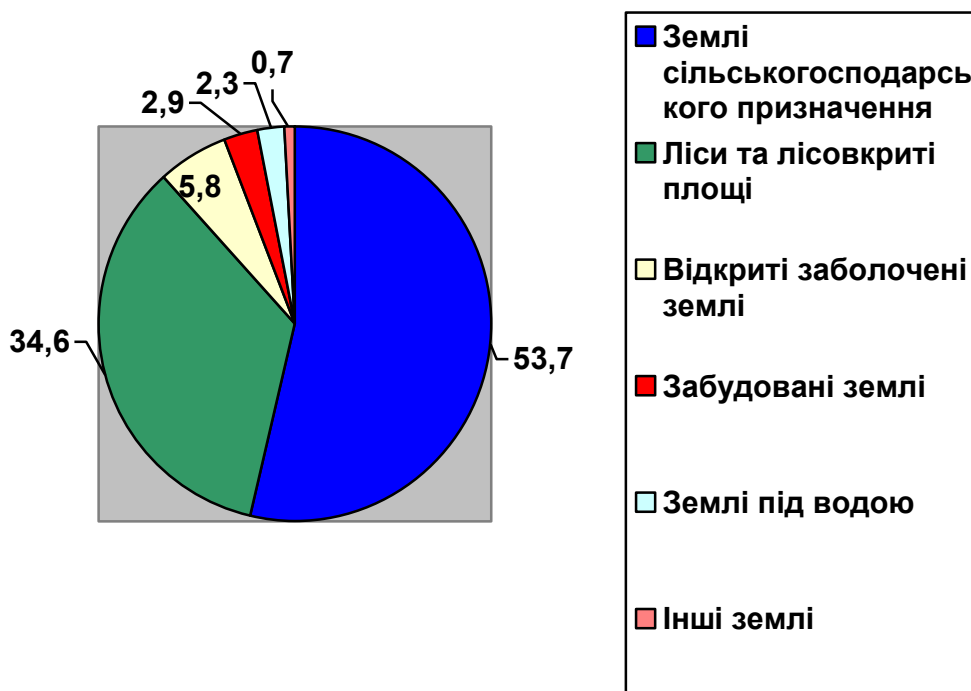


Рис. 2.1. Структура земель Волинської області, станом на 1 січня 2012 року

В регіоні спостерігаються значні територіальні відмінності у внутрішньовидовій структурі сільськогосподарських угідь і значенні земельних ресурсів у формуванні інтегрального потенцілу території районів. Найбільш потужний земельний потенціал мають багаті на сільськогосподарські угіддя лісостепові райони. Найвища частка земельних ресурсів у природно-ресурсному потенціалі області характерна для таких наступних районів: Горохівський і Локачинський - по 75,5 %, Луцький - 75,2 %, Іваничівський - 73,6 % та Рожищенський - 72,3 %. Найнижчі показники мають поліські райони: Любешівський - 37,9 %, Любомльський - 36,7 %, Камінь-Каширський - 35,9 % і Маневицький - 31,7 %.

У структурі сільськогосподарських угідь найважливіше значення мають орні землі як найбільш цінний ресурс. Частка орних земель у сільськогосподарських угіддях області нижча, ніж аналогічний показник по країні (50,2 % проти 80 % в Україні). Цей показник суттєво диференційований по районах області. Найвище значення він має у Горохівському - 89,9 % (71,6 тис. га), Локачинському - 87,1 %, Луцькому - 86,5 % та деяких інших районах, а найнижче - у Любешівському (42,4 %) і Ратнівському (42,7 %) районах. Найбільш поширеними ґрунтами області є дерново-підзолисті, які займають 500 тис. га (біля 40 % території), серед яких найменшою природною родючістю виділяються піщані і глейово-піщані різновиди, які поширені на Поліссі. Супіщані та суглинкові ґрунти є більш родючими, але відрізняються високою кислотністю і потребують вапнування. У пониженнях рельєфу поліської частини області залягають дерново-підзолисті і дернові ґрунти, характерною рисою яких є погана водопроникність. На таких ґрунтах у вологі роки відбувається вимокання і загибель посівів, тому першочергове значення для них має проведення меліоративних робіт із застосуванням гончарного дренажу [19].

Відносно більш родючими серед поліських ґрунтів є лучні і дернові (лугові), які використовуються як сінокоси і пасовища та під рілля, особливо карбонатні їх різновиди. Великою поширеністю характеризуються болотні і

торфові ґрунти, які у природному стані майже непридатні для сільського господарства. Після осушення ці ґрунти стають дуже родючими. Однак, потрібно враховувати ті обставини, що гідромеліоративне будівництво в області Волинського Полісся вимагає проведення попередніх наукових досліджень.

Південна частина області має найродючіші ґрунти, які створюють кращі можливості для сільськогосподарського виробництва. Пануючим типом ґрунтів Волинського лісостепу є опідзолені, які ділять на дві генетичні групи: 1) світло-сірі і сірі опідзолені; 2) темно-сірі підзолисті і опідзолені чорноземи. Останні – кращі ґрунти в області, вони займають всього 72 тис. га, однак опідзолені чорноземи потребують точного і грамотного використання агрономічних заходів.

На території області виділяється 6 агроґрунтових районів: Шацький (8,9 % всіх сільськогосподарських угідь області), Любешівський (10,8 %), Маневицький (11,4 %), Ковельський (31,5 %), Степанський (8,6 %) і Луцько-Рівненський (28,8 %).

Водні ресурси – важливе природне багатство території, яке включає поверхневі й підземні води, придатні для використання у водному господарстві. Всі водні об'єкти області, незалежно від об'єму води в них, є складовими єдиного державного водного фонду.

Волинська область належить до областей України, що володіють значними водними ресурсами. У Волинській області загальні запаси водних ресурсів формуються переважно за рахунок місцевого і транзитного річкового стоку, обсяг місцевого стоку у пересічний за водністю рік становить 1964 млн. м³ за рік. У розрахунку на 1 км² площі території області в середньому за рік припадає 97,2 тис. м³ стоку, що майже в два рази більше, ніж взагалі в Україні, а транзитний стік в області перевищує місцевий і становить близько 3820 млн. м³ за рік. Основні показники водопостачання і водовідведення показано додатку А.

Під *лісовими ресурсами* прийнято розуміти сукупність лісових масивів на певній території, які використовуються як джерело отримання деревини, недеревної продукції лісу (грибів, ягід, лікарських трав та ін.) і виконують водоохоронну, ґрунтозахисну, рекреаційну та інші функції, Всі ліси, які знаходяться в межах Волинської області, є власністю України (державний лісовий фонд). За суспільною формою користування він поділяється на лісовий фонд державного значення і сільськогосподарські ліси.

Площа лісових угідь Волинської області складає 695 тис. га, з яких 429 тис. га (61,7 %) займають ліси державного значення, 263 тис. га (37,8 %) - ліси сільськогосподарських підприємств і 3,0 тис. га (0,5 %) - ліси інших користувачів.

За господарським значенням державні ліси Волині поділяються на дві групи. Ліси першої групи займають 97,7 тис. га (23,0 % лісів державного фонду). До них відносяться: ліси зеленої зони (38,1 тис. га), в тому числі ліси Шацького природного національного парку (12,0 тис. га), особливі ліси і лісові масиви (25,7 тис. га), захисні смуги уздовж залізниць (6,3 тис. га), захисні смуги уздовж автомобільних доріг (8,7 тис. га), захисні смуги лісів уздовж річок (18,9 тис. га). Проведення рубок у лісах цієї групи обмежене.

Ліси другої групи займають 331,3 тис. га (77,0 % лісів держлісфонду області). До них відносяться експлуатаційні ліси (312,8 тис. га), а також лісові спецзони і спецсмуги (18,5 тис. га). Ліси другої групи є основним джерелом деревини області [53].

Природно-рекреаційні та природно-культурні ресурси є основою для створення санаторно-курортного господарства, зон та парків відпочинку, об'єктів туризму, а також заповідних та природоохоронних об'єктів.

Під поняттям рекреаційні ресурси розуміють певні територіальні поєднання компонентів природи, об'єктів антропогенного походження, соціально-економічних умов, які виступають як умова задоволення потреб у відновленні духовних і фізичних сил людини і база для розвитку відпочинку,

туризму, лікування, і які впливають на територіальну організацію життєдіяльності населення регіону [7].

Рекреаційне природокористування як один із видів взаємодії суспільства і природи має на меті досягнення рівноваги, збалансованості між масштабами науково обгрунтованої потреби суспільства в рекреації і можливістю забезпечення її рекреаційними ресурсами. Тенденції розвитку рекреації і туризму в області і Україні в цілому проявляються в підвищенні рекреаційної діяльності, намаганні людей до спілкування і контакту з природою та історією при високій комфортності організації відпочинку.

Весь комплекс рекреаційних ресурсів можна поділити на дві групи ресурсів: природні (природні умови і ресурси) і соціально-економічні (культурно-історичні, архітектурні та археологічні пам'ятники, фольклор тощо).

До природних ресурсів області, які мають найбільшу цінність для рекреації, насамперед, належать такі елементи природно-територіальних комплексів, як озера, річки, ліси, родовища мінеральних вод і лікувальних грязей, а також окремі об'єкти природно-заповідного фонду. За наявністю природних рекреаційних ресурсів Волинська область належить до перспективних регіонів України в плані організації туристично-рекреаційної діяльності. Слід відзначити, що природні рекреаційні ресурси в області зазнали відносно невеликого антропогенного впливу, і тому добре зберегли рекреаційну здатність.

Волинська область - найбільш «озерна» область України. За кількістю озерних акваторій вона поступається лише Криму. З точки зору рекреаційного використання карстові озера області мають кращі санітарно-гігієнічні показники, ніж заплавні, вода в них безколірна, карбонатна, насичена киснем, має нейтральну або слаболужну реакцію, чиста у мікробіологічному відношенні, часто має лікувальні властивості. Озера заплавного походження мають дещо гірші якісні характеристики.

Найбільш популярними озерами для відпочиваючих є озера Шацької групи. Рішенням Уряду України в Шацький національний природний парк, який поряд з природоохоронними заходами виконує рекреаційні функції, увійшло 22 озера. Найбільше з озер Шацької групи - Світязь, яке є найбільш освоєним озером Волині у плані рекреаційної діяльності – на його берегах розташовано ряд баз відпочинку, дитячих таборів, туристична база.

Екологічні чинники. Проблема взаємодії суспільства і природи, її регіональні особливості та загальні закономірності завжди були в центрі уваги науковців і широкої громадськості. В наші дні ця проблема набула нового змісту, композиційно ускладнилась, наслідки її безпосередньо впливають як на природний стан навколишнього середовища, так і на різні сторони матеріального і духовного життя суспільства регіону [135].

Основою функціонування системи життєдіяльності населення, як зазначалось вище, є сукупність об'єктивних умов та факторів, що формують середовище проживання. Воно розглядається як поєднання на певній території природного, екологічного, економічного, соціального, правового, культурного та морального середовищ, що сформувались історично і значною мірою визначають умови життєдіяльності населення [135]. Особливо актуальною екологічною проблемою у Волинській області є подолання наслідків забруднення значної території радіонуклідами в результаті масштабної техногенної катастрофи – аварії на Чорнобильській АЕС, адже радіоактивні викиди навіть у віддалений період мають безпосередній вплив на життєдіяльність населення.

Західний слід радіоактивних опадів пройшов по північній частині Волинської області і спричинив радіоактивне забруднення значної території (Маневицький, Любешівський, Камінь-Каширський, частково Ковельський, Ківецьський, Рожищенський райони). Загальна площа території Волинської області, яка зазнала радіоактивного забруднення внаслідок аварії на ЧАЕС, станом на 01.01.12 р. складає 496,1 тис. га, з них зі щільністю забруднення від 1 до 5 Кі/км² – 75 тис. га.

У 1986-1989 роках в колишньому СРСР (зокрема в Україні), було проведено зонування територій за ступенем радіоактивного забруднення на 4 зони:

– зона відчуження - це територія, з якої проведено евакуацію населення в 1986 році;

– зона безумовного (обов'язкового) відселення - це територія, що зазнала інтенсивного забруднення довгоживучими радіонуклідами, з щільністю забруднення ґрунту ізотопами цезію від $15,0 \text{ Кі/км}^2$ та вище, або стронцію від $3,0 \text{ Кі/км}^2$ та вище, або плутонію від $0,1 \text{ Кі/км}^2$ та вище, де розрахункова ефективна еквівалентна доза опромінення людини з урахуванням коефіцієнтів міграції радіонуклідів у рослинах та інших факторів може перевищити $5,0 \text{ мЗв}$ ($0,5 \text{ бер}$) за рік понад дозу, яку вона одержувала у доаварійний період;

– зона гарантованого добровільного відселення - це територія зі щільністю забруднення ґрунту понад доаварійний рівень ізотопами цезію від $5,0$ до $15,0 \text{ Кі/км}^2$, або стронцію від $0,15$ до $3,0 \text{ Кі/км}^2$, або плутонію від $0,01$ до $0,1 \text{ Кі/км}^2$, де розрахункова ефективна еквівалентна доза опромінення людини з урахуванням коефіцієнтів міграції радіонуклідів у рослини та інших факторів може перевищити $1,0 \text{ мЗв}$ ($0,1 \text{ бер}$) за рік понад дозу, яку вона одержувала у доаварійний період;

– зона посиленого радіоекологічного контролю - це територія з щільністю забруднення ґрунту понад доаварійний рівень ізотопами цезію від $1,0$ до $5,0 \text{ Кі/км}^2$, або стронцію від $0,02$ до $0,15 \text{ Кі/км}^2$, або плутонію від $0,005$ до $0,01 \text{ Кі/км}^2$ за умови, що розрахункова ефективна еквівалентна доза опромінення людини з урахуванням коефіцієнтів міграції радіонуклідів у рослини та інших факторів перевищує $0,5 \text{ мЗв}$ ($0,05 \text{ бер}$) за рік понад дозу, яку вона одержувала у доаварійний період (в редакції Закону № 2530-12 від 01.07.92) [132].

Пізніше, у Концепції 2002 року пропонувалось змінити умови зонування територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок

Чорнобильської катастрофи, а межі зон та їх статус переглядати кожні п'ять років. Якщо рівень сумарної середньорічної ефективної дози опромінення людини, яка проживатиме на території, перевищуватиме 1 мЗв понад дозу, яку вона одержувала у доаварійний період, то ці території визнаються такими, що зазнали радіоактивного забруднення, і можуть поділятися на зони:

– зона відчуження - територія, з якої проведено евакуацію населення в 1986 році;

– зона відселення - територія, з якої за урядовими рішеннями протягом 1989-2002 років було проведено повне відселення громадян;

– зона з підвищеним ризиком проживання (добровільного проживання) - територія, де внаслідок радіоактивного забруднення сумарна середньорічна ефективна доза опромінення людини з урахуванням коефіцієнтів міграції радіонуклідів у рослини та інших факторів може перевищити 5 мЗв за рік понад дозу, яку вона одержувала у доаварійний період;

– зона з пільговими умовами господарювання - територія, де внаслідок радіоактивного забруднення сумарна середньорічна ефективна доза опромінення людини може перевищити 1 мілізіверт, але не більше як 5 мЗв за рік понад дозу, яку вона одержувала у доаварійний період [132].

За постановою Кабінету Міністрів Української РСР від 23.07.91 №106 і розпорядженнями Кабінету Міністрів України від 12.01.93 №17-р і від 27.01.95 №37-р., а також відповідно до Закону України «Про віднесення деяких населених пунктів Волинської та Рівненської областей до зони гарантованого добровільного відселення та до зон радіоактивного забруднення віднесено 2293 населених пункти дванадцяти областей України (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Характеристики зон радіоактивного забруднення

Зона відчуження		Зона безумовного відселення		Зона гарантованого відселення		Зона посиленого радіоекологічного контролю	
Нас пункт.	Площа (км ²)	Нас пункт.	Площа (км ²)	Нас. пункт.	Площа (км ²)	Нас пункт.	Площа (км ²)
76	2000	86	2200	841	23300	1290	27150

Кількість населених пунктів, віднесених до зон радіоактивного забруднення

	Область	Зона відчуження (1-ша зона)	Зона безумовного (обов'язкового) відселення (2-га зона)	Зона гарантованого добровільного відселення (3-тя зона)	Зона посиленого радіоекологічного контролю (4-та зона)	Разом
1	Вінницька		0	0	89	89
2	Волинська		0	166	0	166
3	Житомирська	7	63	301	363	734
4	Івано-Франківська		0	0	5	5
5	Київська	69	20	33	438	560
6	Рівненська		1	273	65	339
7	Сумська		0	2	9	11
8	Тернопільська		0	0	10	10
9	Хмельницька		0	0	9	9
10	Черкаська		0	4	99	103
11	Чернігівська		2	61	190	253
12	Чернівецька		0	1	13	14
	<i>Разом</i>	76	86	841	1290	2293

З даної таблиці видно, що у Волинській області до зон радіоактивного забруднення віднесено 166 населених пунктів, у яких проживає 144,2 тис. осіб, з них 46 тис. осіб до 18 років. Всі 166 населених пунктів знаходяться в межах 3-ої зони – зони гарантованого добровільного відселення. Щільність забруднення населених пунктів радіоцезієм коливається від 0,2 до 2 Кі/км². Найбільш радіоактивно забрудненими (більше 1 Кі/км²) за даними досліджень є села Велика і Мала Осниця, Заріччя, Серхів, Галузія, Череваха Маневицького району, Березна Воля Любешівського району, Боровне, Воєгоща, Ворокомле, Видерта, Гута Боровенська, Житнівка, Залазько, Олександрія, Осівці, Полиці, Ставище, Личини, Качин Камінь-Каширського району. Середня забрудненість радіоцезієм м. Луцька складає 0,14 Кі/км², м. Ковеля 0,17 Кі/км².

Для виявлення особливостей життєдіяльності населення в умовах радіоактивного забруднення території модельним населеним пунктом було обране село Прилісне Маневицького району, яке визнано постраждалим внаслідок аварії на ЧАЕС. До 1 лютого 2004 року територія села Прилісне

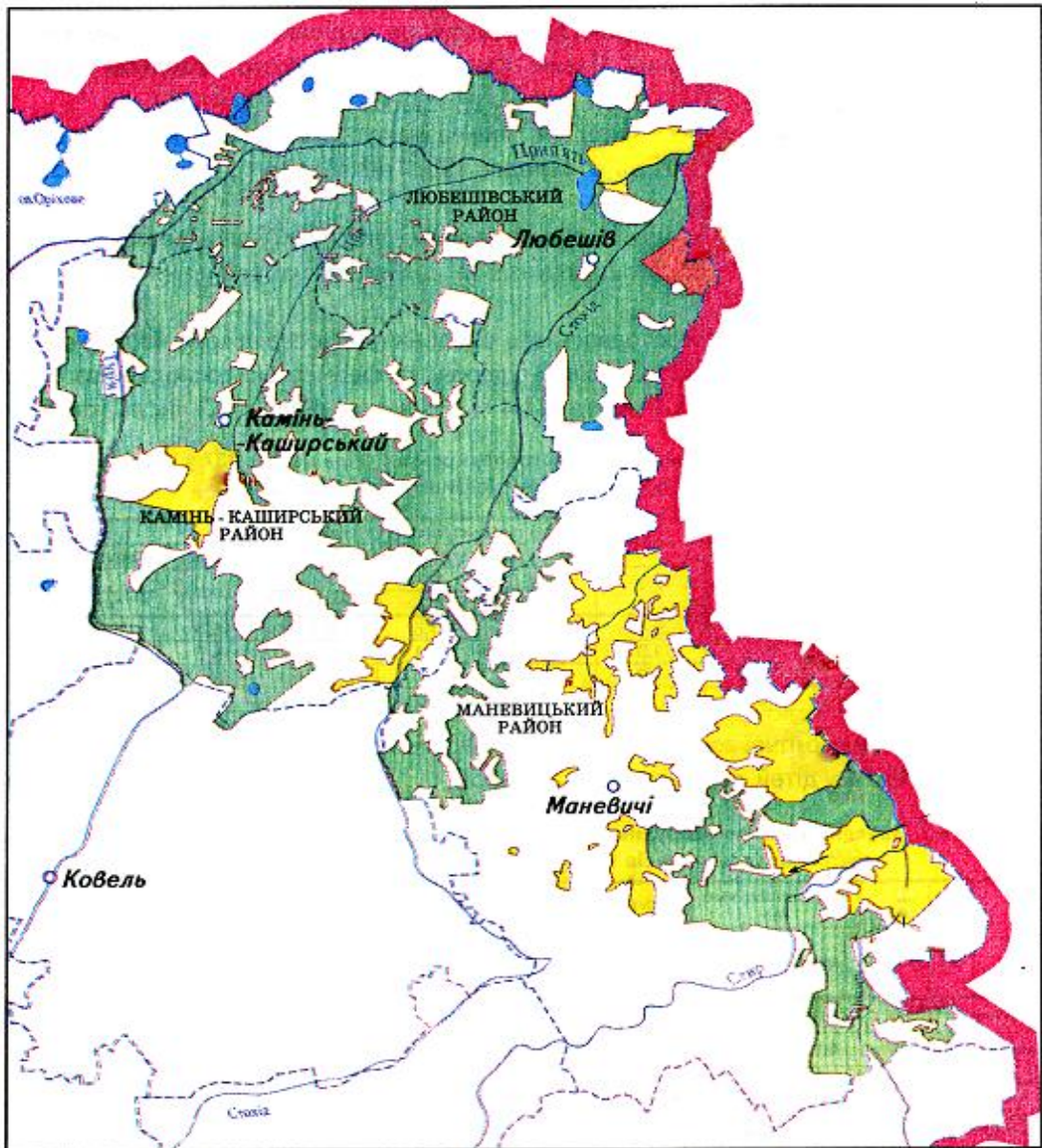
відносились до 2-ої зони безумовного (обов'язкового) відселення, далі вона була переведена в 3-тю зону (гарантованого добровільного відселення), в якій знаходиться по даний час [100].

Чисельність громадян у Волинській області, які мають статус постраждалих внаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС, на 1 січня 2012 року становила 175,2 тис. осіб, що на 10,7 тис. осіб менше, ніж у 2011 році. Зменшення їх чисельності відбулося, в основному, за рахунок дітей, яким виповнилося 18 років. Третина громадян, які мають статус постраждалих внаслідок катастрофи на ЧАЕС, проживає в Камінь-Каширському районі (61,3 тис. осіб), четверта частина - в Маневицькому (43 тис. осіб), дещо менше - в Любешівському (37,5 тис. осіб), 6,1% - в м. Луцьку (10,7 тис. осіб).

Більше половини зазначеної категорії населення складають потерпілі від Чорнобильської катастрофи, 38,6% - діти, віднесені до потерпілих, 2% - учасники ліквідації наслідків аварії.

За результатами проведених досліджень по уточненню радіоактивного стану на території області (аерогенноспектрозйомки в 2011 р. та наземного обстеження усіх 1316 населених пунктів області, сільськогосподарських угідь в 192 господарствах на площі 500 тис. га, лісів держлісфонду п'яти держлісгоспів на площі 200 тис. га, міжгосподарських лісів на площі 180 тис. га, 491 водного об'єкту області) було встановлено дійсний стан радіаційного забруднення території області. Згідно цих досліджень забруднення зазнала вся територія області. Щільність забруднення населених пунктів області радіоцезієм коливається від 0,2 до 2,8 Кі/км². Загальна ж площа із щільністю забруднення 137 Cs від 1 до 5 Кі/ км² складає 712,6 км², з них 58 км² сільгоспугідь [25, 62].

Переважна більшість ґрунтів на території сільськогосподарських підприємств (переважно в Камінь-Каширському, Любешівському та Маневицькому районах) мають щільність забруднення радіонуклідами цезію-137 від 0,1 до 1,0 Кі/ км² – 142 тис. га (89,7 %). Площа ґрунтів зі щільністю забруднення понад 1 Кі/ км² складає 16,3 тис. га (10,3 %) (рис. 2.2) [25].



**ЩІЛЬНІСТЬ ЗАБРУДНЕННЯ ГРУНТІВ
(у Кі/км²)**

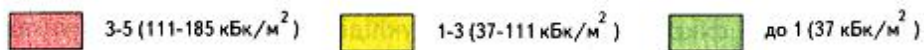


Рис. 2.2. Карта щільності забруднення ґрунтів на території сільськогосподарських підприємств Волинської області

Радіоактивне забруднення води в річках, озерах і ставках області не перевищує по ¹³⁷Cz – 25 пКі/л (при нормі 500 пКі/л) і ⁹⁰Sr – 20 пКі/л (при нормі 100 пКі/л). Площа лісових масивів господарств з щільністю забруднення від 1 до 5 Кі/ км² складає 136,7 км², лісів держлісфонду складає 124 км², або 25,8 % їх території. Загальна площа лісів з забрудненням

радіоцезієм складає 1430 км², більше 1 Кі/км² - 286,5 км², з них в Маневицькому районі – 210 км², Камінь-Каширському – 30,46 км², Любешівському – 30,18 км² [62, 162].

Контрольні дослідження, які проводяться в районах зони забруднення, підтверджують, що за останні 5 років рівень радіоактивного забруднення сільгоспугідь та лісів знизився до меж (0,2 - 0,3) Кі/ км². В порівнянні з 1991 роком сумарна річна доза опромінення населення в 2010 - 2012 роках знизилась у середньому на 1,3 мЗв.

В області налагоджено і ведеться зусиллями радіологічних служб обласних організацій та їх підрозділів на місцях (близько 900 фахівців з питань радіаційної безпеки) постійний контроль за станом забруднення радіоцезієм різноманітної продукції, що виробляється та заготовляється в зоні забруднення. В 2012 році було відібрано майже 90 тис. проб та виявлено в 698 пробах перевищення допустимих рівнів забруднення радіо цезієм [62].

Екологічна ситуація на території Волині ускладнилась після великомасштабної осушувальної меліорації, що проводилась з 1966 року. За цей час площа сільськогосподарських угідь збільшилась на 200 тис. га. Однак у 2011 р. площа дефляційно небезпечних, кислих та змитих ґрунтів досягла відповідно 20,8 %, 17,7 %, 12 % від загальної площі сільськогосподарських угідь. Рівень ґрунтових вод знизився, а введення малих річок у меліоративні системи часто спричинює незворотні зміни їхнього гідрологічного режиму. Порушились умови відтворення дикої флори та фауни, різко зменшились площі і кількість болотних видів рослин [25, 162].

Щодо інших питань в сфері навколишнього середовища, можна з впевненістю сказати, що екологічна ситуація у Волинській області є стабільною, і досить сприятливою в останні роки, в порівнянні з іншими регіонами України. Це пояснюється традиційним для Волині переважанням аграрного сектору економіки над індустріальним, а також переходом господарства області до ринкової економіки з розвитком малого та середнього бізнесу, натомість великі підприємства господарського комплексу

області значно скорочували виробництво промислової продукції, що і відбилось в оптимізації екологічної ситуації.

Так, наприклад, різко скоротилися скиди стічних вод – у 8 разів порівняно з 2005 роком. Також можемо відмітити, що значно зменшилися викиди забруднюючих речовин та діоксину вуглецю в атмосферне повітря (з 66,4 тис. т у 2007 р. до 52,8 у 2012).

У 2005 році на території Волинської області налічувалося 204 підприємства, які мали викиди шкідливих речовин від 1311 джерел забруднення, що становить 1,1 % від загальної кількості по Україні. Разом з тим у 2005-2012 рр. збільшилися викиди забруднюючих речовин у повітря пересувними джерелами забруднення на 5,2 тис. т (з 40,3 до 45,5 тис. т). В переважній більшості це забруднення здійснювалось автомобільним транспортом та стаціонарними джерелами. У 2012 році в розрахунку на 1 км² території припадало 2,6 т викидів шкідливих речовин в атмосферу, а в розрахунку на 1 жителя 50,9 кг, що відображає стійку тенденцію до зменшення викидів, зокрема максимуму ці показники досягли у 2007 році (3,3 т та 64 кг відповідно), після чого у наступні роки незмінно зменшувались. Пояснюється це, в першу чергу, глобальними процесами, одним з яких була світова економічна криза 2008 року [24].

Найбільше шкідливих викидів в атмосферу у 2012 році стаціонарними та пересувними джерелами здійснювалось у м. Луцьку (912 т), Локачинському районі (845 т), Горохівському районі (401 т) та в м. Володимир-Волинському (399 т). Найменша кількість шкідливих викидів у Шацькому (10 т), Старовижівському (23 т) та Любомльському (24 т) районах.

Аналіз капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища свідчить, що вони динамічно зростали до кризового 2008 року (від 2206,0 тис. грн. у 2000 р. до 39086,4 у 2008 р.), згодом знизились до 3524,9 тис. грн. у 2010, після чого спостерігається поживлення інвестування, що складає 34235,4 тис. грн. у 2012 році (табл. 2.2) [24].

Капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища за напрямками (тис.грн.)

	2000	2005	2007	2008	2010	2012
Всього	2206,0	7414,0	39086,4	49909,7	3524,9	34235,4
Охорона атмосферного повітря і клімату	38,8	112,2	3115,2	10804,8	2926,8	26962,0
Очищення зворотних вод	1742,2	3914,7	10373,1	12009,0	487,7	6146,8
Збереження біорізноманіття і середовища проживання	–	151,2	165,3	109,5	61,3	647,4
Поводження з відходами	410,0	1105,9	16944,0	20178,4	10,4	413,6
Захист і реабілітація ґрунту, підземних і поверхневих вод	15,0	2130,0	8136,8	5912,0	0,8	–

У той же час необхідно зазначити, що рекреаційний потенціал області використовується недостатньо, ряд рекреаційних зон знаходиться в занедбаному стані. Відсутність очисних споруд, збору і вивозу сміття, невирішення питань водопостачання і каналізування може призвести до забруднення навколишнього природного середовища. Важливими напрямками подальшого використання рекреаційних ресурсів є проведення інвентаризації, складання кадастру земель оздоровчого призначення,

вивчення соціальних потреб, зміцнення матеріально-технічної бази туризму, створення кількох вільних рекреаційних (туристських) економічних зон із широким залученням коштів і технологій зарубіжних країн, як експериментальних лабораторій для поетапного входження рекреаційного потенціалу області до світового ринку туристських послуг, розширення мережі заповідних об'єктів, що забезпечить раціональне й екологічно безпечне використання рекреаційних ресурсів. З переходом області до ринкових відносин індустрія відпочинку на базі використання рекреаційних ресурсів може стати важливою статтею надходження до обласного бюджету [50].

Природно-екологічні чинники створюють сприятливі умови для розвитку всіх компонентів системи життєдіяльності населення Волинської області. Разом із тим вони мають як позитивні, так і негативні риси. Виходячи з об'єктивних можливостей та раціонального природокористування подальший розвиток виробничої та інших підсистем життєдіяльності вимагає інтенсифікації виробництва, особливо галузей, що пов'язані з переробкою сільськогосподарської сировини та виробництвом будівельних матеріалів.

Отже, в майбутньому, на нашу думку, екологічний стан залежатиме, від наступних чинників: стану економіки України, зокрема розвитку і діяльності великих промислових підприємств; розвитку та впровадженню екологічно чистих технологій; розвитку природоохоронних заходів та інфраструктури; розв'язання проблем з відходами; обсягів фінансування екологічних програм області. Головною ж метою регіональної політики у Волинській області в сфері збереження навколишнього середовища має стати вдосконалення нормативно-правової бази щодо охорони природи та природокористування, а також розширення площ природно-заповідного фонду області.

2.3. Відтворення населення та система розселення населення

Враховуючи, що центром усіх суспільних досліджень є людина, її життя, діяльність та потреби, найважливішим чинником в формуванні і функціонуванні системи життєдіяльності населення є, власне, населення, його відтворення та система розселення. Однією з найважливіших форм життя суспільства є його відновлення, тобто відтворення нових поколінь з визначеними якісними і кількісними характеристиками. Факторами, що формують чисельність населення певної території, зокрема Волинської області, є ряд показників та тенденцій.

Станом на 1 січня 2012 року населення Волинської області становило 1038, 6 тис. осіб (2.28% населення України), в порівнянні з 2000 р. (1067,7 тис. осіб) населення скоротилось на 30 тис. осіб, або на 2,8 % при середній щільності – 51,6 особи/км². Хоча з 2010 року намітилася незначна тенденція до збільшення населення, в результаті подолання демографічної кризи 90-поч. 2000-их років.

На відміну від загальних демографічних тенденцій по Україні (депопуляція населення), формування демографічного потенціалу Волинської області відзначається загальним приростом населення (рис 2.3). Аналізуючи динаміку приросту (скорочення) населення Волині за період з 1990 до 2011 року відмітимо домінуючі процеси депопуляції та демографічної кризи. Період 1990-1994 рр. характеризувався збільшенням кількості населення Волині (в середньому на 4,5 тис. осіб в рік), що стало у 1994 році закономірною причиною досягнення історичного максимуму за кількістю населення Волинської області – 1081,8 тис. осіб. Надалі ж, внаслідок глибокої економічної, політичної та соціальної кризи 90-их років

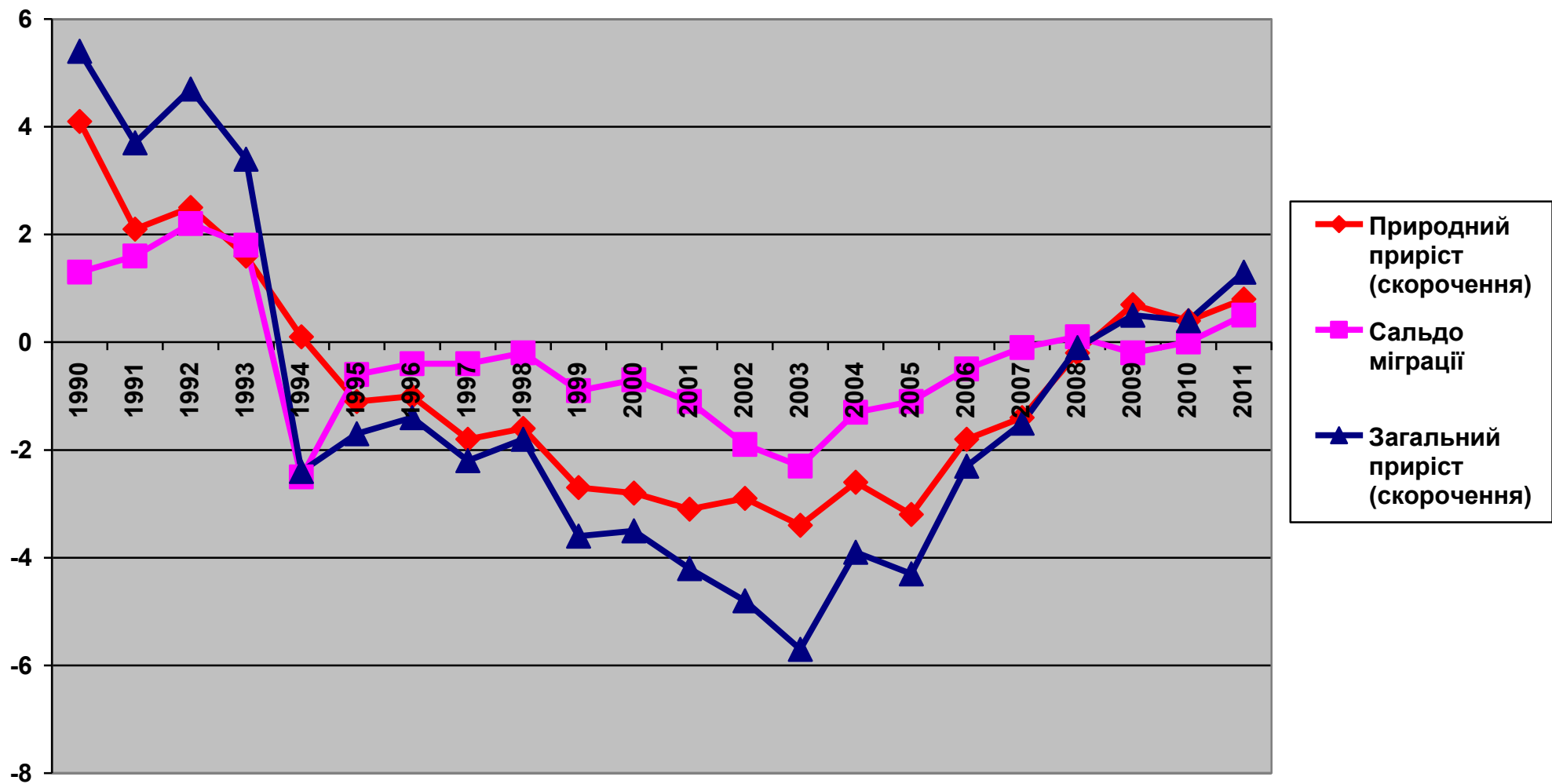


Рис. 2.3. Динаміка формування загального приросту населення Волинської області (1990 – 2011 рр.), тис.осіб

процеси депопуляції населення поглиблювались, смертність значно перевищувала народжуваність, сальдо міграції вперше з післявоєнних років стало від'ємним. Аналізуючи даний період (1995-2009 рр.) відмітимо скорочення загальної кількості населення області в середньому на 2,7 тис. осіб щорічно.

Розглядаючи динаміку коефіцієнтів народжуваності, смертності, та природного приросту населення області (1990 – 2012 рр.) (рис. 2.4), варто відзначити, що з початку 90-их років для Волині, як і для всієї України розпочалися демографічні кризові процеси. Визначальним був 1994 рік, коли вперше за часи перепису (з 1897 року) було відмічено природне скорочення населення, рівень смертності перевищував рівень народжуваності впродовж 16 років (до 2010 року), і на сьогодні природний приріст додатний (0,8).

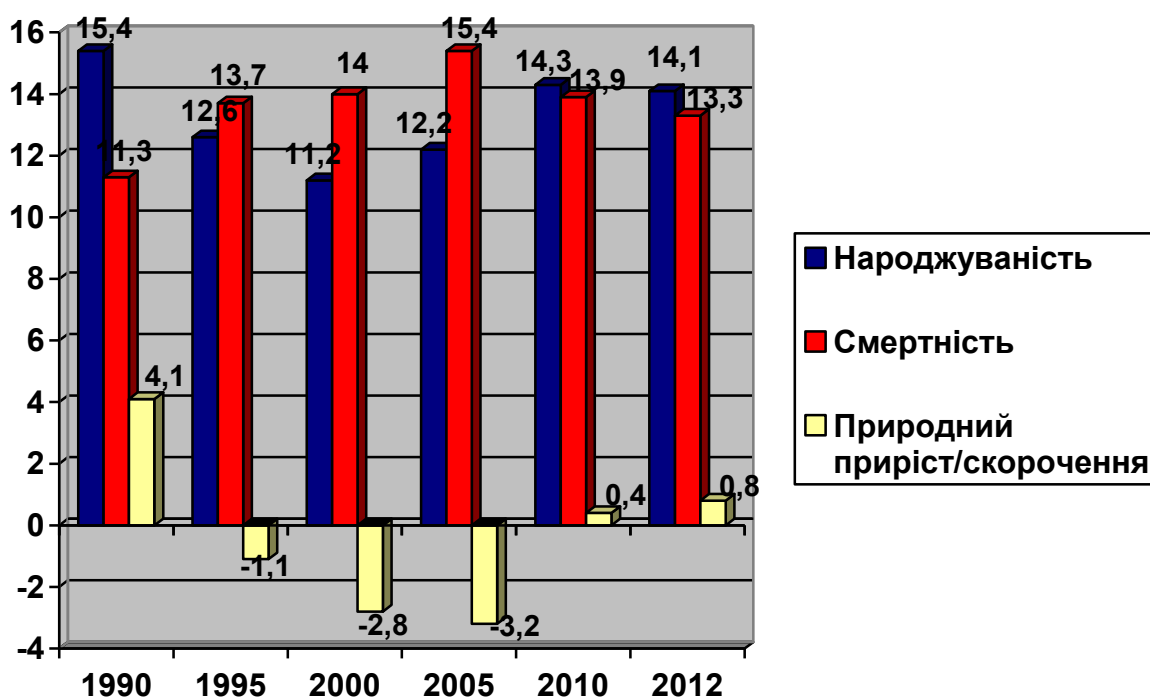


Рис. 2.4. Динаміка коефіцієнтів народжуваності, смертності та природного приросту (скорочення) населення

Щоб краще зрозуміти реальну демографічну ситуацію у Волинській області, варто розглянути показники області серед інших

регіонів держави, які відзначаються значною диференціацією рівня народжуваності та смертності населення. Отже внаслідок групування регіонів по рівню народжуваності та смертності, можемо констатувати, що Волинська область має найбільш сприятливі показники і за рівнем народжуваності і за показниками смертності, про що свідчать дані табл. 2.3.

Таблиця 2.3.

Рівень народжуваності та смертності в регіонах України у 2012 році

Кількість народжених на 1000 жителів, %	Регіони з відповідними показниками народжуваності
10,9	Україна
До 9,9	Сумська, Луганська, Чернігівська, Донецька, Полтавська, Харківська, Черкаська
9,9-10,8	Запорізька, Кіровоградська, Вінницька, Дніпропетровська
10,9-11,8	Миколаївська, Хмельницька, Тернопільська, м. Севастополь, Львівська, Херсонська, Житомирська, м. Київ, Київська, Автономна Республіка Крим
11,9-12,8	Івано-Франківська, Одеська, Чернівецька
Понад 12,8	Волинська , Закарпатська, Рівненська
Кількість померлих на 1000 жителів, %	Регіон з відповідними показниками смертності
15,3	Україна
До 14,4	м.Київ, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Чернівецька, Волинська , Тернопільська
14,4-15,3	Автономна Республіка Крим, м. Севастополь, Херсонська, Одеська
15,4-16,3	Харківська, Хмельницька, Миколаївська, Вінницька, Запорізька
16,4-17,3	Житомирська, Дніпропетровська, Київська, Донецька, Черкаська, Луганська
Понад 17,3	Кіровоградська, Сумська, Полтавська, Чернігівс.

Ці дані дають підставу позиціонувати область як регіон із високою народжуваністю й низьким рівнем смертності, ніж загалом по країні, що можна пояснювати як наслідки більш сприятливої екології та

деяких сторін соціального життя регіону. Перший показник щодо Волинської області зіставний із найбільш розвиненими країнами ЄС, другий – із новими членами ЄС. Для порівняння: у Європейському Союзі найвищі показники народжуваності були у 2011 році в Ірландії (16,8 %), Великобританії (12,8 %), Франції (12,7 %); найнижчі – у Німеччині (7,9 %) та Австрії (9,1 %); найнижчі показники смертності – в Ірландії (6,6 %), Кіпрі (6,7 %); найвищі – у Болгарії (14,2 %), Угорщині (13,0 %), Естонії та Румунії (по 12,0 %).

Волинська область вирізняється і таким параметром якісної оцінки населення, як його середній вік, оскільки він показує, що область виглядає позитивно на фоні загальнонаціональних даних – середній вік міського та сільського населення станом на 1 січня 2012 року (обидві статі) по Україні становить – 40,2; по Волинській області – 37, 4 роки.

Зміни вікової структури населення за останні 23 роки (1989 – 2012 рр.) (рис. 2.5) характеризуються збільшенням у загальній чисельності населення частки осіб працездатного віку з 64,7 % до 68, 4 % і зменшенням частки дітей і підлітків до 15 років з 24,5 % до 18,8 %. Частка осіб старше від працездатного віку збільшувалась з 1989 до початку 2000-их років з 10,8 % до 14, 6 % у 2001 році, а до 2012 року частка зменшилась до 12,8 %.

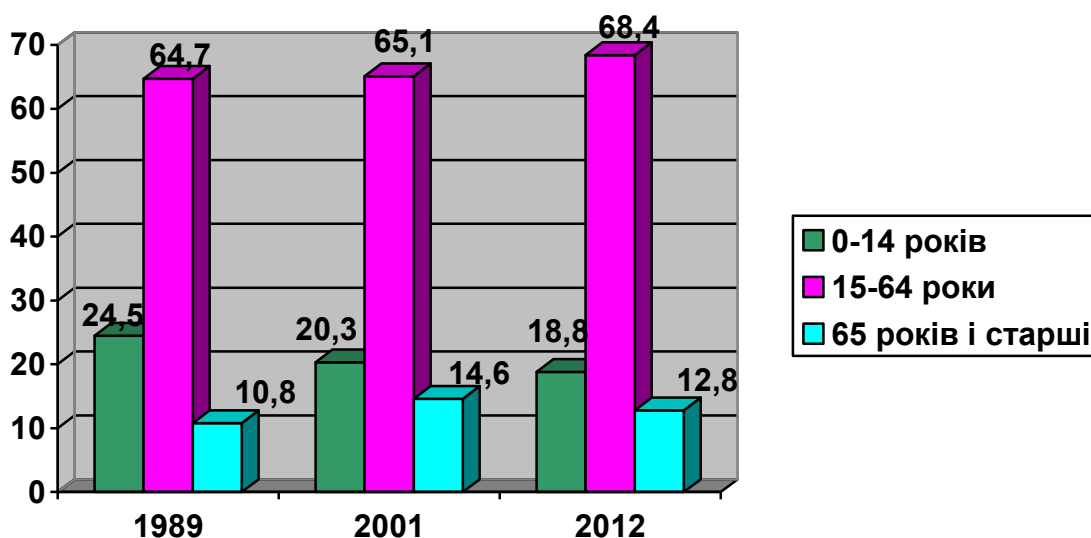


Рис. 2.5. Розподіл постійного населення за окремими віковими групами, %

У Волинській області розселенські процеси обумовлені структурою господарського комплексу. Для області характерна тенденція до зниження кількості населення при пришвидшеному рості міського і зниженні сільського населення. Найбільший район за чисельністю населення – Ківерцівський (63,9 тис. осіб), а найменший – Шацький (17, 1 тис. осіб) [30]. Тенденція до незначного зростання чисельності населення області, виникла в основному за рахунок додатнього природного приросту, оскільки сальдо міграції (додаток Б) було незначним (табл. 2.4).

Таблиця 2.4.

**Динаміка основних демографічних показників
Волинської області (2000-2011 рр.)**

	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011
1. Населення, тис.осіб всього	1067,7	1044,8	1038,0	1036,4	1036,2	1036,7	1037,1
У віці: молодшому за працездатний;	221,0	214,0	206,3	205,8	202,7	198,4	194,3
працездатному; старшому за працездатний	690,3	607,7	610,4	613,0	641,5	683,2	708,2
	156,7	223,5	222,9	218,2	220,6	155,7	133,2
Кількість народжених Народжуваність (на 1000 чол.)	11924	12756	13990	15301	15290	14848	14620
	11,2	12,2	13,5	14,8	14,8	14,3	14,1
Кількість померлих Смертність (на 1000 чол.)	14929	16012	15471	15594	14628	14362	13842
	14,0	15,4	14,9	15,0	14,1	13,9	13,3
Природний приріст (скорочення)	- 2,8	- 3,2	- 1,4	- 0,2	0,7	0,4	0,8

На початок 2012 р. частка міського населення складала 51,8 % (по Україні – 68,8 %). Максимальне значення міського населення по районах (не беручи до уваги населення міст обласного підпорядкування) виявлене в Рожищенському районі (38,1 %), а мінімальне (8,6 %) у Володимир – Волинському. З 16 районів області 2 райони мали частку міського населення до 10 % , 4 – від 10 до 20 % , 5 – від 20 до 30 % і в 5 районів – від 30 до 40 % [100].

Ступінь заселеності території характеризується щільністю населення. В цілому по області на 2012 рік вона складала 51 особи на 1 км² (в середньому по Україні – 75, 6). Більше 70 % населення сконцентровано у центральних і південних районах області, де щільність сягає 75,4 особи/км², а північна частина Волинської області заселена рідше – 22,5 – 36 осіб/км². В тому числі до 30 осіб на 1 км² мають 8 районів (Володимир–Волинський, Ковельський, Любешівський, Любомльський, Маневицький, Старовижівський, Турійський, Шацький), від 30 до 40 осіб на км² мають 3 райони (Камінь–Каширський, Локачинський, Ратнівський), від 40 до 50 – теж 3 райони (Горохівський, Ківерцівський, Рожищенський), а понад 50 осіб/ км² – 2 райони – Іваничівський (50,7 осіб/ км²) та Луцький (62,7 осіб/ км²) (рис. 2.6).

Зростання частки міського населення у Волинській області докорінним чином змінює життєдіяльність населення не тільки безпосередньо міст, але й цілих регіонів, означає модернізацію, соціальні переваги, комфорт для життя. Ми вважаємо, що процес урбанізації супроводжується формуванням специфічного середовища для життєдіяльності населення і суттєвими змінами у його способі життя [100].

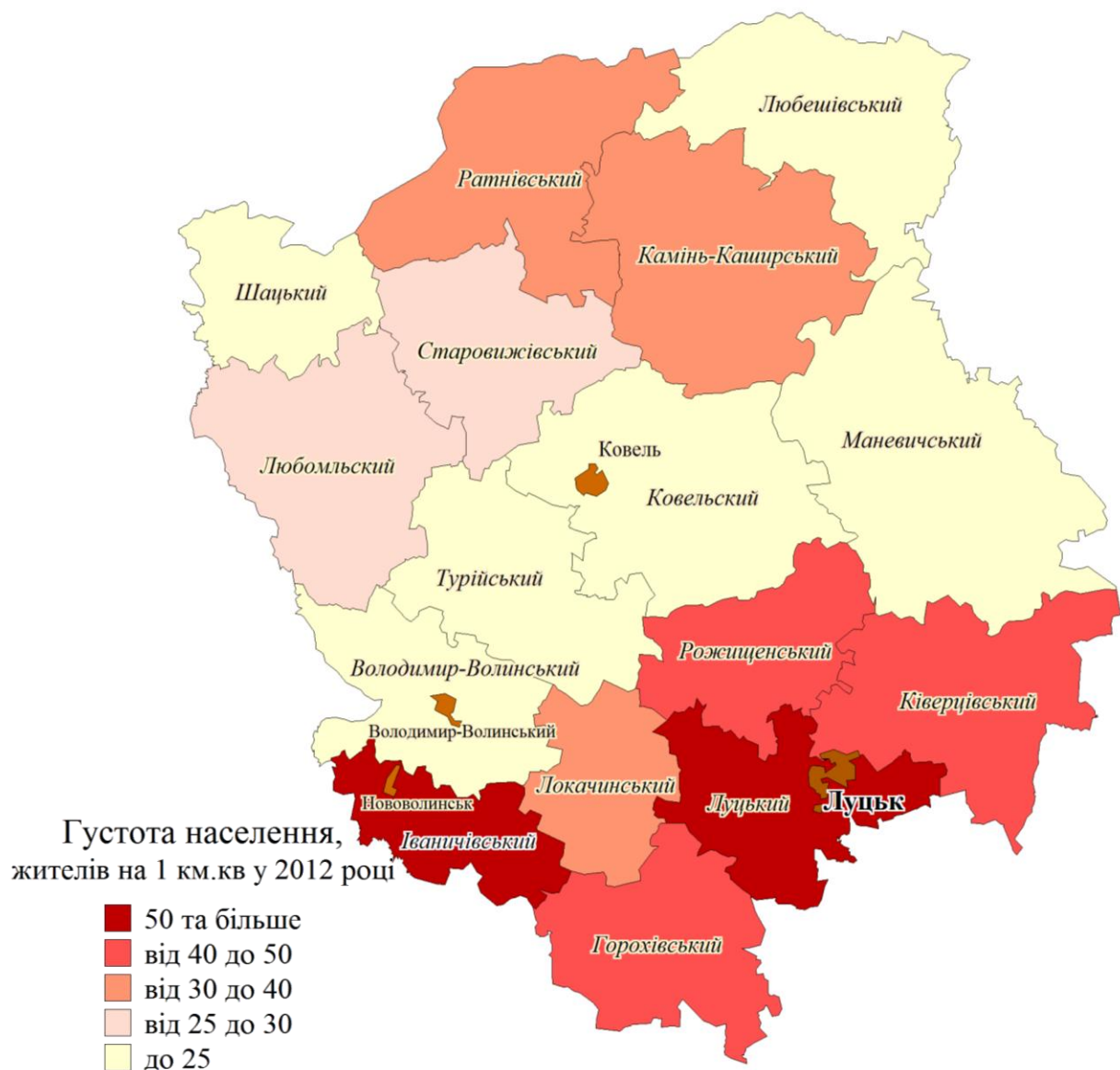


Рис. 2.6. Густота населення Волинської області у 2012 р.

Інтенсифікація урбанізації значно впливає на розселення населення, його демографічну та соціально-професійну структуру, якість і рівень життя населення та обумовлює необхідність й ефективність концентрації різних форм та видів діяльності (матеріальної і духовної), спілкування, посилення взаємозв'язків між різними сторонами людської життєдіяльності. Ще один аспект – вплив урбанізації (урбанізаційної структури) – завдяки докорінній зміні способу і умов життя в міському

середовищі. Так як пов'язаний із забезпеченням для жителів умов для більш повного розвитку здібностей, захищеного і здорового життя людини. Водночас, з точки зору життєдіяльності населення має значення факт, що урбанізація – це потужний фактор, який змушує соціум «включати» максимум своїх адаптаційних можливостей у створеному людиною міському середовищі. Рівень урбанізації Волинської області суттєво змінився впродовж 2 пол. XX ст. поч. XXI ст. (рис. 2.7.) [101].

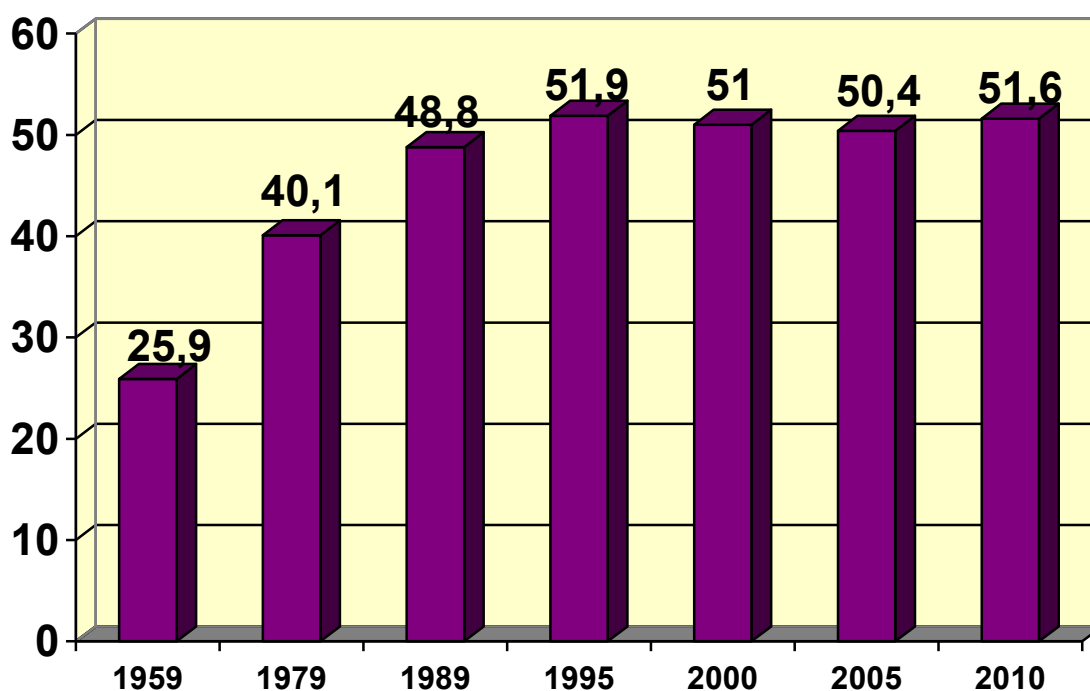


Рис. 2.7. Динаміка рівня урбанізації населення Волинської області (1959-2010 рр.),%.

Пояснюється це особливостями урбанізації в Україні в XX ст., зокрема у Волинській області після 1939 року, а фактично в повоєнний період, яка в значній мірі була викликана індустріалізацією, пов'язаною із масовим переїздом сільських жителів у селища та міські поселення. Якщо в 1959 р. рівень урбанізації складав 25,9%, то в 1979 р. він зріс до 40,1%. Поштовхом до його зростання було промислове будівництво у найбільших містах області, а з ним і інтенсивний потік трудових ресурсів з сільської місцевості, що сприяло активному житловому будівництву. Внаслідок цих процесів всі міські поселення (міста, смт) області, а особливо найбільші

міста (обласного підпорядкування) - Луцьк, Ковель, Володимир-Волинський, Нововолинськ значно збільшили своє населення, що відображено в табл. 2.5.

Таблиця 2.5.

**Динаміка чисельності населення міст обласного підпорядкування
Волинської області, тис.чол.**

Роки Місто	1959	1979	1989	2001	2010
Луцьк	55,663	137,344	197,724	208,816	210,800
Ковель	24,666	48,916	67,005	66,401	67,427
Нововолинськ	23,895	46,007	55,171	53,838	57,769
Володимир- Волинський	20,928	33,777	38,263	38,256	38,802

Процес урбанізації у Волинській області значно сповільнив свої темпи в перехідний період на початку 90-их років, зростання тривало до 1995 року і досягло свого максимального історичного показника в 51,9 %. З цього часу процес урбанізації в області призупинився, і навіть дещо знизився, до 50, 4 % у 2005 році. Це пояснюється загальнодержавною економічною кризою в 1990-ті роки, зупинкою більшості промислових підприємств області, що призвело до безробіття та зубожіння населення, а також демографічною кризою в Україні в 90-их – поч. 2000-их років, хоча станом на 2010 рік міське населення становило 51,6 % (535,4 тис. осіб) і збільшилось за 2009 рік на 2.7 тис. осіб. Порівняно з 1959 роком міське населення збільшилось на 131% (з 231.4 тис.). Найбільшими темпами зростало населення обласного центру м. Луцька - за 1959-2010 рр. на 278% [101].

Слід відзначити, що відсоток урбанізації Волинської області за останнє десятиліття стабілізувався, а також те, що під впливом низки соціально-економічних умов (зниження рівня і якості життя людей,

безробіття, міграції, погіршення демографічних показників та ін.) в області помітні процеси деурбанізації, при якій зростають тільки найбільші міста області (Луцьк, Ковель, Нововолинськ), тому що в них найбільше відбуваються соціально-економічні зміни, а малі міста та селища міського типу характеризуються зменшенням чисельності міських жителів, що відбувається як за рахунок зменшення природного приросту міського населення, так і внаслідок посилення його міграційної активності. Деурбанізація ще не відбилась на деяких показниках урбанізованості (частка міських жителів залишається стабільною), але вже проявляються у багатьох аспектах [57].

В 11 містах Волинської області проживає 436,9 тис. осіб (42,1 % всіх жителів області і 81, 0 % міського населення). Серед міст переважають малі міста, з 11 міст 8 мають населення до 50 тис. осіб. Мережа міських поселень Волинської області представлена 4 містами обласного підпорядкування: Луцьк (210,8 тис. осіб) – найбільше місто, адміністративний, промисловий, культурний центр області, Ковель (67,4 тис. осіб), Нововолинськ (57,7 тис. осіб), також Володимир-Волинський (38,8 тис. осіб) та густою мережею малих містечок Ківерці (15,3 тис. осіб), Рожище (13,4 тис. осіб), Камінь-Каширський (11,5 тис. осіб), Маневичі (10,3 тис. осіб), Любомль (10,1 тис. осіб), Ратне (9,4 тис. осіб), Горохів (9,2 тис. осіб) та інші, які більш-менш рівномірно розміщені по території області.

Міське населення розміщено дуже нерівномірно: в 10 містах проживає 43 % його чисельності, в той же час як майже 38 % (213,1 тис. осіб) населення сконцентровано в обласному центрі – Луцьку. Зростаюча концентрація населення в обласному центрі при незначному рості людності в інших містах свідчить про недостатній динамізм соціально-економічного розвитку останніх.

Всі міста Волинської області мають тісні економічні, транспортні, управлінські, соціальні зв'язки із обласним центром і малорозвинені

зв'язки із іншими містами. Вони виглядають “автономними”, бо мають тісні зв'язки з прилеглою до них сільською місцевістю, є центрами локальних систем розселення, а значить відіграють значну системоутворювальну роль, фокусуючи зв'язки (виробничі, соціальні, управлінські, інформаційні та ін.) з прилеглою сільською місцевістю [57].

Сільське населення Волині станом на січень 2012 року представлено 1054 сільськими населеними пунктами в яких проживає 499,5 тис. осіб. Число сільських населених пунктів в районах коливається від 30 у Шацькому районі до 91 поселення у Ковельському районі. Для сільського розселення області характерна висока щільність заселення. На початок 2012 року на 1000 км² приходилось 50 поселень. Середня відстань між сільськими поселеннями становить 3,9 км, що забезпечує реальну можливість їх взаємного розвитку. Серед сільських поселень Волинської області, основна частина населення яких зайнята сільським господарством, 33 % поєднують виробничі та адміністративні функції, тобто є центрами сільських рад, а 36 % із них поєднують виробничі і виробничо-адміністративні функції [26].

Аналіз розселення населення дозволяє нам констатувати визначені її особливості, які характерні для Волинської області. Вона може бути віднесеною до типу областей з моноцентричною структурою територіальної організації господарського комплексу і розселення. Її характерна особливість – слабкий розвиток сітки міжрайонних центрів, який негативно впливає на територіальну організацію галузей сфери послуг, формування інтенсивних маятникових трудових та культурно-побутових зв'язків між населеними пунктами і обласним центром.

Одним із найважливіших елементів системи розселення населення є підсистема районних центрів, яка представляє собою низинну ланку територіального соціально-економічного устрою – адміністративний район. Особливо важлива роль районних центрів в системі сільського розселення з недостатньо розвинутою сіткою транспортних шляхів. Серед

районних центрів представлені населені пункти різної людності, а тому їх районоутворююча роль досить різна. Якщо в Україні в цілому серед районних центрів середні, великі і надвеликі міста складають 13 %, а малі міста і смт відповідно 44 і 43 %, то у Волинській області це співвідношення наступне: 6, 57 і 37 %.

Таким чином, аналіз розселення населення показав, що нерівномірність соціально-економічного розвитку міських і сільських населених пунктів справляє суттєвий вплив на розселенські процеси і не сприяє їх оптимізації. В той же час негативні тенденції в розвитку розселення ускладнюють можливості раціонального розміщення виробництва, слугують перепорою для ефективного функціонування всіх ланок господарського комплексу Волинської області. Перспективами є розроблення системи стратегічного планування території Волинської області та її регіонального розвитку, а також створення сприятливих умов життєдіяльності населення в усіх її проявах.

2.4. Економічні чинники

Активізація й підвищення дієвості ринкових перетворень, загострення соціально-економічної ситуації зумовлюють доцільність структурних зрушень у головній ланці господарства регіону – економіці й окремих її складниках, для забезпечення сталого просторового економічного і соціального розвитку Волинської області в контексті життя і діяльності населення при узгодженні загальнодержавних й регіональних інтересів. Зокрема, варто розглянути стан наступних складових економіки регіону – промислового виробництва, агропромислового виробництва, будівельної діяльності, зовнішньої торгівлі, фінансового сектору, інвестиційної привабливості.

Промислове виробництво Волинської області сформоване на основі розвитку трьох галузей обробної промисловості –

машинобудування й металообробки, легкої та харчової промисловості, частка яких 1990 р. склала 78 % товарної продукції та понад 60 % кількості промислово-виробничого потенціалу (машинобудування та металообробка – 26,3 %; легка промисловість – 23,8 %; харчова – 27,9 %) [104].

Для розміщення промислових підприємств різних галузей і виробництв на території області характерна своя специфіка. Підприємства й виробничі підрозділи промисловості будівельних матеріалів, лісозаготівельної та харчової промисловості діяли в усіх районах області, що забезпечило рівномірніше втягування в господарський оборот мінерально-сировинних і сільськогосподарських ресурсів, а також промисловий розвиток міст і районів. На розміщення підприємств машинобудування, легкої, хімічної, поліграфічної промисловості вирішальний вплив здійснили такі чинники, як зручне економіко-географічне положення, транспортна забезпеченість, наявність виробничої і соціальної інфраструктури, вільних трудових ресурсів, рівень розвитку будівельної індустрії. Підприємства цих галузей отримали розвиток у міських поселеннях. Підприємства добувних галузей (вугільної та торфової) тяжіли до джерел мінерально-сировинних ресурсів (Львівсько-Волинський кам'яновугільний басейн).

Промислове виробництво на території області розміщується нерівномірно. Найбільша територіальна концентрація склалася в індустріально-розвинутих містах і районах з переважанням підприємств важкої індустрії. Найвищий індекс територіальної концентрації характерний для міст Луцька, Нововолинська, Ковеля та Володимир-Волинського, а також деяких адміністративних районів, таких як Рожищенський, Ківерцівський і Маневицький, де основні обсяги промислового виробництва територіально зосереджувалися в районних центрах. Найбільш низький рівень індустріального розвитку мали Турійський, Локачинський, Шацький і Любешівський адміністративні

райони. В області сформувалися Луцький, Ковельський і Нововолинський промислові багатофункціональні вузли.

Промисловість була і є одним із найважливіших чинників соціально-економічного розвитку регіону, що помітно позначилося на ролі продуктивних сил області під час формування інтегрального соціально-економічного потенціалу, а також зрушеннях у їх розміщенні, рості виробничого й науково-технічного потенціалу території, підвищенні ефективності їх використання, розвитку виробничої та невиробничої інфраструктур, а також характері структури й обсягах валового суспільного продукту, його територіальної диференціації.

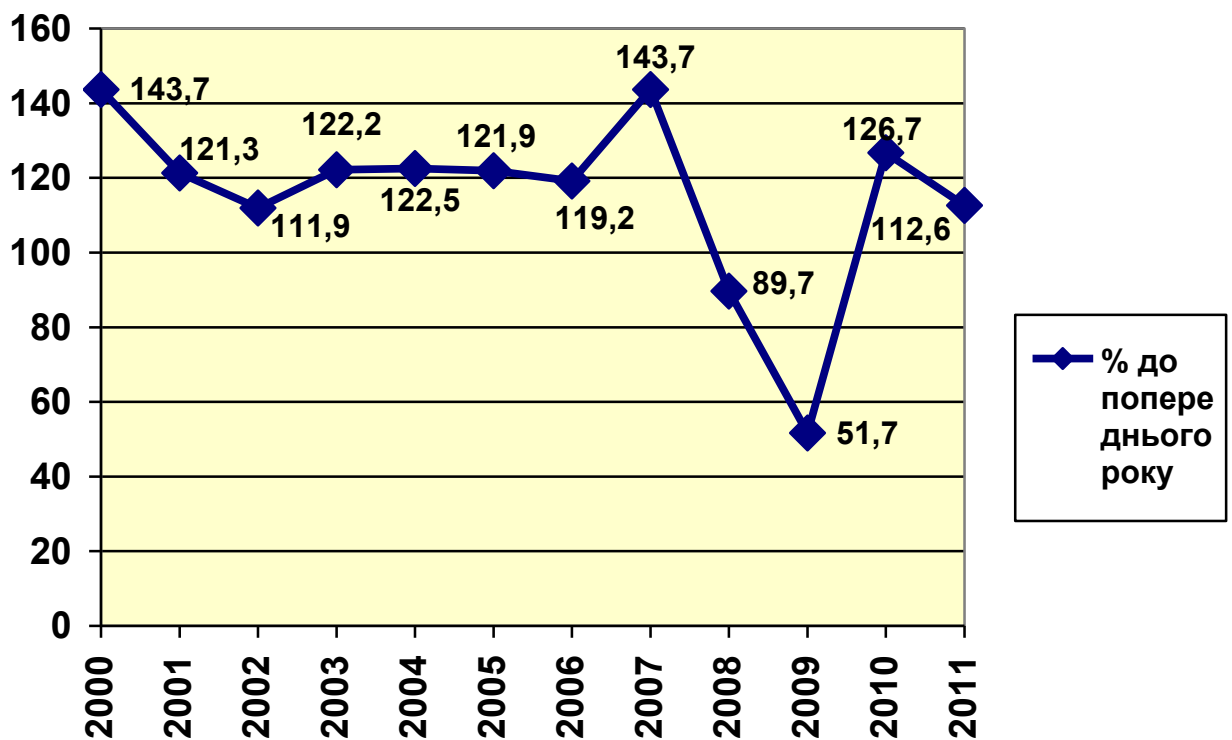


Рис. 2.8. Темпи росту (зниження) обсягів промислового виробництва у Волинській області, %

За темпами приросту промислового виробництва у 2007 р. Волинська область перебувала на першому місці в Україні (рис. 2.8), і відразу з початком світової економічної кризи обсяги промислового

виробництва знизились до 51,7 % у 2009 році. У 2011 році промисловість Волинської області поступово вийшла з кризи, хоча стабільності ще не було досягнуто.

Загалом в 2012 році виробництвом промислової продукції у Волинській області займалося 194 підприємства. Провідне місце в галузевій структурі належало обробній промисловості (83,2 %). Провідними підприємствами регіону на сьогодні є ВАТ «Луцький автомобільний завод» (автобуси, тролейбуси), ВАТ «СКФ Україна» (конічні роликові й карданні підшипники), «Електротермометрія» (промислові та побутові лічильники для вимірювання температури, обліку витрат холодної й гарячої води, регулятори тиску газу), «Волиньхолдінг», «Ковельмолоко», ТзОВ ВКФ «Луцьккондитер», ВАТ «Луцьк-Фудз» (соуси, томати, маргарин), Луцькпластмас». До найбільших підприємств машинобудівної галузі належав ВАТ «Луцький підшипниковий завод» [104, 139].

З 2007 року у Волинській області розпочав роботу завод німецької корпорації ТзОВ «Кромберг енд Шуберт Україна», який спеціалізується на виготовленні електрообладнання для двигунів та транспортних засобів. Нове підприємство, яке розташоване в м. Луцьку, відоме завдяки створенню 3000 нових робочих місць.

У хімічній промисловості варто виділити відкриті акціонерні товариства «Луцькпластмас» (випуск полімерних виробів господарського вжитку; освоєння випуску імпортозамінних фото полімерних пластин для поліграфічної промисловості) та «Полімер» (вироблення гумотехнічних виробів). Провідними підприємствами легкої промисловості регіону є відкриті акціонерні товариства – Луцьке виробничо-торгове швейне підприємство «Волинь» та «Луга». Серед підприємств харчової промисловості, які позитивно заявили про себе в період структурних зрушень в економіці регіону слід назвати ВАТ «Волиньхолдінг», продукція якого відома під маркою «Горчин-продукт», виробничо-

комерційна фірма «Луцьккондитер» та провідних українських виробників, ВАТ «Павлівський пивзавод», де вперше в Україні освоєно випуск мінеральної води, що компенсує нестачу йоду в організмі людини – «Йоданка Павлівська», ВАТ «Ковельмолоко», ВАТ «Рожищенський сирзавод» та ряд інших [104].

У 2009 році підприємства Волинської області повною мірою відчували прояви економічної кризи – обсяг промислового виробництва становив лише 51,7 % від попереднього 2008 року. Скорочення обсягів відбулось у всіх основних видах діяльності. Найбільше вплинуло на зниження промислового виробництва зменшення випуску продукції в переробній промисловості, а саме в машинобудуванні та виробництві харчових продуктів і напоїв, де зосереджено більше половини обсягів промислової продукції регіону. У 2010 році індекс промислової продукції становив 126, 7 %, а виробництво промислової продукції в області зросло більш як на чверть (по Україні – на 11 %). За темпами зростання по цьому показнику Волинська область посіла третє місце серед регіонів України, а в 2011 році ріст обсягів промислової продукції був на рівні 10,8 % (в Україні – 7,3 %), серед інших регіонів за темпами Волинь посіла 7-8 місце поряд із Кіровоградською областю. У 2011 році підприємства області реалізували продукції на суму 9,8 млрд. грн., що за розрахунком на одного жителя становить понад 9 тис. грн. [104, 139, 140].

Промисловість Волинської області, незважаючи на аграрно-індустріальне спрямування господарства регіону, залишається однією з основних галузей економіки, де зосереджено чверть основних засобів та зайнятий кожен п'ятий працівник області.

Агропромисловий комплекс Волинської області формують підприємства різних галузей, об'єднані спільною кінцевою метою – виробництво продуктів харчування й інших предметів споживання із сільськогосподарської сировини, їх постачання споживачу. Стрижнем формування АПК виступають виробничо-технологічні зв'язки між

сільським господарством, переробною промисловістю та торгівлею. Ці зв'язки забезпечують послідовність у переробці сировини, виробництві кінцевого продукту, його реалізації й формують агропромисловий тип відтворення.

У сільському господарстві в 2011 році вироблено продукції на суму 5,3 млрд. грн., що на 8,9% більше, ніж у 2009 р. У аграрних підприємствах виробництво зросло на 13,5%, господарствах населення, які отримали більше 72% сільськогосподарської продукції – на 7,2 %. За обсягами виробництва продукції сільського господарства в розрахунку на одного жителя Волинська область посіла в 2011 році 12 місце в Україні [18, 104, 139].

В області вирощено 1,1 млн.т картоплі, 749 тис.т зерна, 635 тис.т цукрових буряків, майже 273 тис.т овочів, вироблено близько 451 тис.т молока, понад 197 млн. штук яєць, 124 тис.т м'яса.. Хоча і надалі основними виробниками сільськогосподарської продукції виступають господарства населення, приріст виробництва у галузі, значною мірою, забезпечували великі та середні сільськогосподарські підприємства з високим рівнем агрокультури та продуктивності тварин [104].

Цукрову галузь області формують господарства Луцького, Володимир–Волинського, Горохівського, Іваничівського та Локачинського районів, які виростили понад 90% урожаю цукрових буряків [18].

Будівельництво. Будівельні підприємства Волинської області протягом 2009-2011 років збільшили обсяги будівельних робіт на 23,3 %. На зростання обсягів і темпів найбільше вплинула діяльність підприємств, що займаються будівництвом та капітальним ремонтом доріг. Регулярно в регіоні працює майже 85% будівельних підприємств, з них більше половини, з часу початку економічної кризи, нарощували обсяги будівельних робіт. Понад 92% всіх будівельних робіт виконувалось будівельниками міст Луцька, Нововолинська, Ковеля, Луцького та Ківерцівського районів [104, 139, 140].

Зовнішня торгівля товарами. Зовнішньоторговельні операції товарами Волинською областю здійснюються з партнерами 93 країн світу. Основними ринками збуту і купівлі товарів є країни Європейського Союзу, на які припадає 64,7% загального обсягу експорту та 70,7% – імпорту. Частка країн СНД в експорті становить третину, в імпорті – 24,1%.

Підприємства області експортують переважно електричне обладнання, механічні пристрої, молочні продукти, деревину, меблі, одяг, м'ясопродукти, полімерні матеріали. Імпортувала Волинська область переважно нафтопродукти, транспортні засоби, електричне обладнання, полімерні матеріали, пластмаси, чорні метали, м'ясопродукти, вироби з деревини. Найбільші обсяги як експорту, так і імпорту товарів здійснювали підприємства Луцька, Луцького району та міст обласного підпорядкування [17].

Фінанси. Частка рентабельно працюючих підприємств на Волині у 2011 році склала 58,9 %, що на 6,3 % більше, ніж у 2009 році, а їх прибуток дорівнював 1260 млн.грн., і зріс на 77,4%. Слід зазначити, що близько половини позитивного фінансового результату забезпечили товариства з обмеженою відповідальністю «ТД «Континіум-Галичина», «Континент Нафто Трейд» та публічні акціонерні товариства «Волиньгаз», «Нововолинський ливарний завод» [104, 139].

Серед адміністративних одиниць області найбільш прибутковою є діяльність підприємств міста Луцьк (501,7 млн.грн.), Луцького району (179,6 млн.грн.) та міста Володимира-Волинський (34,8 млн.грн.).

Особливо важливе значення для росту економіки Волинської області має її **інвестиційна привабливість**. У цьому контексті можна навести низку позитивних даних, що характеризують інвестиційний імідж Волині. Згідно опрацьованих даних, станом на 2011 рік приріст прямих іноземних інвестицій становив 7,4 млн. дол. США. Слід зазначити, що тільки вісім регіонів з 27 адміністративно-територіальних одиниць країни за цей період мають приріст, за цим показником Волинська область займає

четверте місце в державі, поступаючись лише місту Києву, Дніпропетровській і Вінницькій областям. За темпом зростання обсягу прямих іноземних інвестицій у відсотках до обсягів на початок року Волинь займає третє місце в Україні.

2.5 Суспільно-культурні чинники

Останню групу чинників, яку варто розглянути в площині дослідження територіальної організації життєдіяльності населення – суспільно-культурні чинники, зокрема освітню та культурну структуру, засоби масової інформації та релігійне життя Волинської області.

У Волинській області, переважно як в усіх західних областях України більше розвинена психологія індивідуального господарювання й підприємництва, також більшою мірою поширені західноєвропейські політичні й культурні орієнтації, підкріплені сімейно-родинними зв'язками. Значну частину етнічного складу становлять західні слов'яни. Оскільки західна частина України тривалий час входила до складу інших держав, то внаслідок прагнення до самозбереження в цих етносів історично склалися найміцніші традиції консолідації на національному ґрунті [143].

Освітньо-культурний комплекс виконує важливі соціальні та економічні функції, спрямовані на підготовку всебічно розвинутих людей, здатних до активної діяльності в різних галузях суспільного життя. Зокрема, сфера культури виконує функцію інтелектуального, морального та естетичного розвитку особистості. Станом на 2012 рік науково-технічний потенціал Волинської області представлений 14 вищими навчальними закладами (з них 2 національних університети IV рівня акредитації – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки та Луцький національний технічний університет), 30 професійно-технічними училищами, 824 загальноосвітніми школами, 5

спеціалізованими галузевими проектними, проектно-конструкторськими та науково-методичними інститутами, 4 філіями галузевих проектних та проектно-дослідних інститутів, 4 галузевими конструкторськими організаціями, регіональним науково-виробничим центром екологічного та аерокосмічного моніторингу “Полісся” [104].

Сфера культури регіону представлена 2 театрами, 664 будинками культури, 579 бібліотеками та 7 музеями. Клубами та будинками культури було охоплено 80 % сільських поселень, бібліотеками 85 %. Варто зазначити, що матеріально-технічна база сфери культури не відповідає сучасним вимогам, адже майже 20 % приміщень даної сфери знаходяться в аварійних приміщеннях, а в 35 % клубів, відсутні кімнати для занять в гуртках.

Засоби масової інформації. ЗМІ Волинської області у структурному плані представлені такими групами: друкована преса (обласні та районні друковані видання, регіональні представництва всеукраїнських видань різного спрямування, партійна преса), аудіовізуальні мас-медіа (телебачення, радіо – FM станції, районні редакції проводового мовлення, інформаційні служби та інше), інтернет-видання (місцеві видання та представники інших українських сайтів) та ін.

У Волинській області значна доля ринку медіа припадає на традиційні друковані видання. Саме вони й досі користуються значною популярністю у місцевого населення. Разом з тим, серед друкованих ЗМІ є певна конкуренція, оскільки, окрім комунальних газет, видаються й приватні. Найтиражованішою та найпопулярнішою є газета «Волинь-нова». Інші друковані видання області, такі, як «Віче-інформ», «Відомості.UA», «Сім'я і дім» мають в регіоні приблизно однакову читацьку аудиторію та вплив. Усі вони мають засновниками приватні фірми чи особи. У більшості районних центрів та міст обласного значення й досі виходять друком комунальні газети. Найчастіше їх засновниками є місцеві ради та держадміністрації [120].

Серед електронних ЗМІ конкуренція набагато менша. До певної міри монополістом тут є Волинська обласна державна телерадіокомпанія, оскільки приватний телеканал «Аверс» має меншу площу покриття аудиторії. Місцеві радіостанції, а саме Радіостанція «Луцьк» та Радіо «Сім'я і дім» FM, зосереджені переважно на музично-розважальному контенті. Більше програм інформаційного та пізнавального характеру транслюється по Волинському радіо, яке має спільну з Волинським телебаченням інформаційну службу [120].

Ріст популярності мережі Інтернет дав поштовх до розвитку нових медіа. Тож, протягом останніх п'яти років в структурі медіа-ринку Волинської області відбулися зрушення в сторону активнішого використання в якості засобів масової інформації інтернет-видань. На сьогодні саме в цій ніші присутня найбільша конкуренція. Матеріали інтернет-видань дуже часто є більш цікаві та багатші на аналітику.

Релігійне життя. Духовність народу формується на основі трьох джерел: загальнолюдських духовних цінностей, релігійної віри та національних культурних традицій. Наразі у Волинській області офіційно зареєстровано 1 310 релігійних організацій, зокрема 1 244 громади та 30 релігійних громад, які діють без реєстрації статутів, що представляють 24 релігійні конфесії, течії, напрями. Більшість зареєстрованих на сьогодні релігійних громад на Волині є християнськими. Приблизно половина з них є православної традиції. Решту майже порівну поділяють католики та протестанти [103, 104].

Православ'я. Загалом воно об'єднує 867 релігійних організацій, що становить 66,5% від загальної їх кількості. На Волині діють три основні суб'єкти православної юрисдикції:

- Українська Православна Церква (в юрисдикції Московського Патріархату) – УПЦ;
- Українська Православна Церква Київського Патріархату УПЦ КП;

– Українська Автокефальна Православна Церква – УАПЦ.

Домінуючою в Православ'ї у Волинській області є Українська Православна церква в єдності з Московським патріархатом (УПЦ). На сьогодні вона має 2 єпархії, до якої належить 331 храм, 2 монастирі, один навчальний заклад. Після розділення Волинської області на дві самостійні єпархії до Володимирської кафедри увійшло 8 північно-західних адміністративних районів, в яких розміщено 12 благочинь, також до єпархії належить 235 парафій. У них проводять служіння 220 священників. Діють 5 монастирів, 180 недільних шкіл, у яких навчається 3 750 дітей [68].

Особливості функціонування УПЦ МП:

- заявляє про наднаціональний характер християнства;
- прикриває свої симпатії до ідей духовної та державницької єдності східнослов'янських народів із російським;
- наголошує на своїй канонічності та неканонічності УПЦ КП й УАПЦ.

Волинська єпархія Української Православної Церкви Київського патріархату (УПЦ КП) складається з 20 благочинь, має 268 храмів, 3 монастирі, 246 священнослужителів.

Основні риси УПЦ КП:

- ідентифікує себе як національну державницьку інституцію;
- бере активну участь у процесі становлення в Україні єдиної Помісної православної церкви;
- намагається налагодити діалог із УПЦ МП.

До Рівненсько-Волинської єпархії Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ) належить 14 парафій, 13 священників.

Особливості УАПЦ:

- вважає свою Церкву прихильницею незалежності;
- заявляє про спадкоємність традицій автокефалії та соборноправності;

Католицизм. Також у Волинській області функціонують конфесії Католицької Церкви:

- Римо-Католицька Церква в Україні – РКЦ;
- Українська Греко-Католицька Церква – УГКЦ [61, 68].

Громад РКЦ у Волинській області налічується 29. У дієцезії створене видавництво «Luceoria books», яке займається перекладами літургійних книг. При дієцезії діє відділ католицької релігійної місії «Карітас-спес», яке займається благодійною діяльністю, а також діє «Мальтійська служба допомоги», яка займається гуманітарною діяльністю. Новий Луцький екзархат УГКЦ, охоплює 18 парафій на території Волинської та Рівненської областей, який створений у квітні 2008 року. У Луцьку й Володимирі-Волинському діють монастирі монахів-василіян, а в Ковелі редемптористів. Триває будівництво нових храмів [68].

Протестантизм. П'яту частину релігійних організацій Волині становлять протестантські громади. Найбільші їхні співтовариства об'єднують євангельських християн-баптистів (ЄХБ), церков християн віри євангельської або п'ятидесятників (ХВС) , трохи менші – адвентистів сьомого дня та єговістів.

Така конфесійна різноманітність неминуче призводить до виникнення конфліктів, їх причини можуть бути різними:

- суперечки за право володіння будівлями та майном;
- некомпетентні дії місцевих органів влади і втручання політичних партій та громадських організацій у діяльність релігійних структур;
- спроби залучити на свій бік вірян інших сповідань та ін. [61].

Немалу роль у виникненні міжконфесійних конфліктів відіграє прихильність правлячої еліти до певної конфесії. Такі кроки представників влади негативно впливають на ситуацію в релігійною житті країни.

Отже, релігійний розкол виступає негативним чинником, який водночас стимулює і розкол політичний. Тому необхідно створити дієвий механізм, який би сприяв гармонізації стосунків між різними конфесіями

та налагодженню толерантних відносин між релігійними громадами і державою для стабільного розвитку українського суспільства.

Висновки до другого розділу

1. Виявлено вплив факторів та чинників на формування та функціонування системи життєдіяльності населення регіону. Серед них виділяється декілька ключових груп чинників: геополітичне та суспільно-географічне положення, відтворення населення та система розселення населення, фізико-географічні, екологічні, економічні та суспільно-культурні чинники.

2. В контексті життєдіяльності населення перевагами геополітичного та суспільно-географічного положення Волинської області є вигідне транзитне прикордонне положення, яке виконує функцію сполучної цивілізаційної ланки між західним та пострадянським політичним, культурним, цивілізаційним устроєм життя населення. Геополітичне положення на стику трьох держав дає можливість для посилення різноманітних зв'язків із сусідніми Польщею та Білоруссю та сприяє реалізації регіональних програм транскордонного розвитку територій та активізації процесів співробітництва в багатьох сферах життя і діяльності людини (в рамках транскордонного об'єднання Єврорегіон "Буг"). Потенціал прикордонного положення в останні роки реалізується за рахунок стабільних економічних, національно-етнічних і культурних зв'язків області із країнами Центральної і Східної Європи.

3. Природні умови Волинської області сприяють компактному заселенню території, розвитку сухопутних транспортних зв'язків та інтенсивного сільськогосподарського виробництва, великій господарській освоєності території. Природно-географічне положення в двох природно-кліматичних зонах відзначається різницею в рельєфі, геологічній будові, рослинному світі, ландшафтах території і визначає спеціалізацію

господарства та особливості структури народногосподарського комплексу області.

4. Актуальною екологічною проблемою у Волинській області є подолання наслідків забруднення значної території радіонуклідами в результаті масштабної техногенної катастрофи – аварії на Чорнобильській АЕС, адже радіоактивні викиди навіть у віддалений період мають безпосередній вплив на життєдіяльність населення. Західний слід радіоактивних опадів пройшов по північній частині Волинської області і спричинив радіоактивне забруднення значної території (Маневицький, Любешівський, Камінь-Каширський, частково Ковельський, Ківецівський, Рожищенський райони). Загальна площа території Волинської області, яка зазнала радіоактивного забруднення внаслідок аварії на ЧАЕС, станом на 2011 р. складає 496,1 тис. га.

5. За показниками відтворення населення ми констатуємо, що Волинська область має найбільш сприятливі умови для природного приросту населення, що дає підставу позиціонувати область як регіон із високою народжуваністю й низьким рівнем смертності, ніж загалом по країні, що можна пояснювати як наслідки більш сприятливої екології та деяких сторін соціального життя регіону. Перший показник щодо Волинської області зіставний із найбільш розвиненими країнами ЄС, другий – із новими членами ЄС. У Волинській області розселенські процеси обумовлені структурою господарського комплексу. Для області характерна тенденція до зниження кількості населення при пришвидшеному рості міського і зниження сільського населення. Більше 70 % населення сконцентровано у центральних і південних районах області, де щільність сягає 75,4 особи/км², а північна частина Волинської області заселена рідше. В 11 містах Волинської області проживає 436,9 тис. осіб (42,1 % всіх жителів області і 81,0 % міського населення). Серед міст переважають малі міста, з 11 міст 8 мають населення до 50 тис. осіб.

Сільське населення Волині представлено 1054 сільськими населеними пунктами в яких проживає 499,5 тис. осіб.

6. Промислове виробництво на території області розміщується нерівномірно. Найбільша територіальна концентрація склалася в індустріально-розвинутих містах і районах з переважанням підприємств важкої індустрії. Найвищий індекс територіальної концентрації характерний для міст Луцька, Нововолинська, Ковеля та Володимир-Волинського, а також деяких адміністративних районів, таких як Рожищенський, Ківерцівський і Маневицький, де основні обсяги промислового виробництва територіально зосереджувалися в районних центрах. Найбільш низький рівень індустріального розвитку мали Турійський, Локачинський, Шацький і Любешівський адміністративні райони. В області сформувалися Луцький, Ковельський і Нововолинський промислові багатофункціональні вузли.

7. Суспільно-культурні чинники представлені в дослідженні культурно-освітнім комплексом, засобами масової інформації та структурою релігійної сфери Волинської області. Освітньо-культурний комплекс виконує важливі соціальні та економічні функції, спрямовані на підготовку всебічно розвинутих людей, здатних до активної діяльності в різних галузях суспільного життя. ЗМІ Волинської області у структурному плані представлені такими групами: друкована преса, аудіовізуальні мас-медіа, інтернет-видання та ін. Більшість зареєстрованих на сьогодні релігійних громад на Волині є християнськими. Приблизно половина з них є православної традиції. Решту майже порівну поділяють католики та протестанти.

РОЗДІЛ ІІІ. ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1. Функціонально-компонентна структура

Функціонально-компонентна структура життєдіяльності населення Волинської області включає в себе наступні компоненти – електоральну поведінку, рівень доходів населення, зайнятість населення, розвиток малого бізнесу, житловий фонд, умови життя населення, а також споживання послуг населенням регіону.

Електоральна поведінка є одним з важливих об'єктів вивчення суспільної та політичної географії в розрізі життєдіяльності населення, адже населення формує склад управлінських та виконавчих органів на всіх рівнях державного управління, які в свою чергу реалізують один з обраних курсів державної політики. Станом на 1 квітня 2012 року у Волинській області зареєстровано 785 812 виборців, причому різниця між найбільшим та найменшим за кількістю виборців районами досить суттєва. Так, найбільше виборців проживає у Ківерцівському районі (49 266), і майже в чотири рази менше (12 753) у найменшому за кількістю виборців – Шацькому районі. З міст обласного підпорядкування найбільше виборців в місті Луцьк (161 500), натомість, лише 28 537 виборців зареєстровано в місті Володимир-Волинський [27, 105, 120].

Активність виборців Волинської області під час національних виборчих кампаній завжди була досить високою та значно перевищувала середній показник по Україні, зокрема, під час президентських виборів 2010 року в «першому» турі взяло участь 74,09 % виборців (66,76% по Україні), в повторному голосуванні – 75,52% (69,15% по Україні) виборців. А на парламентських виборах 2012 р. кількість виборців, що взяли участь у голосуванні становила 65,74%, це третій результат в Україні, після Львівської та Тернопільської областей за електоральною активністю, в той час як середній показник по Україні дорівнював 58,02%.

Найвища явка з міських населених пунктів області була в Луцьку (73%), а найнижча в Любомлі та Ковелі (по 68%) [105, 120].

Як показують цифри, активність виборців більша на президентських виборах, ніж на парламентських. Крім того, зараз для значної частини виборців характерна апатія та розчарування у політиках та у виборах в цілому.

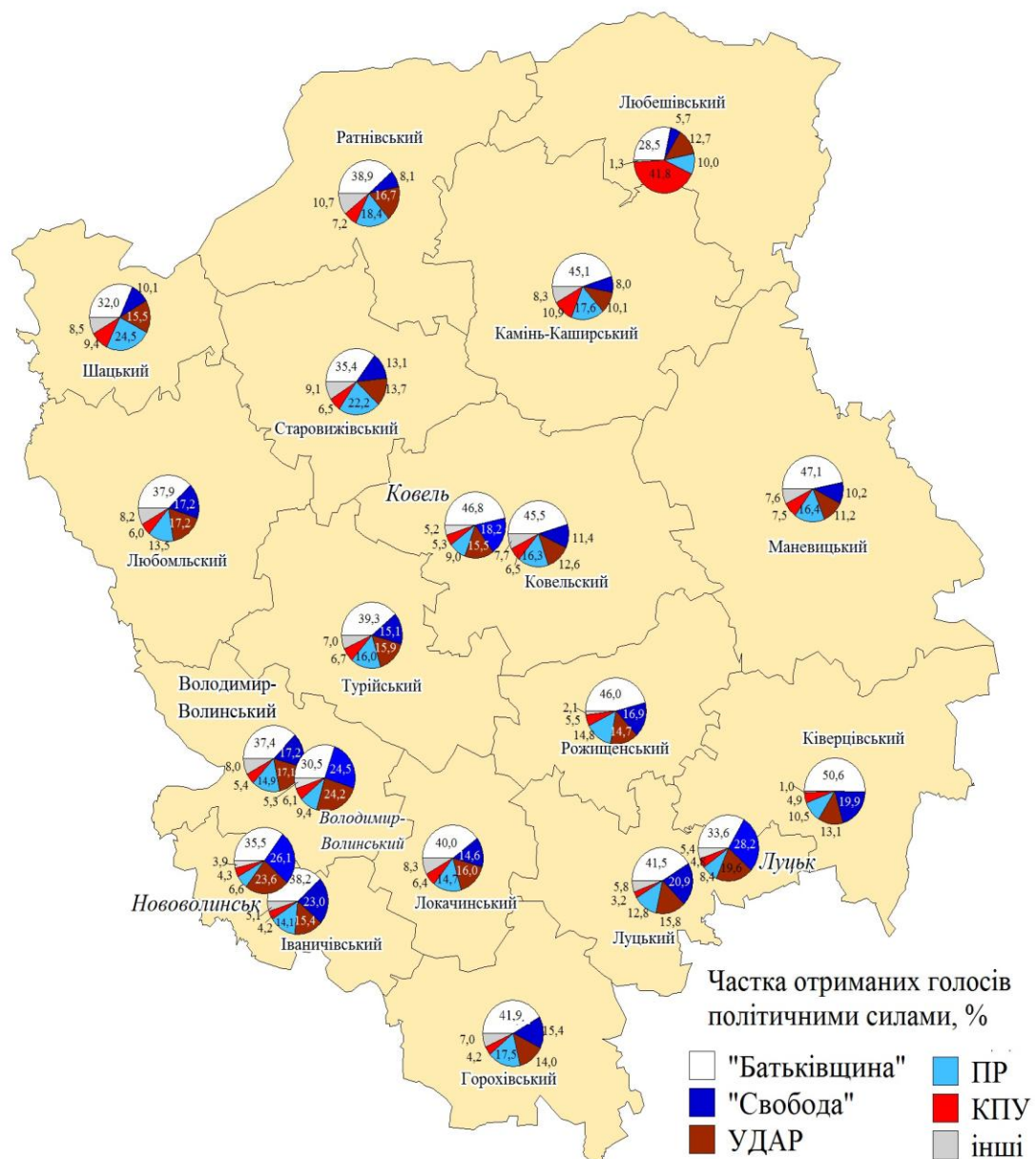


Рис. 3.1. Електоральна карта Волинської області на Виборах до Верховної Ради 28 жовтня 2012 року

Характеризуючи останню виборчу кампанію в Україні, а саме Вибори до Верховної Ради України 28 жовтня 2012 року, відмічаємо, що у всіх містах та районах Волині перемогла партія ВО «Батьківщина», окрім, Любешівського району, де найкращий результат здобули комуністи. Доречі, це найвищий результат КПУ у Західній Україні, серед адміністративних районів областей. Загалом, підсумковий результат у Волинській області наступний – ВО «Батьківщина» - 37 %, ВО «Свобода» - 22 %, УДАР – 16,8 %, Партія регіонів – 12,5 %, КПУ – 5,9 % [27].

Щоб виявити територіальні закономірності електоральної підтримки політичних сил у Волинській області, розглянемо результати парламентських виборів у зрізі районів та міст обласного підпорядкування (додаток Д).

Загалом є певна тенденція – на півночі Волинської області КПУ та Партія регіонів користуються найбільшою підтримкою. Натомість, найбільш опозиційними виявилися мешканці міст. Для кращої наочності тенденцій електоральної підтримки ми виділили по п'ять адміністративних одиниць області, де кожна з політичних партій, що пройшли до Верховної Ради отримали найбільший відсоток голосів (додаток К).

Переможець у Волинській області - ВО «Батьківщина» отримала найбільше голосів у західній та центральній частині області, зокрема в Ківерцівському районі (50,6 %), Маневицькому районі (47,1 %), місті Ковелі – (46,8, %), Рожищенському районі – (46 %) та у Ковельському районі – (45,5%).

Досліджуючи результат ВО «Свобода», можна віднайти цікаву закономірність. Електорат цієї політичної сили є найбільш «міським», адже ця політична сила отримала найвищий відсоток підтримки у містах Луцьк (28,2 %), Нововолинськ (26,1 %), Володимир-Волинський (24,5 %), а також у прилеглих до цих міст - Іваничівському (23 %) та Луцькому районах (20,9 %).

Дещо схожа територіальна підтримка партії УДАР, яка в містах Володимир-Волинський (24,2 %), Нововолинськ (23,6 %), Луцьк (19,6 %) та у Любомльському (17,2 %) і Володимир-Волинському районах (17,1 %) здобула найвищий для себе відсоток у Волинській області.

Партія регіонів отримала найбільшу підтримку в традиційних для себе північних районах Волині, зокрема в Шацькому (24,5 %), Старовижівському (22,2 %), Ратнівському (18,4 %), Камінь-Каширському (17,6 %). Дещо територіально контрастує крайній південний - Горохівський район з 17,5 % підтримки цієї політичної сили.

П'ятірка адміністративних одиниць Волині, де Комуністична партія України здобула найбільший відсоток голосів виглядає наступним чином: Любешівський (41,8 %), Камінь-Каширський (10,9 %), Шацький (9,4 %), Маневицький (7,5 %) і Ратнівський (7,2 %) райони.

Отже, за політичними особливостями та електоральною поведінкою у Волинській області ми виділяємо певні особливості. Окрім загальнообласної підтримки партії ВО «Батьківщина», вирізняється електорат усіх 4 міст обласного підпорядкування – Луцька, Ковеля, Нововолинська та Володимир-Волинського який відзначився відносно високою підтримкою нових опозиційних політичних сил – ВО «Свобода» та УДАР, що пов'язано, на нашу думку, з більш критичним ставленням до опозиційних сил, які вже були при владі.

У північних районах Волинської області закономірність підтримки Партії регіонів та КПУ пояснюється кращим транспортним з'єднанням з північним сусідом - Білоруссю. Це пов'язано з тим що місцеве населення тяжіє у більшості сфер життєдіяльності до міст Брест та Брестської області Республіки Білорусь, хоча самих білорусів в північних районах Волині практично немає, населені пункти на 99 % українцями. А нечисленні білоруси на Волині проживають у великих містах – Луцьк (половина усіх білорусів області), Нововолинськ [27].

Також виявлено прямий зв'язок між диференціацією політичних вподобань населення і міжконфесійним складом релігійних громад адміністративних районів Волинської області. Традиційно представники релігійних громад УПЦ (МП) схильні підтримувати «лівих» або тих кандидатів, хто певною мірою уособлює регіони з переважанням радянсько-російської культури [10]. Саме у віддалених поліських районах Волинської області, у яких Партія регіонів та КПУ мали досить високий рівень підтримки населення, у міжконфесійному складі переважають релігійні громади УПЦ (табл. 3.1.).

Таблиця 3.1

Співвідношення релігійних громад УПЦ та УПЦ-КП у п'яти районах Волинської області у яких ПР та КПУ набрали найбільшу кількість голосів

Район	Релігійні громади УПЦ	Релігійні громади УПЦ-КП
Ратнівський	36	4
Шацький	12	2
Любешівський	32	6
Камінь-Каширський	32	8
Старовижівський	30	3

Як показують результати голосування на виборах до Верховної Ради України, опозиційні сили (ВО «Батьківщина», ВО «Свобода» та партія «УДАР») мали найбільшу підтримку виборців у районах, у яких кількість релігійних громад УПЦ-КП переважала кількість громад УПЦ або була достатньо високою (табл. 3.2).

Співвідношення релігійних громад УПЦ та УПЦ-КП у п'яти районах Волинської області у яких ВО «Батьківщина», ВО «Свобода» та партія «УДАР») набрали найбільшу кількість голосів

Район	Релігійні громади УПЦ	Релігійні громади УПЦ-КП
Ківерцівський	31	41
Іваничівський	32	22
Луцький	36	41
Маневицький	61	7
Ковельський	62	29

За вказаним показником винятком є лише Маневицький район, де значна кількість релігійних громад УПЦ не вплинула негативно на результати опозиційних сил.

Простежити кореляцію між прихильністю виборців до певної політичної сили за національною ознакою майже неможливо, оскільки Волинська область належить до областей із мононаціональним складом населення, у яких переважна більшість населення (96,9 %) є українцями, представників найбільшої етнонаціональної громади – росіян – на Волині нараховується всього 2,4 %. Вони, як і інші національні меншини, проживають у містах: у м. Луцьку – 6,2 %; по 5 % – у Володимир-Волинському та Нововолинську; у м. Ковелі – 3,7 %.

Аналіз електоральної поведінки та політичної участі жителів Волинської області у виборах до Верховної Ради України 27 жовтня 2012 року показав наявність тенденцій, які ми пояснюємо відмінностями соціально-економічного та культурно-духовного розвитку територій. Населення Волинської області з ряду історико-культурних та ментальних

особливостей більшою мірою схильне віддавати свої голоси за проєвропейських представників національно-демократичного табору. Помітні чіткі відмінності у волевиявленні, зумовлені належністю населення до різних конфесій [10].

Доходи населення є основним джерелом забезпечення життєдіяльності населення, важливою характеристикою життєвого рівня, основою розвитку і реалізації людської особистості. Таке значення доходів населення потребує ретельного аналізу їх сучасного стану з позиції впливу підвищення рівня якості життя і добробуту населення Волинської області. Якість життя населення характеризує умови життєдіяльності та розвитку населення у конкретному середовищі з точки зору його здатності забезпечувати відновлення і збалансований розвиток суспільства [38].

Доходи населення формуються у процесі виробництва ВВП, і тому їхні обсяги визначаються передусім обсягами і темпами суспільного виробництва. І що вони вищі, то швидше зростають особисті доходи і тим більшим буде їх обсяг. Обсяг і структура особистих доходів – це основні економічні показники рівня життя населення. Згідно даних Держкомстату України, звітністю охоплені всі підприємства, організації, установи з кількістю працівників 50 і більше осіб; вибірково – з кількістю працівників від 10 до 49 осіб [98].

У Волинській області на практиці підвищення рівня і якості життя населення ще не стали головною метою, основною причиною цього науковці вбачають у відсутності ефективних економічних реформ. При цьому, з одного боку, незадовільне матеріальне становище обумовлює ризик втрати здоров'я через неякісне харчування, неможливість отримання кваліфікованої медичної допомоги та ін., а з іншого - проблеми зі здоров'ям призводять до зниження працездатності та скорочення доходів. А саме їхній розмір та структура є основним показником рівня життя населення (табл. 3.3).

**Структура доходів населення Волинської області за 2009 – 2011 рр.,
(млн. грн.)**

Показник	2009	2010	2011
Доходи - всього	15177	19137	22061
в тому числі:			
Заробітна плата	5070	6198	7245
Прибуток та змішаний дохід	3137	3855	4702
Доходи від власності (одержані)	393	1013	–
Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	6577	8071	9281
в тому числі:			
- соціальні допомоги	3868	4764	5316
- соціальні трансферти в натурі	2379	2932	–
- інші одержані поточні трансферти	330	375	–
Наявний дохід населення	11366	14840	17012
Наявний дохід у розрахунку на одну особу, грн.	10966,8	14311,9	16390,8
Реальний наявний дохід, у відсотках до відповідного періоду попереднього року	107,6	90,0	110,2
Індекси споживчих цін (у % до попереднього року)	122,3	112,3	109,1

Доходи населення Волинської області зросли протягом 2011 р. на 2924 млн грн у порівнянні з 2010 р., та на 6884 млн грн у порівнянні з 2009

р. В тому числі заробітна плата порівнюючи 2011 р. та 2010 р. зросла на 1047 млн грн. Прибуток та змішаний дохід громадян області також зріс з 3137 млн грн у 2009 р. до 4702 млн грн у 2011 р.. Статистичні дані свідчать, що наявний дохід населення поступово та планомірно зростав за 2009 – 2011 рр. : 2009 р. – 11366 млн грн, 2010 р. – 14840 млн грн, 2011 р. – 17012 млн грн. Наявний сукупний дохід у розрахунку на одну особу в 2011 р. становив 16390,8 грн, що на 2097 грн більше ніж в попередньому 2010 р.. Крім того спостерігається позитивна динаміка показника реального номінального доходу у 2011 р. – за січень–грудень темпи зростання становили 110,2 % порівняно з 90 % у 2010 р..

У ринковій економіці ціни на товари і послуги постійно змінюються, але переважає в цьому процесі тенденція до зростання цін. Періодично змінюється і заробітна плата. Отже змінюються й кількість товарів і послуг, які може оплатити робітник своєю заробітною платою. На цій основі виділяють номінальну і реальну заробітну плату.

На величину номінальної заробітної плати впливають різні фактори: рівень кваліфікації, різні умови й ефективність праці та кількість і якість праці. Вона включає обов'язкові відрахування із заробітної плати працівників: податок з доходів фізичних осіб та єдиний внесок на загальнообов'язкове державне пенсійне та соціальне страхування. Середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників області за 2011 р. збільшилась в порівнянні з відповідним періодом 2010 р. на 23 % і становила 1994 грн (в Україні відповідно – на 20 % і 3054 грн), в еквіваленті повної зайнятості – 2344 грн.

Майже три чверті звітуючих суб'єктів, в яких зосереджено понад 92 % найманих працівників у 2011 р. мали середні заробітки вище мінімальної заробітної плати (рис. 3.2), це на 5,3 % менше ніж у 2010 р.. Найбільша частка працівників у Волинській області, у 2010 р. – 31,2 %, а у 2011 р. – 29,6 % були в групі працівників, які заробляли від рівня мінімальної заробітної плати до 1500 грн, 18,2 % та 17,8 % відповідно за

2010 р. та 2011 р. – від 1500 – 2000 грн, 12,9 % і 12,5 % в групі 2000 – 2500 грн, 15,0 % та 16,8 % зокрема мали заробітну плату в межах 2500 – 3500 грн. За 2011 р. збільшилась частка з 6,9 % у 2010 р. до 10,6 % в 2011 р. тих працівників чий рівень номінальної заробітної плати становив 3500 – 5000 грн, найменша частка працівників в групі де заробітна плата перевищувала 5000 грн, таких було в 2010 році – 3,6 %, а у 2011 – 4,7 %.

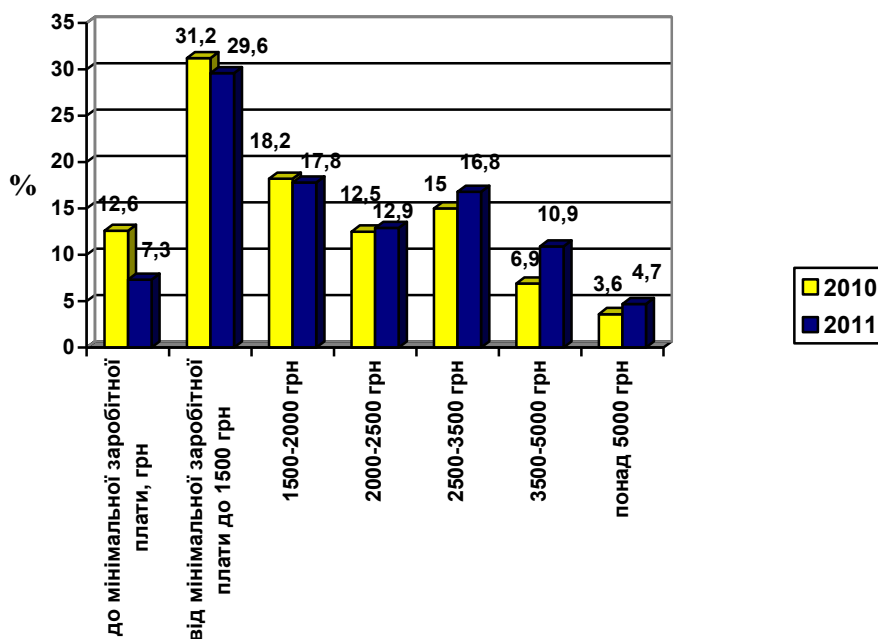


Рис. 3.2. Розподіл працівників за рівнем номінальної заробітної плати у 2010 – 2011 рр., %

Серед лідерів за рівнем номінальної заробітної плати були наступні підприємства: державне підприємство «Волиньвугілля» та його відокремленні підрозділи (шахти «Бужанська» та №9 «Нововолинська», шахтоуправління «Нововолинське»), відокремленні підрозділи державного територіально-галузевого об'єднання «Львівська залізниця» («Ковельська дистанція сигналізації і зв'язку», «Ковельська дистанція колії», «Локомотивне депо «Ковель»), державне підприємство Міністерства оборони України «Луцький ремонтний завод «Мотор», публічне акціонерне товариство «СКФ Україна», ТЗОВ «Кроноспан УА», ЗАТ спільне українсько-словацьке підприємство «Теріхем–Луцьк» [98].

Разом з тим в кожному п'ятому підприємстві чи організації середньомісячна заробітна плата за 2011 р. не перевищувала прожитковий мінімум для працездатних осіб, передбачений законодавством (1004 грн), в них працює дев'ята частина всіх працівників області, серед них третина – працівники сільського господарства. Зокрема, в кожному третьому звітуючому сільськогосподарському підприємстві, де зайнято чверть всіх працівників сільського господарства, середні заробітки не перевищують 650 грн.

За 2011 р., в порівнянні з 2010 р. заробітки працівників області збільшились на 2,6 % і склали 2192 грн (в Україні відповідно на 1,3 % і 2633 грн), що в 2 рази вище рівня мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму на одну працездатну особу (1004 грн). Динаміка середньої заробітної плати штатних працівників в розрізі місяців висвітлена на рис. 3.3. Рівень зарплати волинян, як і в попередні роки, залишається одним з найнижчих в державі і ранжується четвертим в переліку найнижчих, випереджаючи тільки Тернопільську, Чернігівську та Херсонську області.

Збільшення рівня заробітної плати спостерігалось по більшості видів економічної діяльності, а найбільше – у сфері досліджень та розробок, фінансовій діяльності, охороні здоров'я та наданні соціальної допомоги (на 5,5 – 10 %).

Разом з тим, у сільському господарстві, рибальстві та рибництві у зв'язку із закінчення сезонних робіт зарплата зменшилась на 4,5 – 9,6 %.

Продовжує утримуватися високий рівень диференціації розмірів заробітної плати за видами економічної діяльності. Найбільш оплачуваними в області залишаються працівники сфери фінансової діяльності (4271 грн), державного управління (2640 грн), транспорту (2311 грн). Водночас, у рибальстві та рибництві, сільському господарстві, готельному та ресторанному бізнесі, торгівлі заробітки становили 880 – 1453 грн. Співвідношення найвищої заробітної плати (у сфері фінансової

діяльності) з найнижчою (у рибальстві та рибництві) складає перевагу в 4,9 разів.

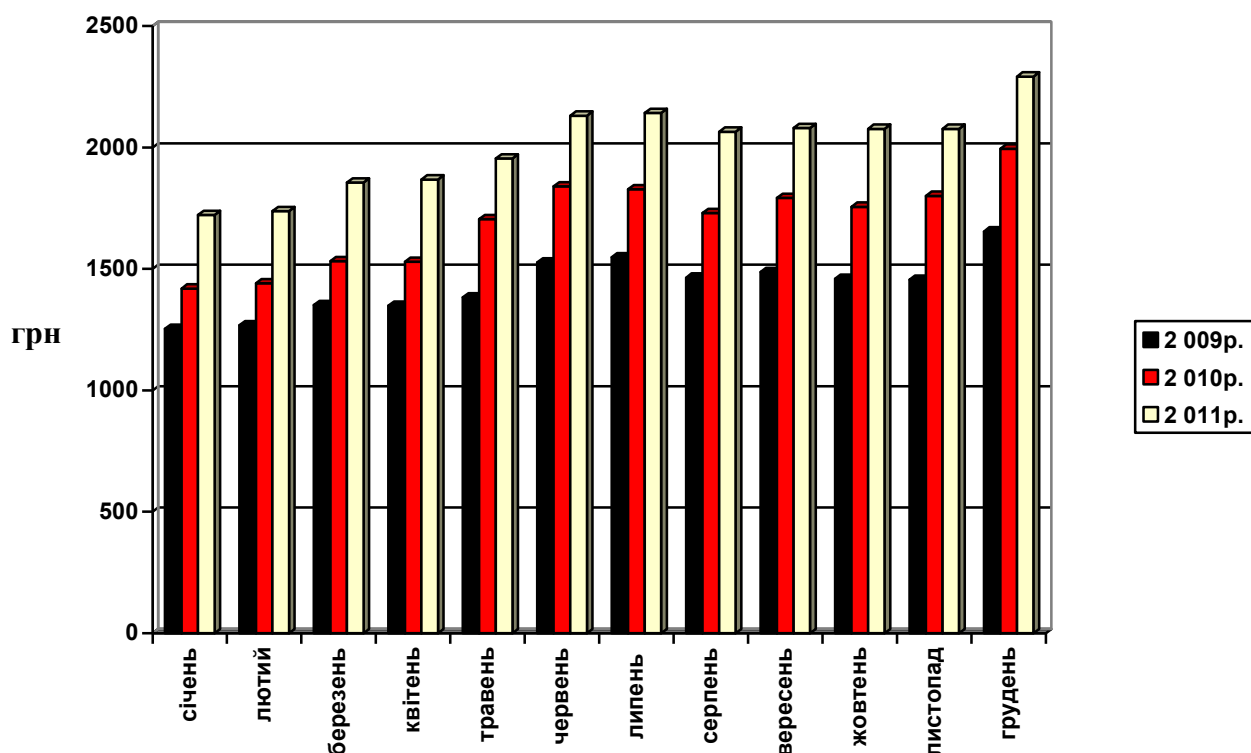


Рис. 3.3. Динаміка середньої зарплати штатних працівників 2009 – 2011 рр. за місяцями року, грн

В промисловості заробітки становили 2429 грн в розрахунку на одного штатного працівника і 2587 грн – в еквіваленті повної зайнятості. За галузевою ознакою вони змінюються від 1331 грн у виробництві шкіри та виробів з неї до 4262 грн у добуванні паливно-енергетичних корисних копалин.

Підвищення номінальної середньомісячної зарплати на перший погляд свідчить про певне поліпшення добробуту населення. Але точнішим показником є реальна заробітна плата. Реальна зарплата залежить від ряду факторів: а) рівня номінальної зарплати; б) цін на товари і послуги, які споживає населення; в) величини податків, які сплачуються різними верствами населення в бюджет. Реальна заробітна плата (з врахуванням динаміки споживчих цін на товари і послуги) зросла

в порівнянні з 2010 р. на 14,3 % (в Україні – на 10,2 %), за рівнем цього показника Волинь займає друге місце в державі після Рівненської області. У грудні 2011 р. порівняно з листопадом того ж року вона збільшилась на 2 %, а в порівнянні з груднем 2010 р. – на 19,1 % (в Україні відповідно – на 1 % і 13 %).

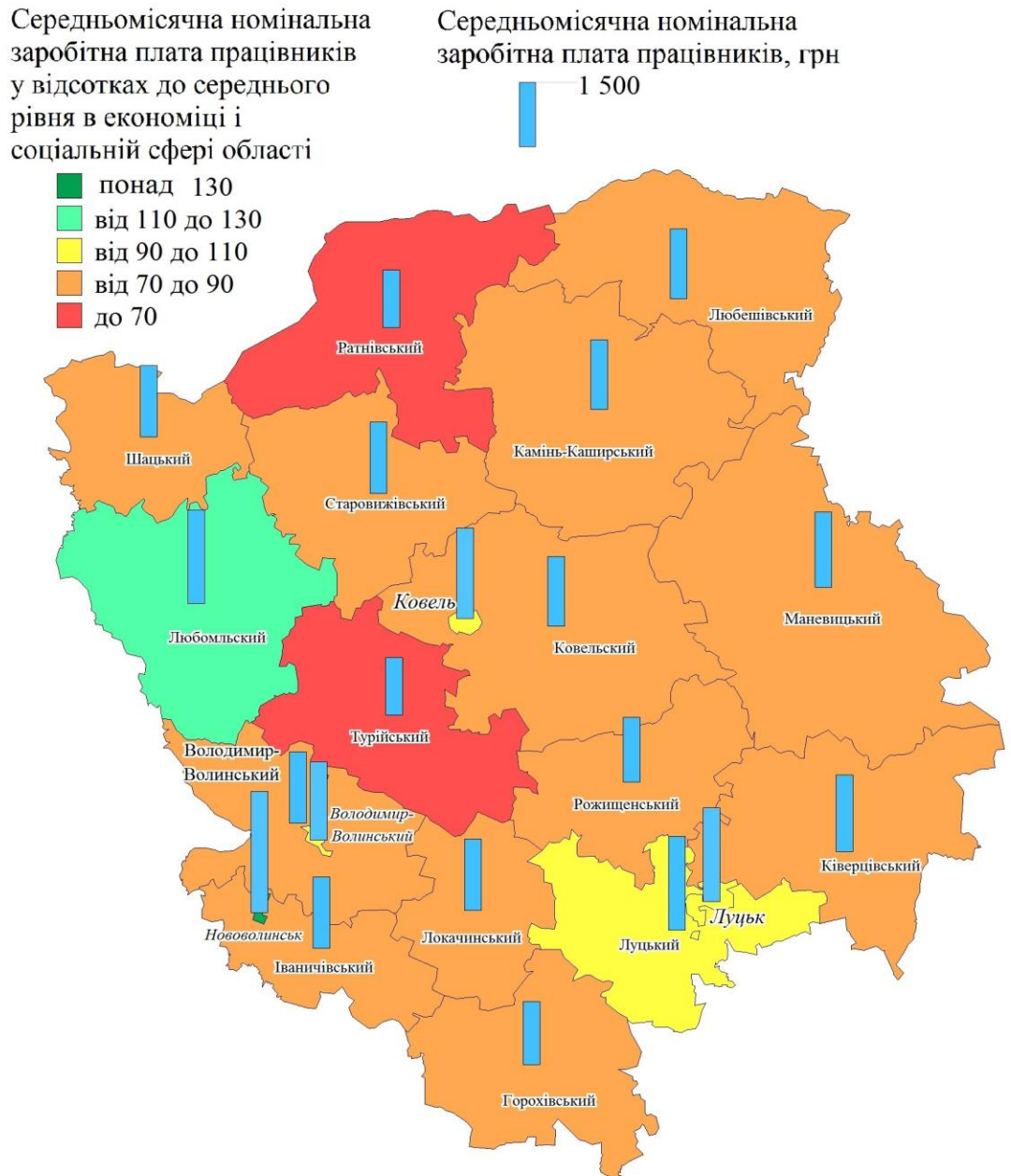


Рис. 3.4. Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників у Волинській області в 2011 році

Розглядаючи рівень середньомісячної заробітної плати по містам та районам Волинської області у територіальному аспекті, варто сказати, що загалом він є досить рівномірним (рис. 3.4.).

Відзначимо, що станом на 1 січня 2012 року середньомісячна номінальна заробітна плата у Волинській області становила 1994 грн., що й приймемо за 100 %. Отже, найвища середньомісячна заробітна плата в області – 2801 грн. в м. Нововолинськ, що становить 140 % до середнього загальнообласного рівня. Пояснюється це відносно високими заробітними платами в промисловості, оскільки Нововолинськ є одним з центрів Львівсько-Волинського вугільного басейну.

Рівень номінальної заробітної плати вищої за середньообласний, відмічається у Любомльському районі (2190 грн.), Луцькому районі (2154 грн.), а також у містах Луцьк (2171 грн.) та Ковель (2099 грн.). Решта ж районів області знаходяться нижче середньообласного рівня, але особливу увагу привертають адміністративні одиниці, де відношення до середнього по області рівня нижче 70 % - Ратнівський та Турійський райони – 68,2 % (1360 грн.) та 67,8 % (1352 грн.) відповідно.

Індекс реальної заробітної плати характеризує зміну купівельної спроможності номінальної заробітної плати у звітному періоді порівняно з базисним під впливом зміни цін на споживчі товари та послуги і ставок податку на доходи фізичних осіб та обов'язкових відрахувань. Розраховується шляхом ділення індексу нарахованої до виплати номінальної заробітної плати (без урахування податку на доходи фізичних осіб та єдиного внеску на загальнообов'язкове державне пенсійне та соціальне страхування, утриманих із заробітної плати працівника) на індекс споживчих цін за той же період [5].

Дані табл. 3.4. підтверджують позитивну тенденцію підвищення індексу реальної заробітної плати в кожному з трьох років, а саме в весняно – літній період до 109,8 %, 111,9 % та 110,3 % відповідно в 2009, 2010 та 2011 р., а також в кінці звітного періоду та року до 112,7 %, 110,0 % та 110,2 % відповідно.

**Індекси реальної заробітної плати у Волинській області
за 2009 – 2011 рр., %**

Місяці	Індекси реальної заробітної плати, %		
	2009	2010	2011
Січень	81,3	89,0	86,6
Лютий	99,9	100,5	100,6
Березень	105,1	105,6	105,4
Квітень	98,9	110,3	110,3
Травень	102,5	111,9	104,1
Червень	109,8	107,9	108,0
Липень	101,0	99,7	101,5
Серпень	94,8	93,3	96,9
Вересень	100,8	100,6	100,9
Жовтень	97,2	97,3	99,8
Листопад	98,3	102,0	100,1
Грудень	112,7	110,0	110,2

Незважаючи на позитивну динаміку доходів від трудової діяльності, їх рівень залишається низьким. Основними проблемами є: наявність заборгованості із виплати заробітної плати; низький рівень оплати в окремих галузях; значний податковий тиск на фонд оплати праці; відсутність тісної взаємодії профспілкових організацій та організацій роботодавців щодо своєчасного та позитивного вирішення проблем оплати праці; тінізація заробітної плати [36, 55].

Виходячи з наведених вище проблем, в сучасних умовах задля забезпечення достатнього рівня доходів населення Волинської області ми вважаємо, що має бути здійснений комплекс наступних заходів:

- забезпечення погашення заборгованості із виплати заробітної плати та недопущення її виникнення;

- забезпечення підвищення рівня оплати праці працівників бюджетної сфери на основі єдиної тарифної сітки;

- забезпечення дотримання державних гарантій в оплаті праці всіма суб'єктами господарювання [36, 55].

Ринок праці та зайнятість населення. У Волинській області станом на 1 січня 2012 р. в економіці та соціальній сфері було зайнято 195,1 тис. найманих працівників, з них 38,4% працювало в соціально-культурній сфері, п'ята частина – в промисловості, по 5,6–7,8% – в сільському господарстві, на транспорті і зв'язку, в державному управлінні, торгівлі, ремонті автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку. Виходячи з обсягів виконаних робіт (послуг) і випуску продукції, рівень завантаження працівників відповідно до встановленої тривалості робочого часу в цілому становив 93,2% штатної кількості працівників, в будівництві – 86,9%, промисловості – 93,6%, на транспорті – 95,1% .

Зайнятість населення Волинської області в розрахунку на 1000 жителів становить 188 особи, але область досить нерівномірно та контрастно поділена територіально за цим показником (рис. 3.5). Зокрема на 1000 жителів у Луцьку та Луцькому районі припадає 340 та 258 осіб відповідно. Наступними розташувались міста Нововолинськ (217 / 1000 осіб), Ковель (214 / 1000 осіб) та Володимир-Волинський (193 / 1000 осіб). Ми пояснюємо це розвитком у містах всіх сфер життєдіяльності людини, а також створенням нових робочих місць завдяки розвинутій промисловій та соціальній інфраструктурі. В решті ж районів рівень зайнятих на 1000 осіб менше від середньообласного, а саме у Шацькому, Любомльському, Турійському, Ковельському, Ківерцівському та Горохівському районах він коливається в межах від 120 до 160 осіб. Найбільша група районів Волинської області (8 районів), розташована в діапазоні 100-120 осіб (Ратнівський, Камінь-Каширський, Любешівський, Маневицький, Рожищенський, Локачинський, Володимир-Волинський та Іваничівський).

Впродовж 2011 року до державної служби зайнятості звернулось 40,4 тис. осіб, проти 39,7 тис. у 2010 році. На кінець 2011 року у Волинській області перебувало на обліку 13,9 тис. осіб, які потребували допомоги у працевлаштуванні, що на 7,6% більше, ніж у 2010 році, з них 13,5 тис. мали статус офіційних безробітних, що на 5,3% більше, ніж на початок року. Майже половина безробітних раніше займали робітничі місця, третина – посади службовців, решта – це особи без професій, або такі, що займали місця, які не потребують спеціальної підготовки (табл. 3.5.).

Таблиця 3.5.

Склад та динаміка кількості зареєстрованого безробітного населення за соціальними групами (станом на 1 січня 2012 р.)

	Всього осіб	У % до		
		загальної кількості безробітних	1 грудня 2011 р.	1 січня 2011 р.
Безробітні – всього	13505	x	118,1	105,3
з них жінки	7465	55,3	112,3	110,4
особи у віці до 35 років	6685	49,5	114,0	112,1
особи, які потребують особливого соціального захисту	3788	28,0	108,5	127,0
вивільнені працівники	789	5,8	98,0	56,8
особи, які проживають в сільській місцевості	5546	41,1	126,6	110,0

Кількість безробітних за рік в сільській місцевості збільшилась на 10%, тоді як в міській – на 2,2%. Рівень зареєстрованого безробіття міських поселень перевищує аналогічний показник мешканців сільського населення і на 1 січня 2012 р. він становив 2,4% і 2% населення працездатного віку, що проживає на відповідних територіях (на 1 січня 2011 р. – 2,3% і 1,8%). Рівень безробіття серед жінок дорівнює 2,5%, серед чоловіків – 1,9% (на 1 січня 2011 р. – 2,3% і 1,9% відповідно). В цілому в області цей показник збільшився з 2,1% до 2,2% – на початок цього року. В містах і районах області він коливався від 3,8% і 4,9% в Шацькому і Турійському районах до 1,3% і 1,4% в Луцькому та Камінь-Каширському районах відповідно.

За повідомленнями підприємств, установ та організацій кількість вільних робочих місць і вакантних посад на 1.01.2012 становила 1807 одиниць, що на 60% більше, ніж на початок 2011 року, і на 45 % – порівняно з початком 2010 року. Навантаження незайнятого населення у 2011 році на одну вакансію дорівнювало 6 осіб, в т. ч. на місця робітників та службовців – по 14, місця, які не потребують спеціальної підготовки – 58 осіб (на 1 січня 2011 р. – відповідно 13; 12; 9 та 62 особи). Баланс попиту та пропозиції робочої сили у Волинській області відсутній, оскільки робоча сила не затребувана потребою у ній підприємств – кількість громадян не зайнятих трудовою діяльністю – 11184 особи, в той час, як потреба підприємств у працівниках - 1807 місць і посад. Цей процес характерний для всіх міст і районів області без виключення (рис. 3.6.). Найбільша диспропорція між пропозицією робочої сили та потребою в ній спостерігалась в Любомльському, Маневицькому, Ратнівському районах (189, 102 та 52 особи), а в Камінь-Каширському районі катастрофічна ситуація - 1 робоче місце при кількості бажаючих працевлаштуватись 303 особи. Найменше навантаження – в містах Луцьк (2 особи) та Ковель (8 осіб) і Луцькому та Ківерцівському районах по 4 і 9 осіб відповідно.

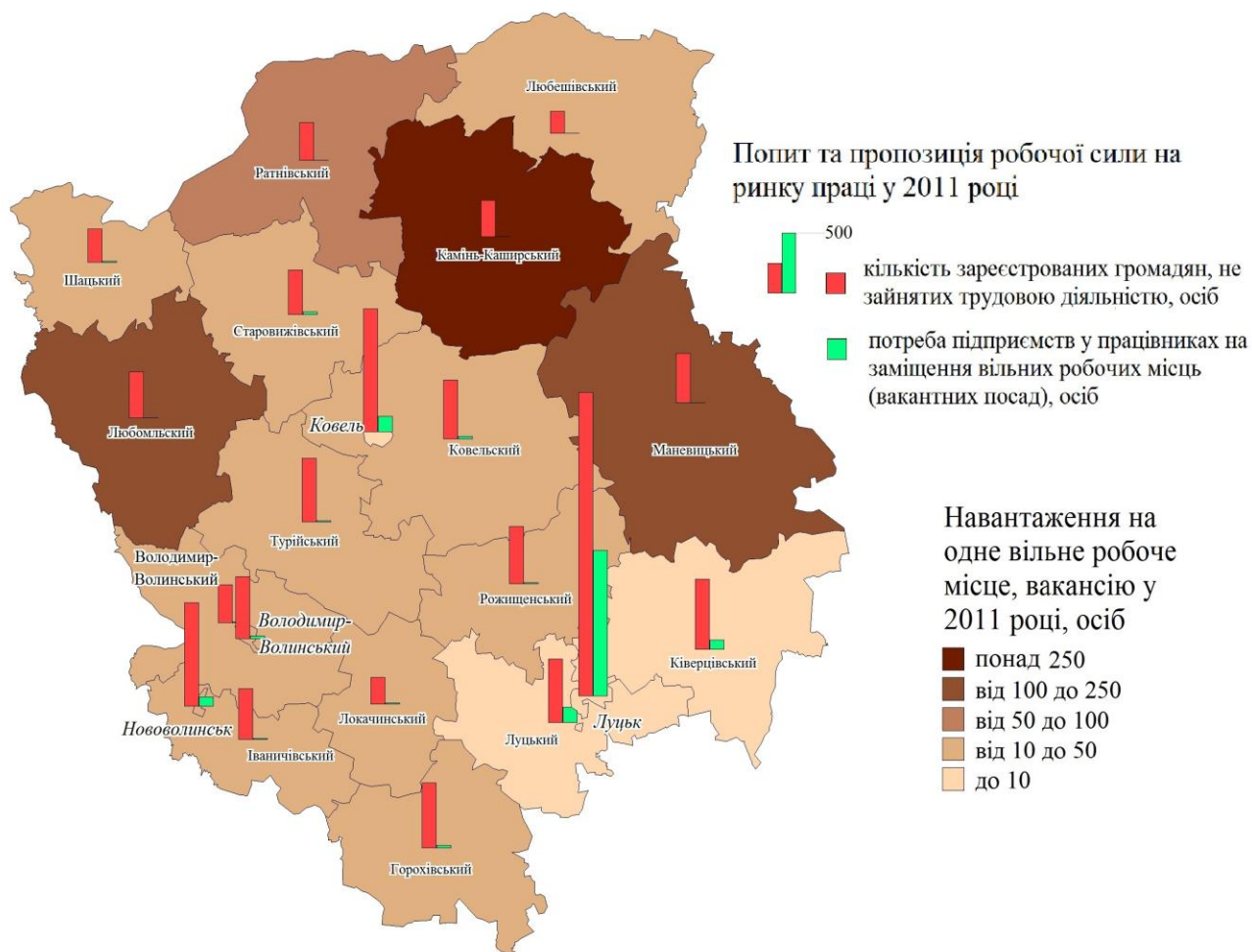


Рис. 3.6. Попит та пропозиція робочої сили на ринку праці у Волинській області

За сприяння служби зайнятості у 2011 році працевлаштовано 24,4 тис. осіб, що на 2,7 % більше ніж у 2010 році, зокрема за грудень – 1,2 тис. осіб, або на 27% менше попереднього місяця. Серед них 43,8% – жінки, 56,8% – молоді люди у віці до 35 років, 12,1% – особи, які потребують особливого соціального захисту. Рівень працевлаштування у 2011 році становив 45,7% проти 36,3% у 2010 р. Нижчий цей показник був у

Турійському, Любомльському, Локачинському районах (30,7–35,9%), значно вищий – в містах Ковелі та Володимирі-Волинському, Луцькому та Маневицькому районах – більше половини незайнятих громадян, які перебували на обліку впродовж року, а також в обласному центрі – майже половина.

Важливим напрямком роботи щодо підвищення конкурентноспроможності безробітних на ринку праці є професійна підготовка та перепідготовка. З метою отримання нової професії або спеціальності державною службою зайнятості у 2011 році направлено на професійне навчання 4,4 тис. безробітних, проти 3 тис. осіб у 2010 р. Впродовж 2011 року за направленням цієї установи в навчальних закладах усіх типів закінчили професійне навчання 1,7 тис. безробітних, що майже наполовину менше, ніж у 2010 році [22, 104].

Розвиток малого бізнесу. Важливим аспектом покращення ситуації на ринку праці, а також якісної життєдіяльності населення є розвиток малого бізнесу у Волинській області.

Станом на 01.01.2012 у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення області кількість малих підприємств становила 42 одиниці (у 2010 році – 45 одиниць). Максимальна кількість - в обласному центрі – 101 одиниця. Дещо менша кількість у Луцькому (59 од.), Локачинському (30 од.) та Володимир-Волинському (44 од.) районах, а також містах Ковелі (36 од.) та Володимир-Волинському (30 од.). Найменша ж кількість малих підприємств в розрахунку на 10 тис. населення в групі північно-східних районів Волині (Ратнівський, Камінь-Каширський, Любешівський та Маневицький) – до 20 одиниць (рис. 3.7).

У малому бізнесі Волинської області зайнято понад 25 відсотків економічно активного населення працездатного віку регіону. Найбільша зайнятість на малих підприємствах, як і в попередні роки, спостерігається в містах Луцьк (14130 осіб), Ковель (1797 особи), Нововолинськ (1421 особи) та в Луцькому, Горохівському, Ківерцівському і Ковельському

районах в межах від 1077 до 2783 особи. В решті районів цей показник меше 1 тис. осіб (рис. 3.7).

Кількість малих підприємств у розрахунку на 10 тис. наявного населення у 2011 році, одиниць

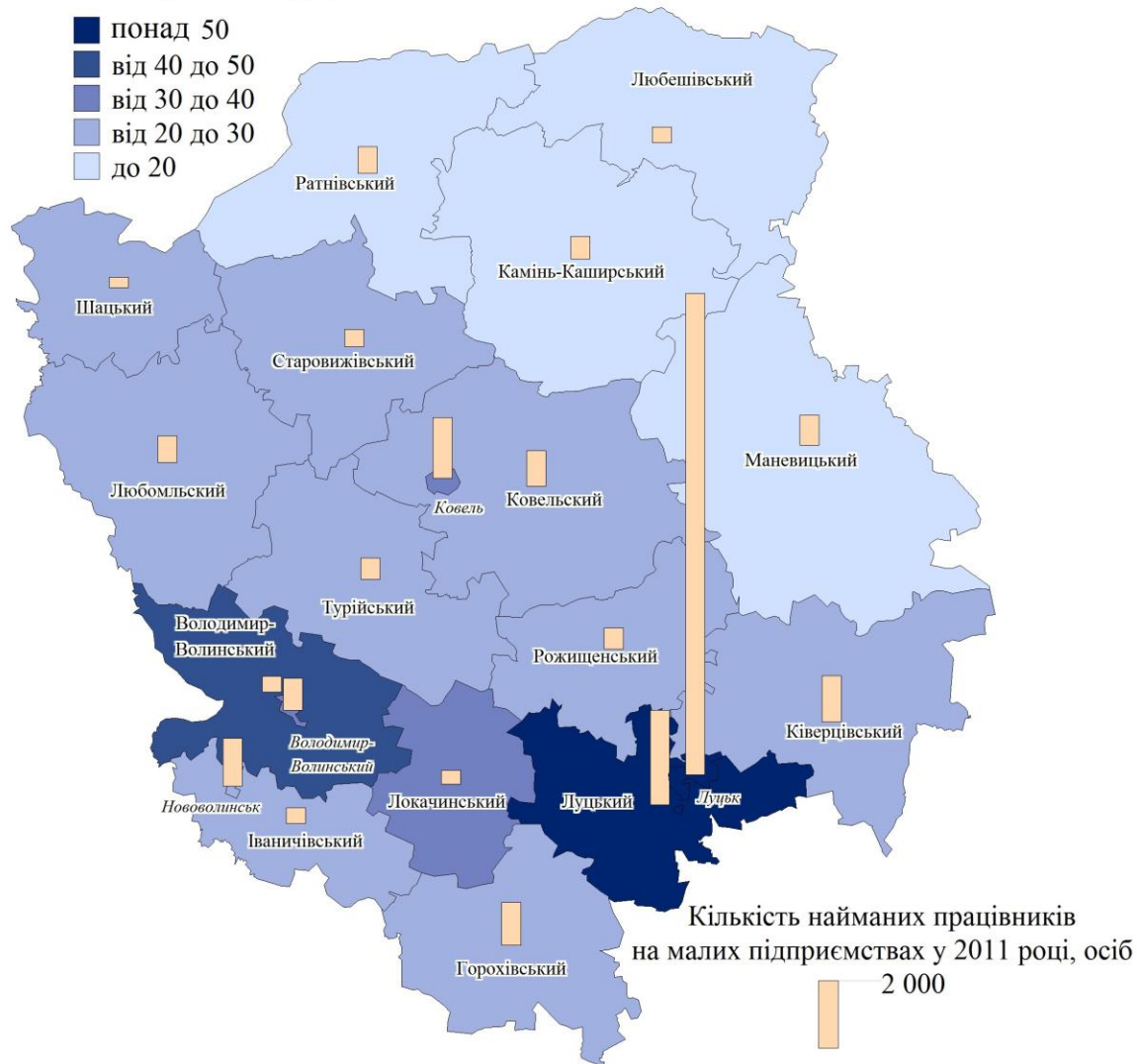


Рис. 3.7. Розвиток малого бізнесу у Волинській області

В області станом на 01.01.2012 зареєстровано 57,0 тис. фізичних осіб-підприємців, що на є рівні попереднього періоду, а також на спрощеній системі оподаткування, обліку та звітності було 1346 юридичних осіб – суб`єктів господарської діяльності (на 101 особу менше 2010 року). За звітний період юридичними особами до зведеного бюджету

сплачено єдиного податку на суму 10,3 млн. грн. (на 1,6 млн. грн. більше, ніж у відповідному періоді минулого року).

Варто зазначити, що частка малих підприємств у загальнообласному обсязі реалізованої продукції, робіт, послуг збільшилась і становила 12,5 відсотка (проти 10,8% у 2010 році). Всього малими підприємствами реалізовано продукції, робіт, послуг у 2011 році на 4714 млн. гривень (109,1 відсотка до 2010 року).

Житловий фонд та побутова оснащеність житла. Одна з найважливіших життєвих потреб населення – потреба в житлі і пов’язаних з ним комунальних зручностях (водопостачання, каналізація, електроспоживання), зокрема умови житла виступають індикатором якості життя населення.

Житловий фонд Волинської області на початок 2012 року становив 22,39 млн. м² загальної площі, у тому числі міський – 10,16 млн. м² і сільський – 12,23 млн. м², а у відсотковому відношенні 45,4 % до 54,6 % (табл. 3.6). Відмітимо тенденцію поступого збільшення міського житлового фонду щодо сільського, зокрема в 1990 році це співвідношення становило 42,8 % до 57,2 %, в 2000 році вже 44,0 % до 56,0 % .

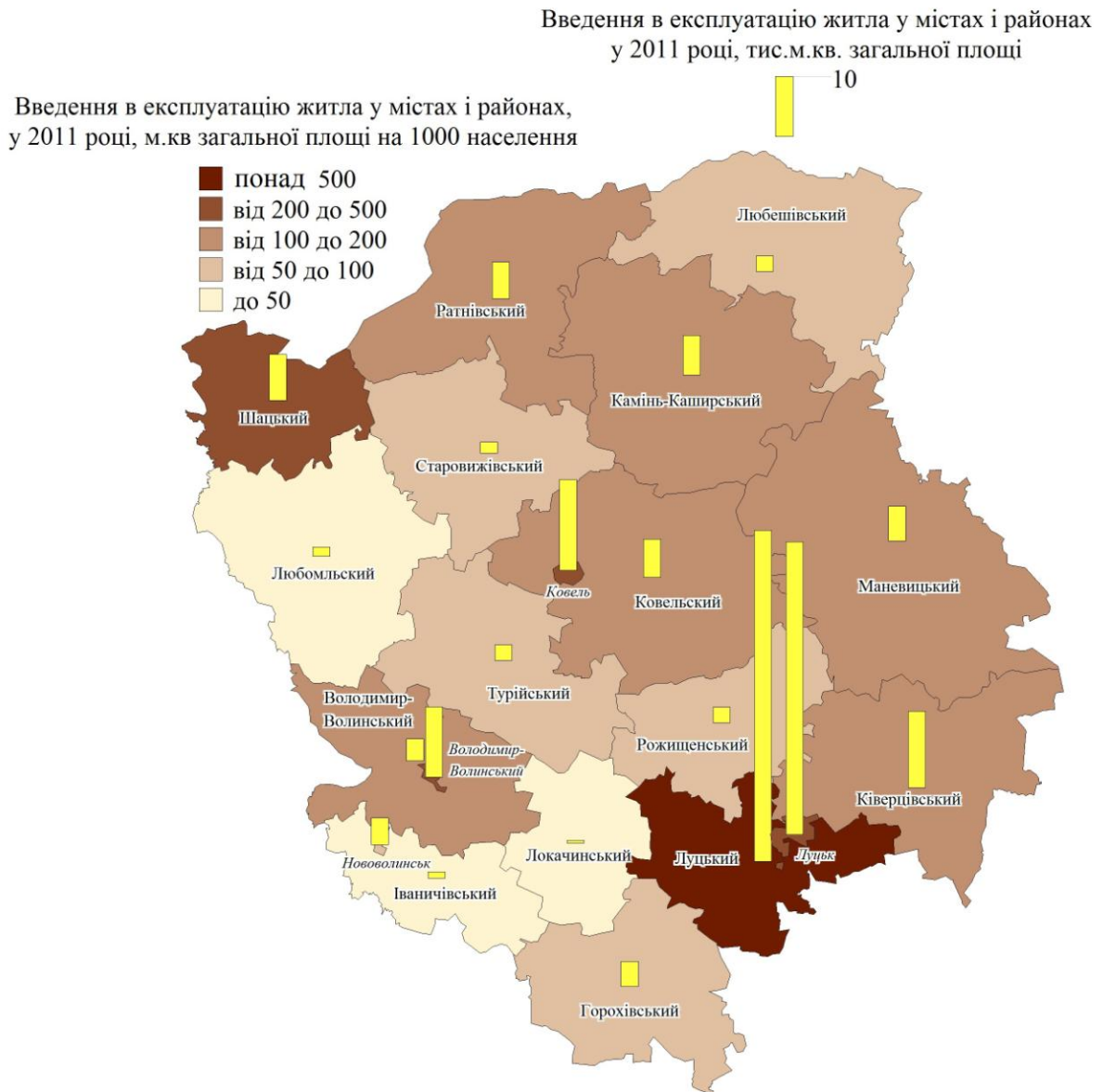
Таблиця 3.6.

**Житловий фонд Волинської області
(на кінець року; тис.м² загальної площі)**

	1990	1995	2000	2005	2010	2011
Весь житловий фонд	18300	19484	20164	21198	22124	22396
У середньому на одного жителя, м ²	17,2	18,2	19,2	19,5	20,5	20,7
Міський житловий фонд	7836,9	8549,3	8871,7	9487,5	10079	10160,8

У середньому на одного міського жителя, м ²	14,6	15,4	16,3	17,7	18,5	18,6
Сільський житловий фонд	10463	10935	11292	11710	12044	12235
У середньому на одного сільського жителя, м ²	19,7	21,1	22,3	21,4	22,6	22,9
У % до підсумку						
Міський житловий фонд	42,8	43,9	44,0	44,8	45,6	45,4
Сільський житловий фонд	57,2	56,1	56,0	55,2	54,4	54,6

Аналізуючи дані за останні десять років констатуємо, що в області здано в експлуатацію 7 637 житлових будинків, загальною площею понад 1,5 млн. м. кв. Найбільш активно будувалось житло в міських поселеннях (Луцьк, Ковель, Володимир-Волинський) та Луцькому районі, де введено в експлуатацію майже дві третини загальної площі помешкань, а мінімальне житлове будівництво спостерігалось в Іваничівському і Локачинському районах. В розрахунку м² введеного в експлуатацію житла на 1000 осіб, лідерами (понад 500 м²/1000 осіб) регіону теж є Луцький район, міста Луцьк та Володимир-Волинський, а також Шацький район. Найменші обсяги (до 50 м²/1000 осіб) будівництва житлової площі спостерігаються в Любомльському, Локачинському та Іваничівському районах. За темпами введення житла Волинь має один з найкращих показників серед регіонів України. У розрахунку на 1000 осіб постійного населення в середньому по області вводилось в експлуатацію понад 144 м² житла в рік. За цим показником Волинь посідає 13 місце серед регіонів України та випереджає сусідню Рівненщину (рис. 3.8.)



**Рис. 3.8. Введення в експлуатацію житла у містах і районах
Волинської області**

Аналіз статистичних даних показує, що в середньому на одного жителя Волинської області припадає 20,7 м² (по Україні 23,5 м²) загальної площі житлових приміщень (у міських поселеннях – 18,6 м², а в сільській місцевості 22,9 м²) (рис. 3.9). Найкраще на Волині житлом забезпечені мешканці Горохівського (24,9 м²), Володимир-Волинського (24,2 м²), Турійського (23,9 м²), Луцького (23,8 м²) та Іваничівського (23,7 м²) районів. Найменше м² на 1 особу припадає у Маневицькому (18,8 м²)

районі, а також традиційно у містах – Луцьку (18,4 м²), Володимир-Волинському (19,3 м²), Ковелі (18,4 м²), Нововолинську (18,1 м²).

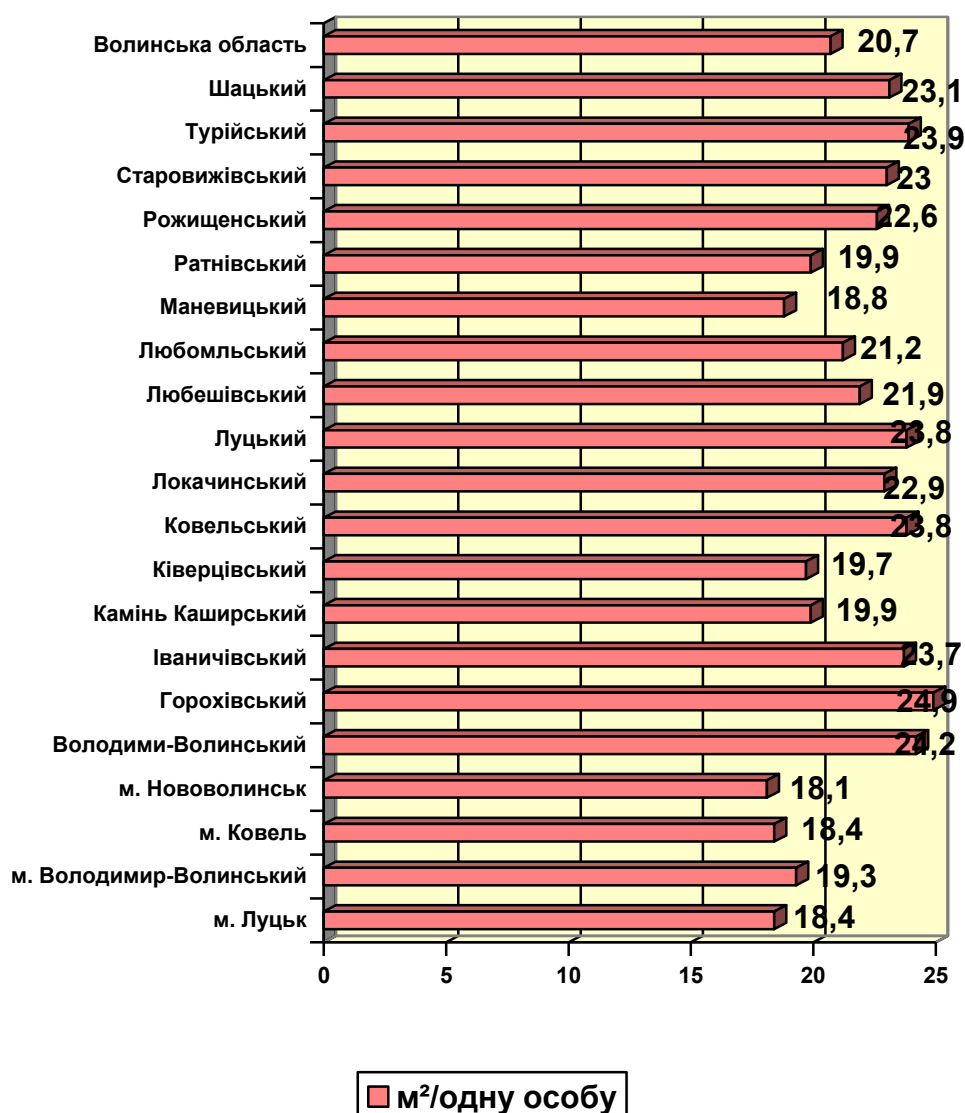


Рис. 3.9. Забезпеченість житлом у містах і районах Волинської області у 2011 році

На нашу думку, визначним показником якості життєдіяльності населення області є характеристика умов життя людини. Ми розглянули

побутову оснащеність житлового фонду Волинської області зручностями, насамперед, забезпеченість міських поселень (рис. 3.10) та сільської місцевості (рис. 3.11) водопроводом, каналізацією, опаленням, ванними (душовими), газом та гарячим водопостачанням.

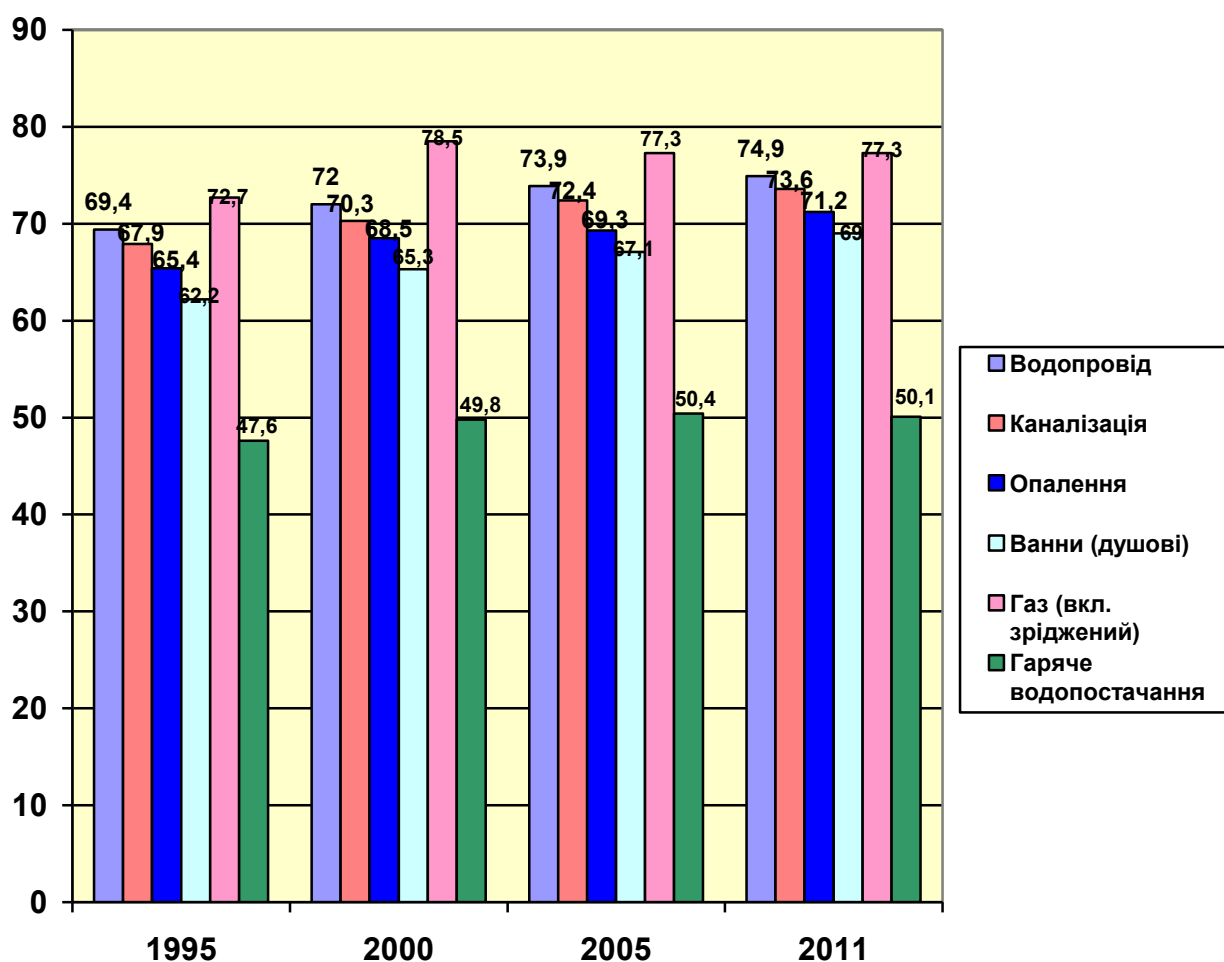


Рис. 3.10. Питома вага обладнаної зручностями житлової площі в міських поселеннях Волинської області, %

Як показали статистичні дані, в межах міських поселень значні житлові площі населення (~ 25 % в середньому по всіх показниках), не забезпечені водопроводом, каналізацією і опаленням, і ще більша кількість людей, не забезпечених ванними (душовими) та гарячим водопостачанням. Але не можна не відмітити, що згідно тих же даних (1995-2011 рр.), є стійка, хоча і не надто виразна тенденція до збільшення відсотку забезпеченості зручностями.

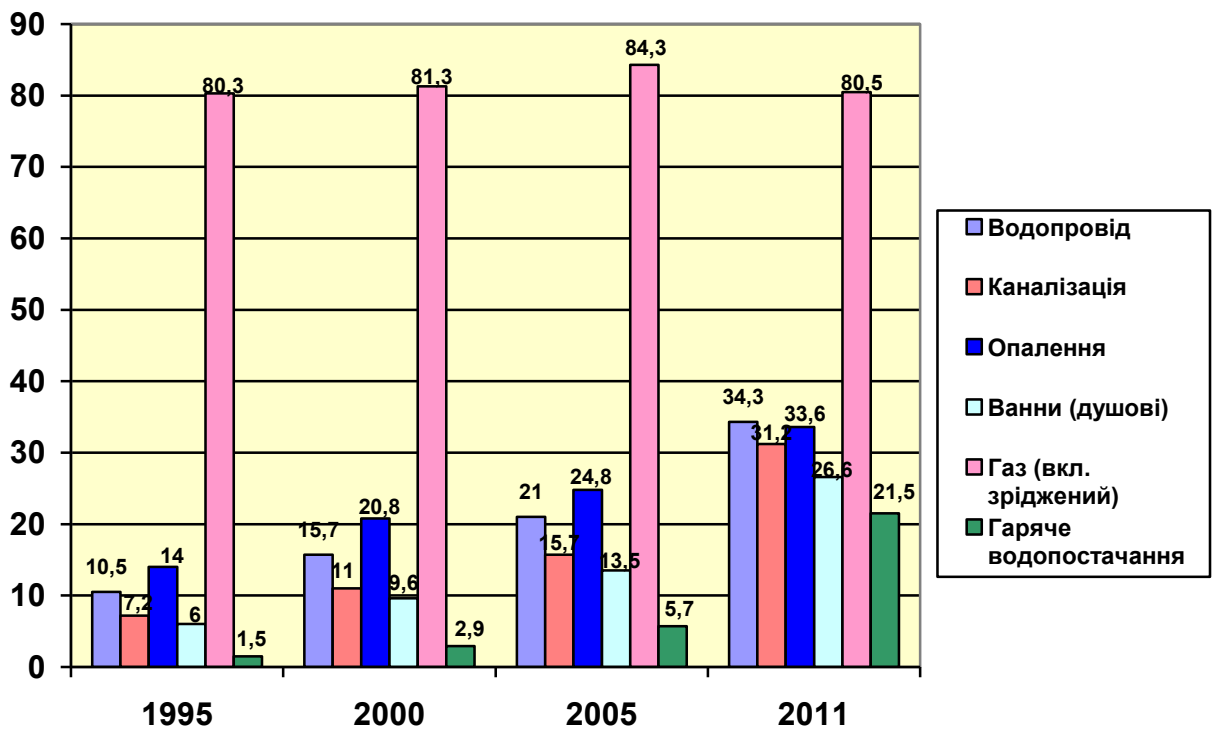


Рис. 3.11. Питома вага обладнаної зручностями житлової площі в сільській місцевості Волинської області, %

Відмітимо вкрай низький рівень забезпечення житлових площ у сільській місцевості всіма зручностями, окрім газопостачання (80,5 %). Станом на 2011 рік середня забезпеченість побутовими благами складала в середньому 30 %, але варто відзначити динаміку зростання забезпечення різними видами комунального обладнання (рис. 3.11).

Однією з найважливіших закономірностей розвитку економіки у всьому світі є взаємозв'язок економічного зростання і підвищення ролі послуг в національній економіці. Це знаходить вираз в збільшенні частки трудових, матеріальних і фінансових ресурсів, що використовуються у сфері послуг. У міру розвитку суспільства, зростання продуктивних сил відбувається певний розвиток ринку сфери послуг. Спостерігається збільшення зайнятості в цій сфері, зростання технічної оснащеності праці, упровадження все більш досконаліх технологій. В даний час роль послуг, як одного з найважливіших секторів економіки, дуже велика і актуальна [44, 92].

За січень–грудень 2011 року понад вісім сотень профільних підприємств та їх структурних підрозділів, з яких понад 60% розташовано в обласному центрі, реалізували послуг на суму 1829,2 млн.грн., що з врахуванням зміни цін на послуги на 0,4% менше, ніж у попередньому 2010 році (рис. 3.12) (додаток Л).

Суттєвий приріст обсягів послуг відбувся на підприємствах м.Нововолинська (на 72,0%) та Старовижівського (на 48,1%), Камінь-Каширського (на 44,7%), Турійського (на 19,5%), Луцького (на 15,5%), Маневицького (на 13,5%) районів. Водночас зменшились обсяги на підприємствах 7 районів і міст Луцька та Володимира-Волинського, найбільш значимо – Володимир-Волинського (на 54,6%), Ковельського (на 25,6%), Любешівського (на 13,8%) та Ківерцівського (на 7,5%) районів.

Індекси обсягу реалізованих послуг з наростаючим підсумком у % до відповідного періоду попереднього року, з врахуванням зміни цін на послуги показані на рисунку 3.12 [132; 133].

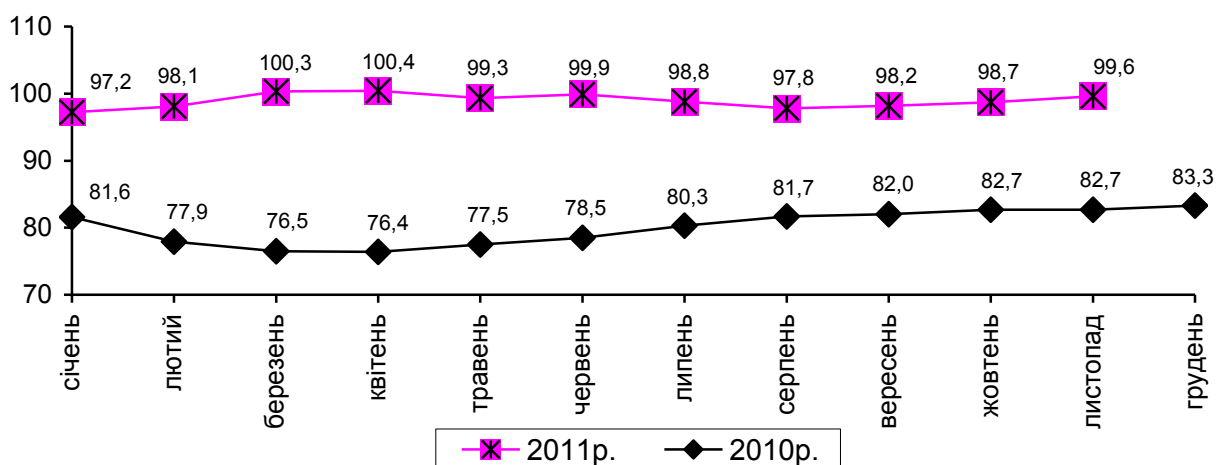


Рис. 3.12. Індекси обсягу реалізованих послуг у Волинській області

Більше половини обсягу реалізованих послуг сформували 13 підприємств, при цьому близько двох третин із них припадає на філії ЗАТ “Київстар” та ВАТ “Укртелеком”, відокремлені підрозділи “Локомотивне депо Ковель” та “Пасажирське вагонне депо Ковель”. В той же час, 49,2%

діючих підприємств з обсягами до 200 тис.грн. забезпечили лише 1,5% загальної реалізації. Найбільшу питому вагу у доході від реалізації послуг в цілому в області продовжують займати послуги транспорту (40,6%), пошти та зв'язку (27,0%). Слід зазначити, що понад 90% обсягів послуг зв'язку формують філії ЗАТ “Київстар”, “Астеліт”, “Український мобільний зв'язок” і ВАТ “Укртелеком”, а майже 60% послуг транспорту – підприємства залізниці [21].

Населенню області реалізовано послуг на 526,9 млн.грн., або 28,8% їх загального обсягу. У порівнянні з 2010 роком реалізація зменшилась на 2,6%. Крім транспортних послуг та пошти і зв'язку, які становили відповідно 34,7% та 26,9% всього обсягу послуг, реалізованих населенню, користувались попитом також операції з нерухомим майном (11,2%), освіта (7,0%), діяльність у сферах охорони здоров'я людини (6,8%), готелів і інших місць для тимчасового проживання (2,8%), інжинірингу, геології і геодезії (2,8%), технічного обслуговування і ремонту автомобілів (2,6%).

У розрахунку на одного жителя області реалізовано послуг на 2664 грн., у т.ч. на 716 грн. – послуг транспорту, на 477 грн. – пошти та зв'язку, на 241 грн. – по здійсненню операцій з нерухомим майном тощо [5]. Найбільший обсяг реалізованих послуг на 1 особу відзначається у м. Ковелі (8090 грн.) та м. Луцьку (5574 грн.), а також в Луцькому (2313 грн.) та Шацькому (1263 грн.) районах (рис. 3.13). А найменший обсяг зареєстровано в Ратнівському (26 грн.), Старовижівському (13 грн.), Турійському (38 грн.) районах і наймінімальніший по області обсяг реалізованих послуг у Локачинському (2 грн.) районі.

Найбільшу питому вагу у доході від реалізації послуг в цілому в області продовжують займати послуги транспорту, пошти та зв'язку. Понад 90% обсягів послуг зв'язку формують філії ЗАТ “Київстар”, “Астеліт”, “Український мобільний зв'язок” і ВАТ “Укртелеком”.

Обсяг реалізованих послуг на одну особу
у містах і районах у 2011 році, грн

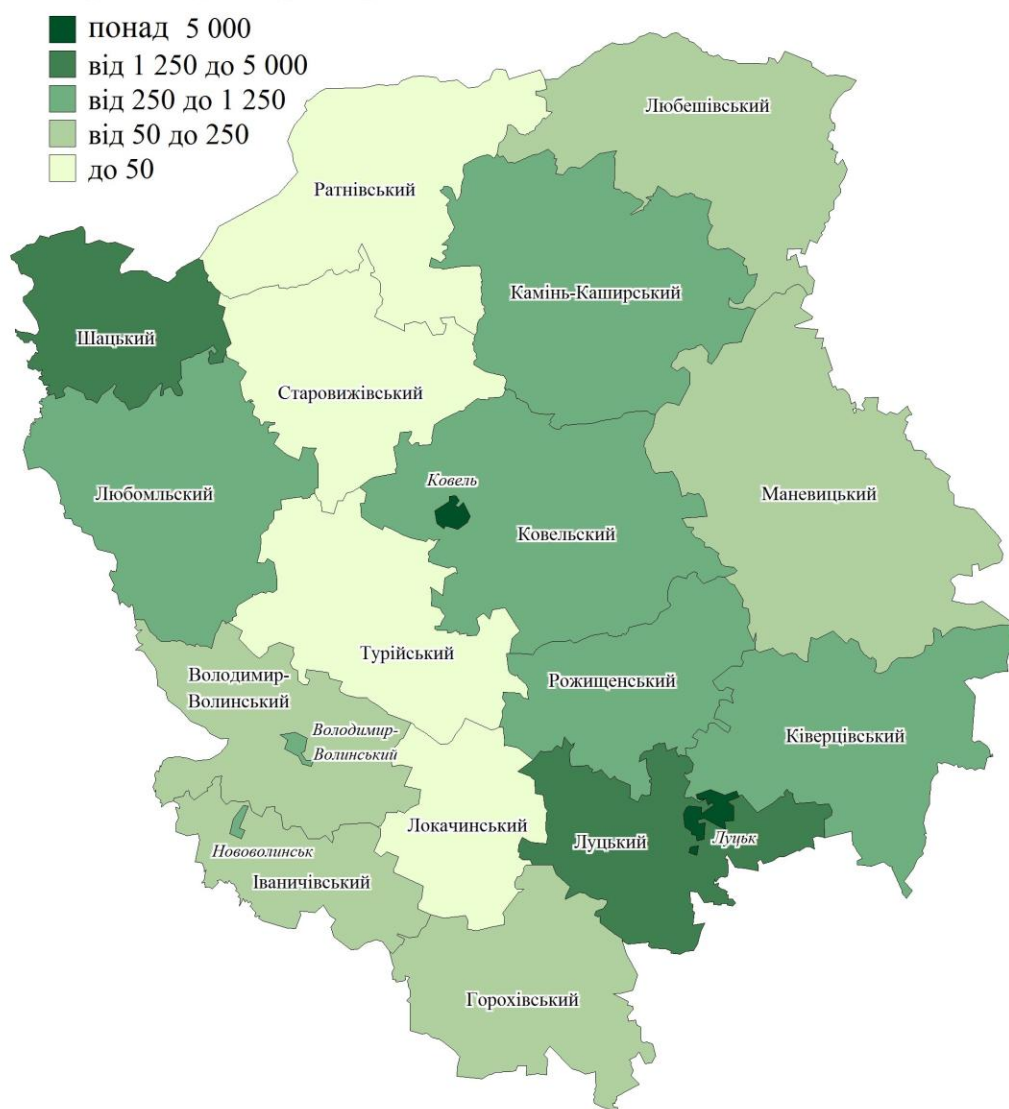


Рис. 3.13. Обсяг реалізованих послуг у Волинській області у 2011 році

Основною проблемою функціонування ринку послуг у Волинській області є відсутність фінансової підтримки і малі асигнування з боку державних органів на більш динамічний і ефективний розвиток сфери обслуговування, а також не достатньо розвивається матеріальна база третинного сектору економіки, зокрема транспорту [21].

3.2. Функціонально-територіальна і функціонально-управлінська структура

Функціонально-територіальна структура життєдіяльності населення Волинської області у територіальному плані є повноцінною формою територіальної організації обласного рівня в складі Північно-Західного суспільно-географічного району України. Досліджувані компоненти життєдіяльності населення регіону формують функціональну складову функціонально-територіальної структури структури.

Аналізуючи компоненти життєдіяльності населення, нами було проведено групування адміністративних районів та міст обласного підпорядкування, разом – 20 адміністративних одиниць, за сприятливістю умов та якістю життєдіяльності населення. Для цього кожній адміністративній одиниці було присвоєно відповідний ранг по кожному з розглянутих нами компонентів системи життєдіяльності, відповідно, отримана сума рангів і стала основою розрахунку сумарного рангу, за яким було проведене групування адміністративних одиниць області (рис. 3.14) (додаток М).

Першу групу складають міста Луцьк, Ковель, Володимир-Волинський а також Луцький та Ківерцівський райони. Вони повністю переважають інші райони області за аналізованими компонентами і значно перевищують середньообласний показник. Це закономірно так, як в дану групу входять 3 міста обласного підпорядкування, серед них – обласний центр, а також 2 райони суміжні з ним – Луцький та Ківерцівський. В даних адміністративних одиницях найсприятливіші умови життя і діяльності населення за рахунок їх комплексного економічного та соціального розвитку, а також значним трудовим, інвестиційним, фінансовим потенціалом.

В другу групу ввійшли місто Нововолинськ та 4 райони – Ковельський, Шацький, Горохівський, Володимир-Волинський. Дані

адміністративні одиниці розмістились за лідерами через незначне відставання в окремих компонентах життєдіяльності, хоча показники їх все

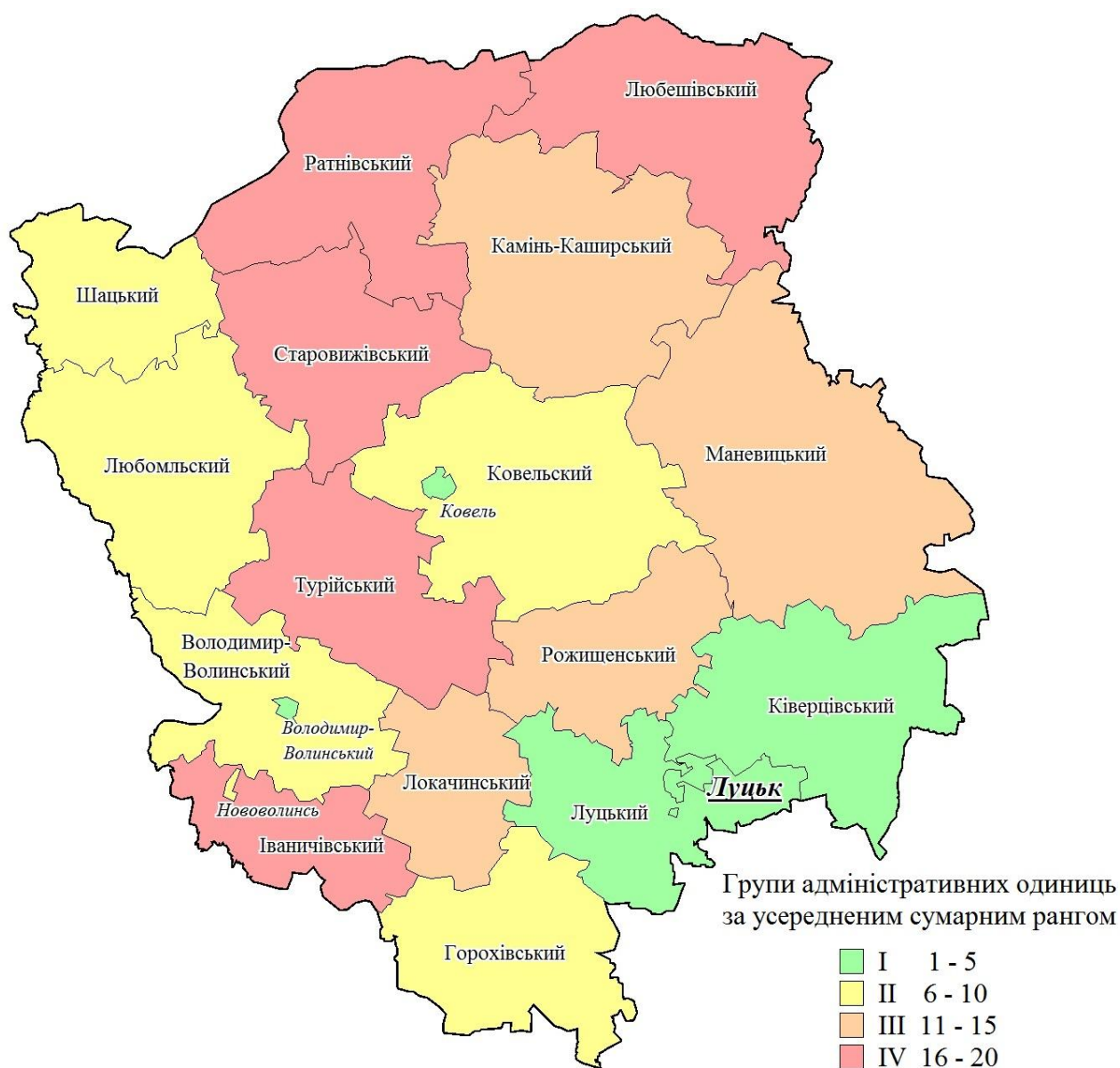


Рис. 3.14. Групи адміністративних одиниць за сприятливістю умов та якістю життєдіяльності населення

ще вище загальнообласних. Місто Нововолинськ – потужний індустріальний центр, ядро Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну, Ковельський та Володимир-Волинський райони прилеглі до економічно розвинутих районних центрів – Ковеля та Володимир–

Волинського, відповідно. Шацький район – інвестиційно привабливий рекреаційний регіон, а Горохівський – аграрний район з достатньо розвинутим АПК.

Низький рівень за сприятливістю умов та якістю життєдіяльності населення характерний для Локачинського, Любомльського, Маневицького, Камінь-Каширського та Рожищенського районів. Райони за якістю життєдіяльності майже за всіма аналізованими показниками – нижче середнього показника по Волинській області.

Групу-аутсайдерів складають Турійський, Старовижівський, Іваничівський, Любешівський і Ратнівський райони, які є найменш розвинутими в аспектах життя і діяльності населення, через їх віддаленість від обласних економічних, соціальних, культурних центрів, а також через їх аграрне спрямування. Всі райони групи, окрім Іваничівського – північні слабкорозвинуті заболочені території, основу економіки яких складають сільське господарство та лісові промисли.

На території Волинської області на основі важливого інструменту територіального планування і прогнозування, як мікрорайонування Б.П. Клімчук, П.В. Луцишин, В.Й. Лажнік [51] виділяють 2 економічні райони Південний (34,5 % території та 58,5 % населення) та Північний (65,5 % території та 41,5 % населення), які в свою чергу складаються з підрайонів, центрів та вузлів.

Зважаючи на рівень економічного розвитку, схожість проблем перспективного розвитку окремих територій з точки зору якості життя населення, адміністративних функцій, а також керуючись принципом єдності територіальної організації життєдіяльності населення з адміністративно-територіальним устроєм ми пропонуємо вдосконалити раніше проведе вченими мікрорайонування регіону, саме виходячи з мети оптимізації системи життєдіяльності населення та виділити на території Волинської області три міжрайонні системи життєдіяльності (МСЖ) населення: Луцьку, Ковельську та Нововолинсько-Володимир-Волинську,

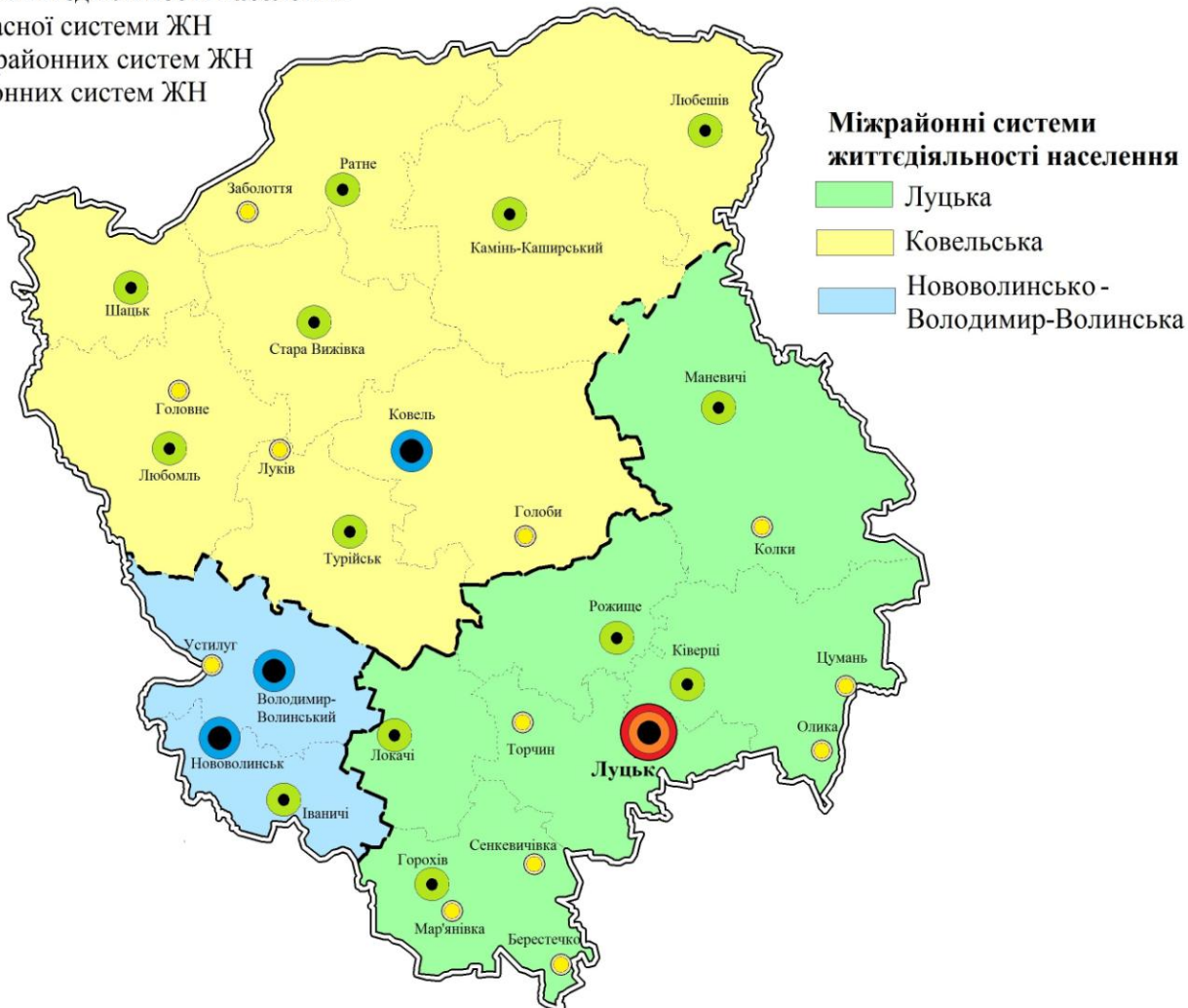
до складу яких входять, системи життєдіяльності адміністративних районів (рис. 3.15).

життєдіяльності

16

Межі елементів функціонально-територіальної структури життєдіяльності населення

- обласної системи ЖН
- - - міжрайонних систем ЖН
- районних систем ЖН



Типи елементів функціонально-територіальної структури життєдіяльності населення

- обласний вузол системи життєдіяльності населення
- міжрайонні вузли системи життєдіяльності населення
- районні центри системи життєдіяльності населення
- кушові центри системи життєдіяльності населення

Рис. 3.15. Функціонально-територіальна структура життєдіяльності населення Волинської області

Виділення міжрайонних систем життєдіяльності населення має на меті вдосконалення територіального управління життєдіяльними процесами, збалансування пропорцій соціального розвитку, раціонального використання інтегральних ресурсів території розвиток та базується на основі адміністративного, ресурсного, соціально-економічного, політико-культурного та системоформуючого значення міжрайонних вузлів. Такими є наступні центри – Луцьк, Ковель, Нововолинськ та Володимир–Волинський. Вони своєю здатністю задовільняти життєві потреби населення притягують до себе життєдіяльність своїх та сусідніх районних систем. Варто відмітити, що Луцька та Ковельська МСЖ є монополярними територіальними структурами, а Нововолинсько-Володимир-Волинська є біполярною територіальною структурою з рівноцінними вузлами – Нововолинськ та Володимир-Волинський.

Значення єдиного обласного вузла життєдіяльності населення – міста Луцька, як головного адміністративного, економічного і культурного центру – найбільше і поширюється на територію всієї області, а особливо на територію Луцької МСЖ, тобто 6 районів (Луцького, Горохівського, Маневицького, Локачинського, Рожищенського та Ківерцівського); міста Ковеля — 8 районів (Ковельського, Старовижівського, Ратнівського, Любешівського, Камінь–Каширського, Любомльського, Турійського та Шацького); міст Володимир–Волинського та Нововолинськ — 2 районів (Володимир–Волинського та Іваничівського). Детальна характеристика МСЖ населення Волинської області висвітлена в табл. 3.5 (додаток Н).

Рангом нижчими в функціонально-територіальній структурі Волинської області є районні системи життєдіяльності (РСЖ) населення, які просторово відповідають адміністративно-територіальному поділу області і налічують 16 територіальних одиниць, а функціонально характеризуються організацією всіх рівнів життєдіяльності, від побутової до управлінської. Відповідно ядра РСЖ – це 16 міст та селищ міського типу (міста – Луцьк, Ковель, Володимир-Волинський, Ківерці, Рожище,

Камінь-Каширський, Любомль, Горхів; смт – Маневичі, Ратне, Іваничі, Турійськ, Любешів, Шацьк, Стара Вижівка, Локачі) що є адміністративними центрами відповідних районів області.

Таблиця 3.5.

Характеристика МСЖ за основними показниками життєдіяльності населення регіону, станом на 2011 рік

	Луцька МСЖ	Ковельська МСЖ	Нововолинсько-Володимир-Волинська МСЖ
Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників, грн.	1797	1688	1981
Зайняте населення в розрахунку на 1000 жителів, осіб	174	130	157
Навантаження на одне вільне робоче місце, вакансій	29	77	27
Кількість малих підприємств у розрахунку на 10 тисяч наявного населення, одиниць	40	22	31
Введення в експлуатацію житла (м ² загальної площі на 1000 населення)	227	146	139
Обсяг реалізованих послуг у розрахунку одну особу у містах і районах, грн.	1373,6	1159,3	512,4

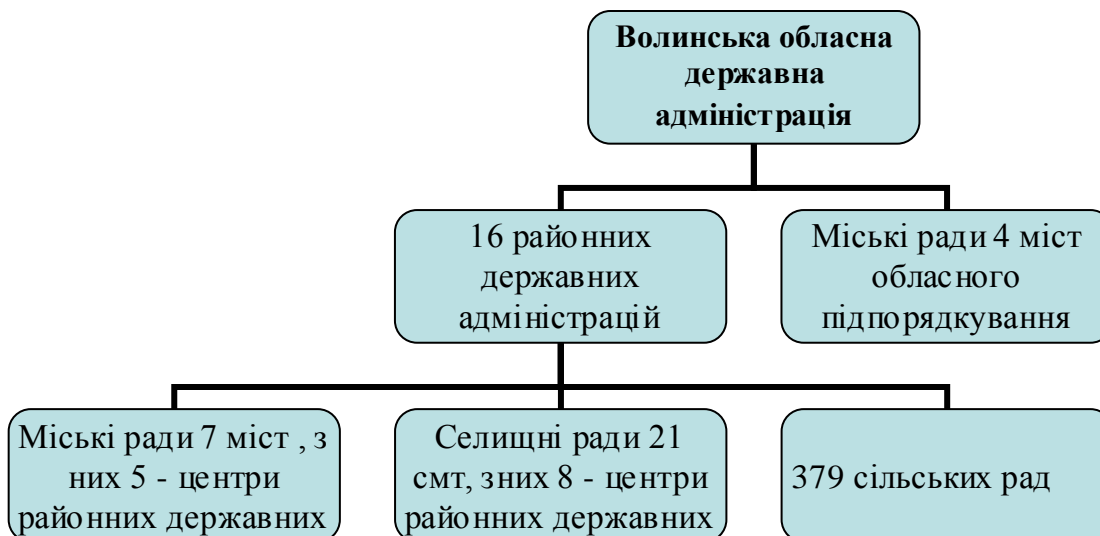
В межах районних систем життєдіяльності, поряд з районними центрами, формуються кушові центри, яких у Волинській області – 12, з них – 2 міста (Берестечко, Устилуг) та 10 смт (Голоби, Головне, Заболоття, Колки, Луків, Мар’янівка, Олика, Сенкевичівка, Торчин, Цумань). Вони локалізують та децентралізують окремі процеси життєдіяльності в РСЖ, але не можуть відігравати в ній системоформуючого значення, адже

кущові центри не наділені адміністративними функціями в територіальному, управлінському та галузевому аспектах. Виділення кущових центрів полягає в історичній складовій їх формування – більшість з них це колишні організаційно-господарські та торгово-ремісничі центри, які згодом втратили організаційно-господарські функції, зокрема протягом 1950-1960 років внаслідок адміністративної реформи (скорочення та укрупнення адміністративних районів) вони перестали бути адміністративними центрами, хоча зберегли функції міських населених пунктів.

Функціонально-управлінська структура життєдіяльності населення у Волинській області представлена управлінською складовою (органи місцевої влади) та функціональною складовою (галузеві міністерства а також державні та регіональні управління, служби, комітети та департаменти). В свою чергу органи місцевої (регіональної) влади й управління поділяються на органи місцевого самоврядування (обласні, міські, районні, селищні ради) та органи виконавчої влади на місцях (державні адміністрації відповідного рівня). Вони наділені усією повнотою державної влади на своїй території, що дозволяє здійснення розпоряджень і користування природними ресурсами, розподіляти місцеві бюджети, створювати умови для виконання державних і регіональних програм, забезпечувати дотримання соціальних стандартів життя та гарантування фінансової самостійності місцевого самоврядування [64, 117].

Правовою базою діяльності місцевих адміністрацій є Закон України "Про місцеві державні адміністрації", який визначає, що "державні адміністрації виконують повноваження державної влади та делеговані функції відповідних (обласних або районних) рад через створені управління, відділи та інші структурні підрозділи" [64]. У Волинській області управлінська система життєдіяльності населення є складовою органів місцевої влади, що відповідають адміністративно-територіальному

устрою області та зосереджуються у центрах адміністративно-територіальних одиниць (рис. 3.15).



**Рис. 3.15. Управлінська структура Волинської області
(складено автором)**

Центром функціонально-управлінської структури життєдіяльності населення у Волинській області є Волинська обласна державна адміністрація, що наділена широкими державними повноваженнями та влади в регіоні. Саме обласна державна адміністрація забезпечує функціонування системи життя і діяльності на всій території Волинської області через координацію з 16 районними державними адміністраціями та міськими радами 4 міст обласного підпорядкування (Луцьк, Ковель, Нововолинськ та Володимир-Волинський). В свою чергу районні державні адміністрації підпорядковують міські ради 7 міст (з яких 5 – центри районних державних адміністрацій), селищні ради 21 смт (з яких – 8 центри районних державних адміністрацій) та 379 сільських рад (станом на 1.01.2012 р.).

Варто відзначити і специфіку діяльності як місцевого самоврядування, так і органів виконавчої влади на місцях в системі життя і діяльності населення Волинської області. Зокрема, в обласній, міських, районних та селищних радах визначаються і узгоджуються напрями

розвитку відповідних територіальних суспільних та господарських систем та регіональної соціально-економічної політики в межах компетенції з регіональними й місцевими програмами і планами соціально-економічного розвитку, що розробляються місцевими органами виконавчої влади в рамках загальнодержавних планів, прогнозів і державних програм соціально-економічного розвитку. На практиці виконавчі органи місцевих рад займаються, зокрема, питаннями соціального захисту, збором податків, видачею будівельних дозволів, фінансуванням місцевої інфраструктури.

Особливістю діяльності місцевих держадміністрацій є їх фінансово-економічне підгрунття, яке становлять: доходи місцевого бюджету, природні ресурси, земля, комунальна власність (об'єкти ЖКГ, міського транспорту, шляхового господарства, соціально-культурної та побутової сфери тощо) [64]. У складі держадміністрацій формується низка функціональних та галузевих відділів, управлінь та інших структурних підрозділів, які регулюють розвиток галузей та сфер життєдіяльності населення у Волинській області.

3.3 Основні напрями вдосконалення територіальної організації життєдіяльності населення Волинської області

Метою оптимізації системи життєдіяльності населення Волинської області мають стати забезпечення невинного підвищення рівня та якості життя населення, активна мотивація суспільства до трудової та підприємницької діяльності, створення сприятливих умов для всебічного розвитку людини, поліпшення умов праці та проживання населення. Стратегічними напрямами розвитку області має бути створення сприятливих соціальних, економічних, правових умов формування демократичного суспільства з високим рівнем життя населення, наближеного до світових соціальних стандартів, забезпечення рівних умов для ведення політичною та підприємницькою діяльністю. Звичайно

втілюватись в життя це має в рамках загальнодержавних реформ та напрямів розвитку, але без підтримки місцевих органів самоврядування та громад, ці процеси унеможливлються.

Стратегічною метою соціально-демографічного розвитку області повинна бути реалізація внутрішньорегіональних резервів покращення якісних і кількісних характеристик життя населення шляхом продовження тривалості його активного життя, зміцнення здоров'я всіх верств, особливо соціально вразливих груп, зниження смертності, стимулювання народжуваності, а також оптимізація міграційних переміщень. Всебічна оцінка сучасної демографічної ситуації в області дає змогу виокремити її стратегічні переваги та можливості на перспективу, а саме:

- нижчі порівняно із середньо українськими темпи поширення депопуляційних процесів за рахунок збереження високого рівня народжуваності, а також стабільності репродуктивної поведінки сімей;
- сприятлива вікова структура населення, зокрема відносно висока частка дітей і молоді в загальній кількості жителів області;
- кращий порівняно з іншими регіонами України стан найважливіших компонент здоров'я і життєдіяльності населення [146].

Перспективи демографічного розвитку Волинської області на найближчий період здебільшого визначатимуться дією системи економічних і соціально-економічних факторів, серед яких найбільш вагомими в аспекті впливу на демографічний розвиток будуть: формування фінансового механізму, здатного забезпечити ефективну реалізацію демографічних і медико-демографічних програм збереження здоров'я населення і нарощування його життєвого потенціалу, а також розвиток соціальної сфери (насамперед, охорони здоров'я, житлово-комунального господарства, освіти), оптимізація обсягів і структури безробітного населення та зростання рівня його реальних доходів.

Одними з основними напрямками, спрямованими на оптимізацію та вдосконалення життєдіяльності населення Волинської області мають

стати конкретні заходи, які націлені на покращення демографічної ситуації:

- істотне збільшення фінансування соціально-демографічних програм за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів, насамперед на цілі матеріальної допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим, неповним сім'ям з наданням ім. відповідних податкових пільг;

- удосконалення організації медико-соціальної допомоги в районах, зокрема забезпечення роботи виїзних поліклінічних бригад у сільській місцевості, розвиток мережі центральних та районних лікарень;

- розширення сфери залучення праці у перспективних, з точки зору можливостей забезпечення належного відтворення людського капіталу, галузях економіки;

- запобігання еміграційному впливу населення через формування відповідних сприятливих соціально-економічних передумов для його залучення в сфери життєдіяльності на цій території [144, 146].

Перспективи підвищення рівня доходів населення, оптимізації їх структури визначатимуться дією системи факторів, серед яких:

- удосконалення нормативно-правової бази регулювання оплати праці, пенсійної системи та інших соціальних виплат;

- забезпечення достатньо високих темпів зростання валового продукту, формування сприятливого інвестиційного клімату та політичної кон'юнктури;

- розвиток малого та середнього бізнесу, розширення сфери продуктивної зайнятості населення, створення та зміцнення позицій середнього класу;

- пріоритетний розвиток галузей економіки області, що забезпечують стабільність доходу зайнятого населення, впровадження адресної підтримки малозабезпечених верств населення;

– проведення ефективної соціально-демографічної політики з метою пом'якшення негативних соціально-економічних наслідків депопуляції та старіння населення.

Пріоритетними напрямками підвищення реальних доходів та рівня життя населення повинні бути:

– створення необхідних соціально-економічних передумов для зростання реальних доходів та заощаджень населення з подальшою їх трансформацією в інвестиційні ресурси на основі забезпечення сталого і збалансованого розвитку галузей спеціалізації економіки області;

– здійснення заходів регулятивного впливу на обсяги і структуру прихованого безробіття, реалізація перспективних напрямів сучасної політики продуктивної зайнятості;

– локалізація найгостріших проявів бідності, формування дієвої системи соціальної підтримки вразливих верств населення шляхом консолідації соціальних програм і видів допомоги на основі об'єктивної оцінки сукупного доходу сімей;

– активне впровадження у сферу матеріального виробництва останніх досягнень науково-технічного прогресу, скорочення тіньового сектору економіки [146].

До заходів щодо підвищення рівня доходів населення, на нашу думку, необхідним є введення регульованого державою мінімального рівня погодинної заробітної плати (обов'язково для всіх секторів економіки) у поєднанні з встановленням оптимальних ставок оподаткування для зменшення податкового тиску на господарюючі суб'єкти. Також необхідною умовою є підвищення неоподаткованого мінімуму до рівня мінімальної заробітної плати, а у подальшому – до вартості мінімального споживчого бюджету, який забезпечує просте відтворення робочої сили, а також подолання територіальних та галузевих диспропорцій в оплаті праці.

Сучасний стан економічної активності населення, зайнятості і ринку праці Волинської області, як вже вище було нами зазначено, характеризується сповільненням кризових тенденцій розвитку і появою позитивних змін у сфері економічної активності та зайнятості населення, але постійну гостроту зберігає ситуація на ринку праці регіону. Волинській області притаманні високі рівні економічної активності та зайнятості населення, що значною мірою обумовлено поживленням підприємницької діяльності та функціонуванням ринкових механізмів. На процеси зростання зайнятості суттєво вплинула також політика стримування рівня заробітної плати, що дозволяло задіювати у виробництво більшу кількість населення, а працівники при невисокому попиту на робочу силу та низькому життєвому рівні вимушені погоджуватись на ці умови [45].

Пріоритетними засадами вдосконалення та оптимізації тенденцій зайнятості та ринку праці на нашу думку є покращення трудоресурсної ситуації, запобігання критичного навантаження на працездатне населення працездатного віку; переведення механізму функціонування сфери зайнятості на продуктивні засади; зменшення масштабів безробіття; створення продуктивних робочих місць, стимулювання підприємницької активності в регіоні та соціальний захист і допомога у працевлаштуванні особам, які не здатні на рівних конкурувати на ринку праці.

Розглянемо основні засади розвитку і заходи щодо удосконалення сфери зайнятості населення, зокрема:

- запобігання критичному навантаженню на працездатне населення працездатного віку потребує нормативно-правового, адміністративного та економічного стимулювання процесів відтворення людського потенціалу.

- переведення механізму функціонування сфери зайнятості на продуктивні засади вимагає зосередити увагу на окремих аспектах: 1) трансформації структури зайнятості області відповідно до структурних зрушень; 2) стимулювання перерозподілу робочої сили із неперспективних

сфер господарювання у ті, що відповідають напрямам структурної і технологічної перебудови економіки, сприяють збільшенню обсягів валового внутрішнього продукту, продукція яких має стабільний внутрішній та зовнішній попит; 3) скорочення масштабів тіньової зайнятості, стимулювання переходу населення до легальної трудової діяльності;

Заходи щодо формування продуктивних робочих місць включають: 1) сприяння підприємству, заохочення розвитку малого бізнесу, само зайнятості через систему держзамовлень, допомогу в експорті продукції; 2) зростання організаційно-технічного рівня підприємств – інноваційне оновлення основних фондів, надання лояльних режимів оподаткування, сприятливі інвестиційні та фінансово-кредитні умови; 3) створення малих підприємств на базі майна збанкрутілих, як джерела нових продуктивних робочих місць; 4) проведення інтенсифікації та поглиблення спеціалізації сільськогосподарських виробництв; 5) сприяння першочерговому створенню нових продуктивних робочих місць у монофункціональних міських поселеннях, участь яких у географічному поділі праці обмежується, як правило, однією-двома провідними сферами діяльності (Нововолинськ, Жовтневе, Цумань, Торчин, Мар'янівка та інші, в основному, кущові центри області) [146];

Зменшення масштабів безробіття потребує: 1) розширення сфер прикладання праці, створення нових продуктивних робочих місць шляхом формування сприятливого підприємницького середовища, утворення малих і середніх підприємств; 2) особливої уваги потребують проблеми зайнятості у північних та північно-східних районах області, в яких питома вага людських ресурсів у загальній кількості населення нижча, ніж у інших районах області, хоча забезпечені вони людськими ресурсами краще; 3) визначення підприємств із значними обсягами прихованого безробіття і сприяння на них надлишково зайнятих; 4) профпідготовка та підвищення кваліфікації працівників на підприємствах без розірвання з ним трудових

договорів; 5) легалізація тіньової зайнятості; 6) активізація та сприяння діяльності установ, що сприяють працевлаштуванню населення; 7) підготовка кадрів у Центрах зайнятості на замовлення роботодавців серед незайнятого населення під конкретні робочі місця та стажування безпосередньо на робочих місцях; 8) надання допомоги у працевлаштування громадянам, які потребують соціального захисту [146].

Важливим питанням в аспекті підвищення якості умов життя і діяльності населення Волині є реформування житлово-комунального господарства області, через розв'язання низки питань, зокрема:

- підвищення рівня житлової забезпеченості регіону та якості житлового фонду, створення та впровадження в дію програм пільгового забезпечення житла відповідних верств населення;
- сприяння залученню інвестицій у житлово-комунальне господарство;
- розвиток та покращення техніко-технологічних і санітарно-гігієнічних характеристик інженерних мереж і санітарної очистки;
- впровадження ефективних у ринкових умовах організаційно-економічних механізмів функціонування житлово-комунальних господарств усіх форм власності.

Пріоритетними напрямками сфери житлового будівництва та ЖКГ є модернізація та реконструкція фізично й морально застарілого фонду, формування муніципального фонду «соціального житла», стимулювання та виконання програм молодіжного житлового будівництва та реконструкція теплових станцій і котелень.

Що стосується сфери послуг Волинської області, можемо зазначити, що основна мета розвитку третинного сектору економіки полягає в максимальному розширенні мережі об'єктів для повноцінного задоволення потреб населення, покращення якості та збільшення обсягів послуг, що надаються. Виходячи з цього основними напрямками розвитку мають стати:

- розширення регіональної мережі комплексних сервісів з ремонту побутової і комп'ютерної техніки, ремонту, обслуговування і прокату транспортних засобів;
- поширення мережі сучасних підприємств з надання послуг та сучасних об'єктів, адаптованих до світових стандартів;
- стимулювання залучення всіх видів інвестицій у розвиток і структурну перебудову сфери послуг;
- підвищення рівня захисту споживчого ринку від неякісного надання послуг [144, 146].

У сфері збереження навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів у Волинській області головними завданнями регіональної політики мають стати визначення доцільності та черговості здійснення природоохоронних заходів, фінансування яких передбачається за рахунок коштів Державного та місцевих бюджетів; удосконалення нормативно-правової бази щодо охорони навколишнього природного середовища та природокористування; розширення площі природно-заповідного фонду з метою цілісної екологічної мережі; реалізація заходів у рамках програм екологічного спрямування; оптимізація системи моніторингу довкілля, зокрема переобладнання мережі спостережень гідрометеорологічної служби.

Одним з пріоритетів розвитку територіальної організації життєдіяльності населення Волинської області є використання її прикордонного розташування, а саме активізація транскордонного співробітництва, яке спрямоване на поєднання зусиль в економічній сфері, розбудову соціальної, туристичної, інформаційної та виробничої інфраструктури, будівництво і модернізацію прикордонної інфраструктури, розвиток транспортної мережі, поглиблення наукової та культурної співпраці, охорону навколишнього природного середовища [102, 103].

З метою активізації соціально-економічного, науково-технічного, екологічного, культурного розвитку суб'єктів транскордонного і міжрегіонального співробітництва регіону рішенням обласної ради від 28.12.2010 № 2/46 затверджено Регіональну програму розвитку транскордонного і міжрегіонального співробітництва на 2011-2015 роки [102]. Основними напрямками її виконання є:

- розширення інтеграційних процесів з метою підвищення конкурентоспроможності області, забезпечення її сталого розвитку на сучасній технологічній основі та високого рівня продуктивності праці і зайнятості населення;

- удосконалення механізму взаємодії з питань розвитку транскордонного і міжрегіонального співробітництва на державному та місцевому рівні;

- сприяння розвитку прикордонної інфраструктури тощо [102].

Щодо вдосконалення адміністративно-територіального поділу області відповідно до сформованої функціонально-територіальної структури життєдіяльності населення – варто провести радикальне реформування системи місцевого самоврядування в Україні на державному та регіональному рівнях. Адміністративно-територіальна реформа повинна передбачати наповнення місцевого самоврядування в Україні реальними повноваженнями та можливостями для реалізації покладених на нього функцій, і головне - забезпечення населення необхідними послугами [64].

У контексті, оголошеної Кабінетом Міністрів України, політичної та адміністративно-територіальної реформи передбачається перегляд повноважень в управлінні регіоном, зокрема економікою з боку різних місцевих органів влади й управління, що передбачає розширення повноважень і можливостей керування соціально-економічним розвитком та суспільними процесами в регіоні.

Висновки до третього розділу

1. Функціонально-компонентна структура життєдіяльності населення Волинської області включає в себе такі основні компоненти: електоральну поведінку, рівень доходів населення, зайнятість населення, розвиток малого бізнесу, житловий фонд і умови життя населення, а також споживання послуг населенням.

2. *Електоральна поведінка.* За політичними особливостями та електоральною поведінкою у Волинській області ми виділено певні особливості. Окрім загальнообласної підтримки партії ВО «Батьківщина», виокремлюється електорат всіх 4 міст обласного підпорядкування – Луцька, Ковеля, Нововолинська та Володимир-Волинського, який відзначився відносно високою підтримкою нових опозиційних політичних партій – «Свобода» та «УДАР», що пов'язано з більш критичним ставленням до опозиційних сил, які раніше вже були при владі. Виявлено прямий зв'язок між диференціацією політичних вподобань населення і міжконфесійним складом релігійних громад районів Волинської області. Традиційно представники релігійних громад УПЦ (МП) схильні підтримувати «лівих» або тих кандидатів, хто певною мірою уособлює регіони з переважанням радянсько-російської культури. Щодо опозиційних сил («Батьківщина», «Свобода» та «УДАР») - вони мали найбільшу підтримку виборців у районах, у яких кількість релігійних громад УПЦ-КП переважала кількість громад УПЦ або була достатньо високою.

3. *Рівень доходів населення.* Незважаючи на позитивну динаміку доходів від трудової діяльності, їх рівень залишається низьким. Рівень заробітної плати населення Волинської області в досліджуваний період залишається одним з найнижчих в державі і ранжується четвертим в переліку найнижчих, випереджаючи тільки Тернопільську, Чернігівську та Херсонську області.

4. *Зайнятість населення.* Зайнятість населення Волинської області в розрахунку на 1000 жителів становить 188 осіб, але регіон досить

нерівномірно та контрастно диференціюється за цим показником. Аналіз даних середньорічної кількості найманих працівників з 2000-го року показує невпинну тенденцію до зниження їх кількості у всіх адміністративних одиницях Волині, окрім Луцького району, де помітний навіть незначний ріст. Баланс попиту та пропозиції робочої сили у Волинській області відсутній, оскільки робоча сила не затребувана потребою у ній підприємств.

5. *Розвиток малого бізнесу.* Важливим аспектом покращення ситуації на ринку праці, а також сприяння якісної життєдіяльності населення є розвиток малого бізнесу у Волинській області. У розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення області кількість малих підприємств становить 42 одиниці. Максимальна кількість - в обласному центрі – 101 одиниця. Лідерами також є: Луцький, Локачинський та Володимир-Волинський райони, а також міста Ковель та Володимир-Волинський. Найменша ж кількість малих підприємств в розрахунку на 10 тис. населення в групі північно-східних районів Волині (Ратнівський, Камінь-Каширський, Любешівський та Маневицький) – до 20 одиниць.

6. *Житловий фонд і умови життя населення.* Одна з найважливіших життєвих потреб населення – потреба в житлі і пов'язаних з ним комунальних зручностях (водопостачання, каналізація, електроспоживання). Відзначено тенденцію поступового збільшення міського житлового фонду щодо сільського, зокрема в 1990 році це співвідношення становило 42,8 % до 57,2 %, в 2000 році вже 44% до 56 % . За темпами введення житла Волинська область має один з найкращих показників серед регіонів України. У розрахунку на 1000 осіб постійного населення в середньому по області вводилось в експлуатацію понад 144 м² житла в рік. За цим показником Волинь посідає 13 місце серед регіонів України та випереджає сусідню Рівненщину. Визначним показником якості життєдіяльності населення області є характеристика умов життя людини. Розглянуто побутову оснащеність житлового фонду Волинської

області зручностями. Згідно статистичних даних, в межах міських поселень значні житлові площі населення (~ 25 % в середньому по всіх показниках), не забезпечені водопроводом, каналізацією і опаленням, і ще більша кількість людей, не забезпечених ванними (душовими) та гарячим водопостачанням.

7. *Споживання послуг населенням регіону.* Однією з найважливіших закономірностей розвитку економіки у всьому світі є взаємозв'язок економічного зростання і підвищення ролі послуг в національній економіці. Це знаходить вираз в збільшенні частки трудових, матеріальних і фінансових ресурсів, що використовуються у сфері послуг. Найбільший обсяг реалізованих послуг на 1 особу відзначається у м. Ковелі та м. Луцьку а також в Луцькому та Шацькому районах. Найменший обсяг зареєстровано в Ратнівському, Старовижівському, Турійському районах і найменшій по області обсяг реалізованих послуг у Локачинському районі. Найбільшу питому вагу у доході від реалізації послуг в цілому в області продовжують займати послуги транспорту, пошти та зв'язку.

8. Функціонально-територіальна структура життєдіяльності населення Волинської області у територіальному плані є повноцінною формою територіальної організації обласного рівня в складі Північно–Західного суспільно-географічного району України. Досліджувані компоненти життєдіяльності населення регіону формують функціональну складову функціонально-територіальної структури.

9. Аналізуючи компоненти життєдіяльності населення, нами було проведено групування адміністративних районів та міст обласного підпорядкування, за сприятливістю умов та якістю життєдіяльності населення.

Першу групу складають міста Луцьк, Ковель, Володимир-Волинський а також Луцький та Ківерцівський райони

В другу групу ввійшли місто Нововолинськ та 4 райони – Ковельський, Шацький, Горохівський та Володимир-Волинський.

Низький рівень сприятливості умов та якістю життєдіяльності населення характерний для Локачинського, Любомльського, Маневицького, Камінь-Каширського та Рожищенського районів.

Групу-аутсайдерів складають Турійський, Старовижівський, Іваничівський, Любешівський і Ратнівський райони.

10. На території Волинської області, в межах обласної системи життєдіяльності населення виділено три міжрайонні системи життєдіяльності населення: Луцьку, Ковельську та Нововолинсько-Володимир-Волинську, до складу яких входять системи життєдіяльності 16 адміністративних районів. Рангом нижчими є районні системи життєдіяльності населення, які просторово відповідають адміністративно-територіальному поділу області і налічують 16 територіальних одиниць, а функціонально характеризуються організацією всіх рівнів життєдіяльності, від побутової до управлінської. В межах районних систем життєдіяльності, поряд з районними центрами, формуються кущові центри, яких у Волинській області – 12, з них – 2 міста (Берестечко, Устилуг) та 10 смт (Голоби, Головне, Заболоття, Колки, Луків, Мар'янівка, Олика, Сенкевичівка, Торчин, Цумань).

11. У Волинській області управлінська система життєдіяльності населення є складовою органів місцевої влади. Центром функціонально-управлінської структури життєдіяльності населення у Волинській області є Волинська обласна державна адміністрація, яка забезпечує функціонування системи життя і діяльності на всій території регіону через координацію з 16 районними державними адміністраціями та міськими радами 4 міст обласного підпорядкування. В свою чергу районні державні адміністрації підпорядковують міські ради 7 міст, селищні ради 21 смт та 379 сільських рад.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні розв'язано важливе наукове завдання – розкрито механізм формування та функціонування територіальної організації життєдіяльності населення Волинської області та розроблено напрями щодо її вдосконалення. Результати проведеного дослідження дозволяють зробити наступні науково-методологічні та практичні висновки:

1. *Життєдіяльність населення* – це сукупність сфер діяльності людини та суспільства і їх взаємозв'язків з навколишнім соціальним, економічним, політичним, природним середовищем, на певній території, розвиток яких формує основні напрями регіональної політики в площині регіональної та політичної ідентичності, ментальності соціуму, зростання добробуту та якості життя населення.

2. Для найкращого відображення процесів життєдіяльності населення регіону доцільним є виділення та аналіз наступних функціональних компонентів системи життєдіяльності: електоральної поведінки, рівня доходів населення, ринку праці та зайнятості населення, розвитку малого бізнесу, житлового фонду та побутової оснащеності житла, споживання послуг населенням. Саме дослідження цих компонентів дає можливість констатувати стан регіону в суспільному, політичному, економічному аспектах.

3. Оскільки територіальна організація життєдіяльності населення представляє собою сукупність процесів організації життя людей в певному поселенні або регіоні, який охоплює досліджувані аспекти його діяльності, дослідження даного процесу ґрунтується на наступних методологічних принципах: територіальності, системності, динамічності, поліпшення соціальних умов життя населення, єдності територіальної організації життєдіяльності населення з адміністративно територіальним устроєм та регіональної цілісності. Багатогранність сфер діяльності людини і соціуму

потребує функціонального-територіального підходу до їх дослідження, який дозволив розкрити протікання процесів життєдіяльності населення в регіональній площині. Функціонально-територіальний підхід сприяє визначенню функціональної диференціації та територіальних диспропорцій життєдіяльності населення, адже це складний комплекс взаємодії людини та суспільства з навколишнім світом, що охоплює різноманітні сфери та сторони життя людей.

4. Життєдіяльність населення є досить складним та багатограним процесом, тому цей процес потребує розробки алгоритму дослідження, а саме виділення окремих етапів. На першому етапі проводиться виявлення системи життєдіяльності як цілісного утворення. На другому здійснюється регіональний аналіз чинників формування системи життєдіяльності населення області. На наступному етапі проводиться системно-структурний аналіз з використанням різних методів, зокрема аналізуються такі типи структур: функціонально-компонентна, функціонально-територіальна та функціонально-управлінська. Завершальним етапом дослідження є розробка напрямів, спрямованих на вдосконалення регіональної політики та оптимізацію системи життєдіяльності населення регіону.

5. Серед всієї складної системи умов і факторів, що впливають на життєдіяльність населення Волинської області, виділяється декілька ключових груп чинників: геополітичне та суспільно-географічне положення, відтворення населення та система розселення населення, фізико-географічні, екологічні (статус радіоактивно забруднених територій), економічні та суспільно-культурні чинники.

6. За кожним досліджуваним функціональним компонентом Волинська область значно диференціюється і тому в територіальному плані проаналізовані елементи функціонують і розвиваються досить нерівномірно. Виявлено політичні особливості за лояльністю електорату до окремих політичних сил у Волинській області. Для Волині характерна

загальнообласна підтримка партії ВО «Батьківщина», окрім Любешівського району, де більшість % голосів на парламентських виборах отримала КПУ. Міський електорат регіону, зокрема 4 міст обласного підпорядкування, відзначився відносно високою підтримкою нових опозиційних політичних партій – «Свобода» та УДАР. У північних районах Волинської області досить високий відсоток громадян виявили підтримку Партії регіонів та КПУ.

7. Рівень заробітної плати волинян, в досліджувані роки, залишається одним з найнижчих в державі і ранжується четвертим в переліку найнижчих, випереджаючи тільки Тернопільську, Чернігівську та Херсонську області. Серед адміністративних одиниць області найвищий рівень за цим показником у Нововолинську, Луцьку та економічно розвинених – Луцькому та Любомльському районах. За рівнем зареєстрованого безробіття в Україні, Волинська область займає 13 місце серед регіонів країни, яке за показниками відповідає всеукраїнському рівню. Характерним для області є внутрішні територіальні диспропорції за показником зайнятості населення, найсприятливіша ситуація у Луцьку та Луцькому районі та у містах Нововолинську, Ковелі та Володимир-Волинському. В решті ж районів рівень зайнятих осіб менше від середньообласного. Критичною ситуація з зайнятістю населення є у Локачинському, Іваничівському та Старовижівському районах. Малий бізнес, як засіб покращення ситуації на ринку праці та індикатор стану ринкової економіки є досить розвиненим на Волині. У Волинській області лєвова частка малого бізнесу сконцентрована в містах Луцьк, Ковель та Володимир-Волинський, а також в Луцькому та Локачинському районах

8. Волинська область посідає 13 місце серед регіонів України за темпами введення в експлуатацію житла. Найкраще на Волині житлом забезпечені мешканці Горохівського, Володимир-Волинського, Турійського, Луцького та Іваничівського районів, а найпроблемнішими в даній сфері є міста – Луцьк, Володимир-Волинський, Ковель та

Нововолинськ. Побутова оснащеність житлового фонду Волинської області зручностями, насамперед водопроводом, каналізацією, опаленням, ванними (душовими), газом та гарячим водопостачанням кардинально різняться між міськими поселеннями (68 %) та сільською місцевістю (30 %). Лідерами за обсягами реалізованих послуг населенню відзначаються міста Ковель та Луцьк а також Луцький та Шацький райони. Значно нижче середньообласного показника рівень обсягів зареєстровано в Ратнівському, Старовижівському, Турійському та Локачинському районах. У доходах від реалізації послуг у Волинській області найбільшу частку продовжують займати послуги транспорту, пошти та зв'язку.

9. На основі досліджених компонентів було здійснено обрахунок сумарного рангу, згідно якого територія Волинської області поділяється на 4 групи адміністративних одиниць регіону за сприятливістю умов та якістю життєдіяльності населення:

– найвищий рівень (міста Луцьк, Ковель, Володимир-Волинський а також Луцький та Ківерцівський райони).

– середній рівень (Нововолинськ та 4 райони – Ковельський, Шацький, Горохівський, Володимир-Волинський).

– низький рівень (Локачинський, Любомльський, Маневицький, Камінь-Каширський та Рожищенський райони).

– критичний рівень (Турійський, Старовижівський, Іваничівський, Любешівський і Ратнівський райони).

В межах територіальної структури життєдіяльності населення Волинської області виділено три міжрайонні системи життєдіяльності: Луцьку, Ковельську та Нововолинсько-Володимир-Волинську. Рангом нижчими в функціонально-територіальній структурі Волинської області є 16 районних систем життєдіяльності, в межах яких поряд з районними вузлами, формуються 12 кущових центрів.

10. Функціонально-управлінська структура життєдіяльності населення у Волинській області розгортається через органи місцевої влади.

Центром структури є Волинська обласна державна адміністрація, яка забезпечує функціонування системи життя і діяльності населення на всій території області через координацію з 16 районними державними адміністраціями та міськими радами 4 міст обласного підпорядкування. В свою чергу районні державні адміністрації підпорядковують міські ради 7 міст, селищні ради 21 смт та 379 сільських рад. У складі держадміністрацій формується низка функціональних та галузевих департаментів, відділів, управлінь та інших структурних підрозділів, які регулюють розвиток галузей та сфер життєдіяльності населення Волинської області.

11. Для оптимізації територіальної організації життєдіяльності населення необхідно проводити виважену соціальну регіональну політику в рамках Стратегії економічного і соціального розвитку Волинської області, комплексно використовувати прикордонне геополітичне розташування Волинської області, а також ресурсний природний, трудовий, економічний потенціал для динамічного функціонування процесів життєдіяльності населення. Зокрема, важливо створювати нові продуктивні робочі місця і стимулювати підприємницьку активність в регіоні (особливо малого бізнесу), формувати необхідні соціально-економічні передумови для зростання реальних доходів населення регіону, підвищувати якісні та кількісні характеристики житла волинян, покращувати якість та збільшувати обсяг послуг. В просторовому аспекті слід збалансувати територіальні диспропорції за сприятливістю умов та якістю життєдіяльності населення та забезпечити рівномірний розвиток усієї території регіону. Важливо також вдосконалити адміністративно-територіальний поділ області відповідно до сформованої функціонально-територіальної структури життєдіяльності населення. Дані пропозиції слід втілювати в життя у рамках загальнодержавних реформ та напрямів розвитку за підтримки місцевих органів самоврядування та громад.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь / Э.Б. Алаев. – М.: Мысль, 1983. – 350с.
2. Алехин А.Б. Экономическая теория жизнедеятельности человека: основные понятия и гипотезы / А.Б. Алехин. – О.: 1993. – 46 с.
3. Атлас Волинської області. – М.: Держгеодезія СРСР, 1992. – 42 с.
4. Атлас природних умов і природні ресурси УРСР. – М. Гол. упр. геод. і карт. – 1988. – 184 с.
5. Бараник З.П. Статистика праці : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни / З.П. Бараник; Київський національний економічний ун-т. - К. : КНЕУ, 2005. - 197 с.
6. Барановський М.О. Наукові засади суспільно-географічного вивчення сільських депресивних територій України: монографія / М.О. Барановський. – Ніжин: ПП Лисенко М.М. 2009. – 396 с.
7. Біляченко В.Д., Зайцева В.М., Гурова Д.Д., Зайцева О.Л. Туристські ресурси України. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. - Запоріжжя: ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2010. - 328 с.
8. Богуцький О. Поліпшення умов життя як фактор підвищення ефективності використання механізації кадрів / О. Богуцький, О. Чубайко // Економіка України. – 1993. – №5. – С. 54–58.
9. Боже-Гарнье, Ж., Шабо, Ж. Очерки по географии городов. – М.: Прогресс, 1967. – 424 с.
10. Волинь в умовах демократичної трансформації (кінець ХХ - початок ХХІ століття): [кол. моногр.] / [В.І. Ботніков та ін.; за заг. ред. В.І. Ботнікова]; Східноєвроп. ун-т ім. Лесі Українки. - Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. - 655 с.
11. Географія Волинської області / під ред. В.П. Луцишина – Луцьк: ЛДП, 1991. – 163 с.

12. Гілецький Й.Р. Географія. Економічна і соціальна географія України: підруч. для уч. 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Й.Р. Гілецький. - Т. : Підручники і посібники, 2009. - 272 с.
13. Голіков А.П. Вступ до економічної і соціальної географії / Голіков А.П., Олійник Я.Б., Степаненко А.В. – К.: Либідь, 1996. – 320 с.
14. Голіков А.П. До питання вивчення економічного простору / А.П. Голіков, П.О. Черномаз // Економічна та соціальна географія. – К.: Заповіт. – 1995. – С. 39–41.
15. Голуб Г.С. Життєдіяльність населення регіону як об'єкт суспільно-географічного дослідження / Г.С. Голуб //Мат. ІХ міжнародної наукової міждисциплінарної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна» - 21 – 25 березня 2011 р. – К., 2011 р. – С. 135 - 136
16. Голуб Г.С. Соціально-економічні аспекти формування виробничої сфери у територіально-рекреаційному комплексі Шацького району Волинської області / Г.С. Голуб //Мат. ІV Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю для молодих вчених «Актуальні проблеми дослідження довкілля» - 19 – 21 травня 2011 р. – Суми, 2011 р. – С. 307 - 310
17. Голуб Г.С. Аналіз зовнішньоторговельної діяльності Волинської області / Г.С. Голуб //Мат. Х міжнародної наукової міждисциплінарної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна» - 19 – 23 березня 2012 р. – К., 2012 р. – частина II С. 59 – 61.
18. Голуб Г.С. Сучасні тенденції розвитку агропромислового виробництва Волинської області / Г.С. Голуб // Наук. вісник ВНУ ім. Лесі Українки, Географічні науки № 9 (234) – Луцьк 2012 р. - С. 46 – 52.
19. Голуб Г.С. Агроекологічний стан ґрунтів Волинської області та проблеми їх використання в умовах радіоактивного забруднення / Г.С. Голуб // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції

- „Енергетична безпека навк. сер. Луцьк, 25-27 квітня 2012 року. – Луцьк: РВВ Луцького нац. тех. університету, 2012. – С. 44-46.
20. Голуб Г.С. Методичні основи дослідження територіальної організації життєдіяльності населення волинської області / Г.С. Голуб // Мат. III всеукраїнської наук.-пр. конф. «Сучасні проблеми розвитку географічної науки і освіти в Україні» - 17 – 18 травня 2012 р. – К. 2012 р. – С. 72 – 73.
21. Голуб Г.С. Оцінка стану сфери послуг у Волинській області / Г.С. Голуб // Мат. VI міжнародної наук.-пр. конф. студ. і асп. «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи дослідження» - 14 – 15 травня 2012 р. – Луцьк, 2012 р. - том 3 С. 49 – 50.
22. Голуб Г.С. Тенденції на ринку праці у Волинській області / Г.С. Голуб // Мат. VIII міжнародної наук. конф. студ., асп. та молодих вчених «Молоді науковці–географічній науці» - 22 – 23 листопада 2012 р. – К., 2012 р. – С. 18-20.
23. Голуб Г.С. Транспортна система Волинської області в контексті територіальної організації життєдіяльності населення / Г.С. Голуб // Мат. XI міжнародної наукової міждисциплінарної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна» - 18 – 22 березня 2013 р. – К., 2012 р. – Географія - С. 171 – 174.
24. Голуб Г.С. Окремі аспекти екологічної ситуації у Волинській області / Г.С. Голуб // Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції «Енергетична безпека навколишнього середовища» – 19-21 вересня 2013 р. – 2013. – С. 47 – 49.
25. Голуб С.Н. Проблемы эффективного использования радиоактивно загрязненных почв Полесья Волынской области в послеаварийный период Чернобыльской катастрофы / С.Н. Голуб, В.А. Голуб, Г.С. Голуб // Природнае асяроддзе Палесься: асаблівасці і перспектывы развіцця. Зборнік навуковых прац. – 2012. – Выпуск 5, Брэст «Альтернатыва» – С. 57–59.

26. Голуб Г.С. Розселенські передумови життєдіяльності населення Волинської області / Г.С. Голуб // Наук. зб. Географія та туризм. Вип. 23 – К.: КНУ ім. Тараса Шевченка 2013 р. - С. 205 – 209.
27. Голуб Г.С. Територіальні особливості електоральної поведінки виборців Волинської області в розрізі життєдіяльності населення регіону / Г.С. Голуб // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 4. Географія і сучасність. – 2013. – Вип. 17(29) – К.: НПУ ім. Драгоманова – С. 156–163.
28. Гольц Г.А. Принцип сочетания производственных и социальных связей для выделения системы расселения разного уровня / Г.А. Гольц // Достижения и перспективы. – 1985 . – №3. – С. 14–18.
29. Гольц Г.А. Стадии развития, структурные уровни и константы территориальных общностей расселения и хозяйства / Г.А. Гольц // Изв. АН СССР. Сер. Геогр. – 1986. – №2. – С. 34–48.
30. Гольц Г.А. Теоретические основы взаимосвязанного развития транспорта и расселения: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02/ИГАН. – М., 1985. – 35 с.
31. Гольц Г.А. Подходы к прогнозированию территориальной концентрации деятельности / Гольц Г.А., Лившиц В.Н., Фролова Р.Л. // Статистические методы анализа экономической динамики. – М.: Наука, 1983. – С. 187–202.
32. Гольцов А.Г. Умови життя сільського населення: суспільно-географічна оцінка територіальних відмін (на прикладі Сумської області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 / НАН України Ін-т геогр. – К., 1995. – 20 с.
33. Гольцов А.Г. Географічне дослідження умов життя / А.Г. Гольцов // Економічна та соціальна географія – К.: К. держ. ун-т ім. Тараса Шевченка, 1992. – № 44. – С. 42-45.

34. Гольцов А. Г. Політична географія : навч. посібник / А. Г. Гольцов ; Міжрегіональна академія управління персоналом. - К. : МАУП, 2007. - 256 с.
35. Гриньова В.М. Економіка праці та соціально-трудові відносини: навч. посібник / В. М. Гриньова, Г. Ю. Шульга; Харківський національний економічний ун-т. - Х. : ВД "ІНЖЕК", 2007. - 288 с.
36. Гриньова В.М. Економіка праці та соціально-трудові відносини: навч. посіб. / В.М. Гриньова, Г. Ю. Шульга. - К. : Знання, 2010. - 311 с.
37. Гудзеляк І.І. Географія населення: навч. посіб. / І. Гудзеляк ; наук. ред. О. І. Шаблій; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. - Л. : ЛНУ, 2008. - 232 с.
38. Гукалова І.В. Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація: монографія / І.В. Гукалова ; Інститут географії НАН України. - К.: 2009. - 347 с.
39. Гукалова І.В. Якість життя населення України: теоретико-методологічні основи суспільно-географічного дослідження / авт. д-ра геогр. наук : 11.00.02 / І.В. Гукалова; НАН України, Інститут географії. - К., 2008. - 20 с.
40. Гукалова І.В. Якість життя населення: методологія аналізу та її застосування в дослідженні розвитку регіонів України / І.В. Гукалова // Укр. геогр. журнал – К.: Ін-т географії НАН України, 2008. – № 1. – С. 48-54.
41. Данилишин Б.М. Соціально-економічні проблеми розвитку регіонів: методологія і практика / Б.М. Данилишин; ред. Б.М. Данилишин ; НАН України, Рада по вивченню продукт. сил України. - Черкаси : ЧДТУ, 2006. - 315 с.
42. Дворецька Г. Соціологія праці: Навч. посіб./ Г. Дворецька; Мін-во освіти і науки України, КНЕУ. - К., 2001. -242 с.
43. Дебет-Кредит [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dtkk.com.ua/show/1.cid1213.html?lang=ukr>

44. Демидова Л. Глобалізація ринков услуг: динаміка і основні тенденції / Л. Демидова // Проблеми теорії і практики управління. – 2005. - №5. – С. 36-41.
45. Демченко В.П. Перспективи розвитку Волинського регіону / В.П. Демченко // Економіка України, №4, 2011
46. Джаман В.О. Регіональні системи розселення: демогеографічні аспекти / В.О. Джаман; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. - Чернівці: Рута, 2003. - 392 с.
47. Довгань А.І. Природно-екологічна безпека населення України та її регіонів / А.І Довгань // Географія та сучасність. Збірник наукових праць. Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова. Випуск 9 - С. 114-123
48. Довгань А.І. Економікогеографічний механізм підвищення безпеки життєдіяльності / А.І Довгань // Географія та сучасність. Збірник наукових праць. Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова. Випуск 10 - С. 297-303.
49. Доценко А.І. Регіональне розселення проблеми та перспективи / А.І. Доценко – К.: Наукова думка, 1994. – 196 с.
50. Екологія: підручник для екон. вищих навч. закл. і ф-тів / С.І. Дорогунцов [та ін.]; Київський національний економічний ун-т. - К.: КНЕУ, 2005. - 372 с. - Бібліогр.: с. 365-368.
51. Економіка міст: Україна і світовий досвід: навч. посібник / В.М. Вакуленко; ред. В.О. Макуха. - К.: Основи, 1997. - 243 с.
52. Електоральна географія / Вікіпедія [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Електоральна_географія
53. Єврорегіон Буг: Волинська область / за ред. Б.П. Клімчука, П.В. Луцишина, В.Й. Лажніка. – Луцьк: РВВ «Вежа». Волин. ун-ту, 1997 – 448 с. : іл.

54. Єрко І.В. Суспільно-географічне дослідження туристичної інфраструктури Волинської області: автореферат дис. канд. геогр. наук: 11.00.02 / Єрко І.В.; КНУТШ. – Київ, 2011. – 20 с.
55. Завіновська Г.Т. Економіка праці: навч.-метод. посібник для самостійного вивчення дисципліни / Г.Т. Завіновська; Київський національний економічний ун-т. - К.: КНЕУ, 2001. - 158 с.
56. Заставецька О.В. Роль соціально-економічного потенціалу у формуванні територіальних соціально-економічних комплексів в сучасних умовах / О.В. Заставецька // Мат. третьої звіт. наук. конф. – Тернопіль: ТДП, 1993. – С. 68-73.
57. Заставецький Т.Б. Система міських поселень агропромислового регіону в умовах трансформації суспільства / Т.Б. Заставецький / Монографія. – Тернопіль: Ред.-вид. відділ ТНПУ, 2005. – 160 с.
58. Заставний Ф.Д. Географія України (У двох книгах) / Ф.Д. Заставний – Львів: Світ, 1994. – 472 с.
59. Заставний Ф.Д. Нетрадиционные подходы к оценке уровня жизни городского и сельского населения / Ф.Д. Заставный // Экон. Сов. Укр. – 1988. – №11. – С. 61–67.
60. Іваничка К. Соціально-економічна географія / К. Іваничка – М.: Прогресс, 1987. – 390 с.
61. Іванічек О. Конфесійна панорама Волині / О. Іванічек // Мат. V Міжн. наук.-пр. конф. «Молода наука Волині» (Луцьк, 10-11 травня 2011 р.) – Луцьк: 2011 р. – С. 53-54.
62. Інформація про стан навколишнього природного середовища в Волинській області [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://nature.org.ua/volun/>
63. Кабо Р.М. Природа и человек в их взаимных отношениях как предмет социально-культурной географии / Р.М. Кабо // Вопросы географии. – М.: Географгиз, 1947. – Сб. 5. – С. 32–34.

64. Калетнік Г.М. Державне регулювання економіки: навч. посіб. / Г.М. Калетнік, А.Г. Мазур, О.Г. Кубай; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, М-во аграр. політики і продовольства України, ВНАУ. – К. : Хай–Тек Прес, 2011. – 427 с.
65. Калмуцкая Э.И. География потребления: теория, методы, практика / Э.И. Калмуцкая – Черновцы: Черн. ун–т., 1993. – 235 с.
66. Кістанов В.В. Територіальна організація виробництва / В.В. Кістанов // Географічна енциклопедія України. – К.: «Українська енциклопедія» ім.. М.П. Бажана, 1993. – Т.3. – С. 278.
67. Ковтонюк М.О. Населення і трудовий потенціал України: [Навчальний посібник] / М.О. Ковтонюк – Тернопіль: ТАНГ, 1997. – 196 с.
68. Конфесійна панорама Волині [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://volynrada.gov.ua/religion>
69. Косахівська О.В. Електоральна поведінка: теоретико-методологічні засади дослідження / О.В. Косахівська // Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім.Корецького В.М. НАН України. – Київ, 2010. – Вип. 50. – С. 716-721.
70. Куценко В.И. Сфера воспроизводства здоровья населения (социально–экономический и региональный аспект) / В.И. Куценко – К.: Наукова думка, 1994. – 222 с.
71. Лажнік В.Й. Волинська область у геополітичному просторі Центрально-Східної Європи / В.Й. Лажнік // Мат. Міжн. Наук.-пр. конф. «Актуальні проблеми міжнародних відносин і зовнішньої політики країн світу» (Луцьк, 13-14 жовтня 2011 р.) – Луцьк: 2011. – С. 111-113.
72. Лаппо Г.М. Расселение – составная часть территориальной структуры народного хозяйства / Г.М. Лаппо // Ресурсы, среда, расселение. – М.: Наука, 1974. – С. 163-171.
73. Лебідь Н.П. Соціально–екологічні аспекти розвитку території (суспільно-географічне дослідження на прикладі України): автореф. дис.

- на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 / Н.П. Лебідь / НАН України. – К., 1995. – 24 с.
74. Лебідь Н.П. Регіональні проблеми умов та якості життя України / Н.П. Лебідь // Тези доп. 1 Всеукраїнського семінару по географії населення «Сучасні проблеми географії населення України». – Луцьк: ЛДП. – 1993. – С. 27–31.
75. Лебідь Н.П. Якість життя населення: підходи до вивчення та практика дослідження України / Н.П. Лебідь // Український географічний журнал. – 1993. – №3. – С. 34–36.
76. Левашов В.І. Соціальна політика доходів і заробітної плати / В.І. Левашов - М: Центр економіки і маркетингу, 2000р. - 360 с.
77. Лейкина К.С. География образа жизни как особое направление экономико-географического страноведения / К.С. Лейкина, В.В. Покшишевский // Изв. АН СССР. Сер. геогр. – 1978. – №2. – С. 136-150.
78. Лесечко М.Д. Соціально-економічне обґрунтування організації території при вдосконаленні розселення (на прикладі західних областей України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 / М.Д. Лесечко / АН України, Ін-тут економіки, Л., 1993. – 48 с.
79. Литвин А.П. Соціоструктурні чинники електоральної поведінки українських виборців // автореф. к. соц. наук, 22.00.04 / Литвин А.П., КНУТШ. – К., 2003. – 19 с.
80. Луцишин П.В. Територіальна організація суспільства (основи теорії): навч. посіб. / П. В. Луцишин. - Луцьк : РВВ "Вежа", 2001. - 334 с.
81. Масляк П.О. Поняття "територіальна" та "просторова організація" в економічній та соціальній географії : географія // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка / Київський університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 1992. – С. 57-61. – (Хіміко-біологічні науки та науки про землю; Вип 7)

82. Масляк П.О. Словник-довідник учня з економічної і соціальної географії світу / П.О.Масляк, Я.Б.Олійник, А.В.Степаненко. – Київ, Лібра, 1996. – 328 с.
83. Машкова О.В. Суспільно-географічне дослідження геопросторової неоднорідності умов життєдіяльності сільського населення регіону дис. канд. геогр. наук: 11.00.02 / О.В. Машкова / Херсонський держ. ун-т. - Херсон, 2008. - 182 с.
84. Межевич М.И. Формирование региональной среды в районах нового освоения / М.И. Межевич // Географические проблемы районов нового освоения. – Л.: Наука. – 1986. – С. 3–5.
85. Мезенцев К.В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: монографія / К.В. Мезенцев: Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2005. – 253 с.
86. Мельник О. Макроекономічний аналіз структури зайнятості / О. Мельник, О. Плотников // Економіка України. – 1993. – №4. – С. 76–80.
87. Мельничук А.Л. Суспільно-географічні аспекти природно-техногенної безпеки життєдіяльності населення України / автореф. дис. канд. геогр. наук: 11.00.02 / А.Л. Мельничук / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 2004. – 20 с.
88. Мельничук А.Л. Природно-техногенна безпека життєдіяльності населення: суспільно-географічний вимір дослідження / А.Л. Мельничук // Економічна та соціальна географія: Науковий збірник. — К., 2001. — Випуск 51. — С. 95 — 101.
89. Мельничук А.Л. Природні загрози безпеці життєдіяльності населення України: гострота, розподіл за регіонами, заходи щодо запобігання і усунення / А.Л. Мельничук // Економічна та соціальна географія: Науковий збірник. — К., 2002. — Випуск 53. — С. 142 — 149.
90. Мересте И.Н. Современная география: вопросы теории / И.Н. Мересте, С.Я. Нимник – М.: Мысль, 1984. – 296 с.

91. Методологические основы географических исследований природных и общественных территориальных комплексов: [Сб. науч. трудов]. – К.: Наукова думка, 1989. – 135 с.
92. Моргулець О.Б. Менеджмент у сфері послуг: навч. посіб. / О.Б. Моргулець; Київський національний ун-т технологій та дизайну. - К. : КНУТД, 2009. - 335 с.: рис., табл.
93. Михайленко Т. Ринок житла та якість житлових умов населення України / Т. Михайленко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2011. – С. 41-49. – (Географія; Вип. 59).
94. Моделирование географических систем // Тезисы тр. семинара к-ры экон. геогр. посвященный 100-лет. со дня рождения Н.Н. Баранского / Науч. ред. А.М. Трофимов. – Казань: Изд. Каз. ун-та, 1980. – 100 с.
95. Нагорна Л.П. Регіональна ідентичність: український контекст / Л.П. Нагорна ; НАНУ, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І.Ф. Кураса. – Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса, 2008. – 405с.
96. Немець Л.М. Про завдання соціальної географії в дослідженні соціального розвитку регіонів України / Л.М. Немець // Укр. геогр. журнал – К.: Ін-т географії НАН України, 2004. – № 2. – С. 8-12.
97. Олійник Я.Б. Вступ до соціальної географії: Навчальний посібник для студентів географічних і соціологічних спеціальностей вищих навчальних закл. / Я.Б. Олійник, А.В. Степаненко. – Київ : Знання, 2000. – 204с.
98. Олійник Я.Б. Дослідження рівня доходів населення Волинської області в контексті підвищення якості життя / Я.Б. Олійник, Г.С. Голуб // Науковий вісник ВНУ ім. Лесі Українки. Географічні науки. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – № 18 (243). – С. 51–56.
99. Олійник Я.Б. Електоральна географія – новий напрямок суспільної географії в Україні / Я.Б. Олійник, В.Б. Шишацький // Екон. та соц.

географія: міжвідомчий науковий збірник / МО України, КНУ ім. Тараса Шевченка. – К., 2002. – Вип. 53. – С. 12–21.

100. Олійник Я.Б. Особливості життєдіяльності населення в умовах радіоактивного забруднення території / Я.Б. Олійник, Г.С. Голуб // Наук. вісник ВНУ ім. Лесі Українки, Географічні науки № 18 – 2011. – С. 45 – 50.

101. Олійник Я.Б. Урбанізація Волинської області: історичний аналіз та сучасні особливості з погляду життєдіяльності населення / Я.Б. Олійник, Г.С. Голуб // Наук. зб. Географія та туризм. Вип. 18 – К.: КНУ ім. Тараса Шевченка 2012. – С. 214 – 221.

102. Офіційний сайт Волинської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.voladm.gov.ua>

103. Офіційний сайт Волинської обласної ради [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://volynrada.gov.ua>

104. Офіційний сайт Головного управління статистики у Волинській області [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua>

105. Офіційний сайт Центральної виборчої комісії України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua>

106. Паламарчук А.М. Общественно-территориальные системы (логико-математическое моделирование) / А.М. Паламарчук – К.: Наукова думка, 1992 – 271 с.

107. Паламарчук А.М. Функциональные связи в общественно-территориальных комплексах / А.М. Паламарчук – К.: СОПС УССР АН, 1988. – 52 с.

108. Паламарчук М.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії : посібник для викладачів екон. і географ. фак. вузів, наук. працівників, аспірантів / М.М. Паламарчук, О.М. Паламарчук ; Міжнародний фонд "Відродження". - К. : Знання, 1998. - 416 с.

109. Паламарчук М.М. Територіальна структура промислового комплексу економічного району / М.М. Паламарчук, К.О. Тащук – К.: Наукова думка, 1974. – 126 с.
110. Папагеориу Д.С. Показатели качества жизни / Д.С. Папагеориу // Новые идеи в географии. – М.: Прогресс, 1979. – С. 111–120.
111. Патійчук В.О. Територіальна організація релігійної сфери адміністративної області (на прикладі Волинської області): авт. дис. к. геогр. н. 11.00.02 / В.О. Патійчук, МО України, ВДУ імені Лесі Українки. – Луцьк, 1998. – 17 с.
112. Перцик Е.Н. Экологические аспекты расселения и развития городов / Е.Н. Перцик // Методологические проблемы развития экономической и социальной географии. – М.: МГУ. – 1990. – С. 90–94.
113. Підгрушний Г.П. Територіальна організація суспільства: сучасні підходи до розуміння категорії та її практичне значення / Г.П. Підгрушний // Укр. геогр. журнал: наук.-теор. журнал, Інститут географії НАН України. – К., 2010. – №2. – С. 40–44.
114. Підходи до концепції стійкого розвитку та її інтерпритації стосовно України / В.В. Волошин, І.О. Горленко, В.П. Кухар, Л.Г. Руденко та ін.// Український географічний журнал. 1995. – №3. – С. 3–10.
115. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії: [Навчальний посібник] / М.Д. Пістун – К.: Вища школа, 1994. – 155 с.
116. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії / М.Д. Пістун – К.: Вища школа, 1996. – 230 с.
117. Пістун М. Про адміністративно-територіальну організацію життєдіяльності населення України / М. Пістун, Я. Олійник // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Київ, 2006 – С. 4-7. – (Географія; Вип. 52).
118. Пістун М.Д. Сучасні проблеми регіонального розвитку: навч. посібник / М.Д. Пістун, А.Л. Мельничук ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. - К. : ВПЦ "Київський ун-т", 2009. - 200 с.

119. Політична економія: підручник / В.Г. Федоренко; наук. ред. В.Г. Федоренко. - К. : Алерта, 2008. - 486 с.
120. Політична карта Волинської області / Опора [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://opora.ua/news/1499-politychna-karta-volynskoj-oblasti>
121. Поліщук І. Ментальність українства: політичний аспект / І. Поліщук // Людина і політика : український соціально-гуманітарний журнал. – Київ, 2001. – № 1. – С.86-93.
122. Поповкін В.А. Рівні соціально- економічного розвитку регіонів України / В.А. Поповкін . - К.: 1994. - 78 с.
123. Про обкладання ПДВ безоплатної поставки послуг і ліквідацію ОФ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://document.ua/pro-obkladennja-pdv-bezoplatnoyi-postavki-poslug-i-likvidaci-inf338.html>
124. Прав Ю.Г. Первинний ринок житла України (економіко-географічний аспект дослідження) / Ю.Г. Прав // Економічна та соціальна географія : Міжвідомчий науковий збірник / Міністерство освіти України, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2002. – Вип. 53. – С. 110-119.
125. Природа Волинської області. Ред. Геренчука К.І. – Львів: Вища школа, 1975. – 147 с.
126. Пшеничнюк О. Соціологія: Посібник для підготовки до іспитів / О. Пшеничнюк, О. Романовська; . -2-е вид., доп. та переробл.. -К.: Вид. Паливода А. В., 2005. -169 с.
127. Ревайкин А.С. Уровень жизни населения (методология и проблемы регионального исследования) / А.С. Ревайкин – М.: Наука, 1989.
128. Регіональна економіка / навч. посібник / Я. Б. Олійник , С. П. Запотоцький, О. Ю. Кононенко , А. Л. Мельничук , В. Ф. Пасько/ За ред. Я. Б. Олійника. — К.: КНТ, 2007. — 444 с.
129. Рівень і якість життя населення / Є.П. Кушнар'ов; заг. ред. Є.П. Кушнар'ов. - Х. : ВД "Інжек", 2004. - 272 с.

130. Розміщення продуктивних сил України / За ред. Є.П. Качана. – К.: Вища школа, 2005. – 235 с.
131. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : підручник / С.І. Дорогунцов, Т.А. Заєць, Ю.І. Пітюренко та ін.; МОНУ: КНЕУ / за ред.. С.І. Дорогунцова. – Київ: КНЕУ. 2005. – 992 с.
132. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Загальна частина. Академічний курс: підручник / З.В. Ромовська. - 2-ге вид., доп. - К. : Правова єдність: Алерта; К. : КНТ2009. - 594 с.
133. Руденко Л.Г. Напрями географічних досліджень в Україні у сучасних умовах / Л.Г. Руденко // Український географічний журнал. – 1995. – №1 – 2. – С. 7–12.
134. Руденко Л.Г. Географічне середовище і безпека життєдіяльності людей / Л.Г. Руденко, М.І. Фащевський // Український географічний журнал. – 1994. – №3. – С. 59–64.
135. Садовник О.П. Економіко-географічний аналіз життєдіяльності населення Тернопільського обласного суспільно-територіального комплексу / автореф. дис. канд. геогр. наук: 11.00.02 / О.П. Садовник; Тернопільський держ. педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. - Т., 1998. – 16 с.
136. Саушкин Ю.Г. Экономическая география история, теория, методы, практика / Ю.Г. Саушкин – М.: Мысль, 1973. – 559 с.
137. Ситуація зайнятості в Україні та тенденції її розвитку (матеріали соціологічних досліджень) // Економіка України. 2011. – №10. – С. 60–73.
138. Статистика: [Підручник для вузів] / За ред. А.В. Головача, А.М. Єріної, О.В. Козирева. – К.: Вища школа, 1998. – 624 с.
139. Статистичний щорічник Волинь-2011 / За ред.. Науменка В.Ю. – Луцьк., 2012. – 558 с.
140. Статистичний щорічник Волинь-2010 / За ред.. Науменка В.Ю. – Луцьк., 2011. – 512 с.

141. Статистичний щорічник Волинь-2005 / За ред.. Науменка В.Ю. – Луцьк., 2006. – 476 с.
142. Статистичний щорічник Волинь-2000 / За ред.. Науменка В.Ю. – Луцьк., 2001. – 452 с.
143. Степико М.Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія / [Степико М.Т. ; ред. : І.В. Куницина, О.В. Москаленко, Т.М. Філіппова]; Нац. ін-т стратег. досліджень. – Київ : НІСД, 2011. – 334 с.
144. Стратегія соціально-економічного розвитку регіону (на прикладі Волинської області) / М.А. Хвесик. - К. : Кондор, 2004. - 376 с.
145. Сучасні проблеми регіонального розвитку / навч. посібник / М. Д. Пістун, А. Л. Мельничук ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К. : ВПЦ «Київський ун-т», 2009. — С. 184–187.
146. Схема - прогноз розвитку і розміщення продуктивних сил Волинської області на період до 2015 року / НАН України, Рада по вивченню продукт. сил України. - К. : РВПС України НАНУ, 2005.
147. Трансформація структури господарства України : регіональний аспект / Інститут Схід-Захід; Ін-тут географії НАН України; За ред.: Г.В. Балабанова, В.П. Нагірної, О.М. Нижник. – Київ : Міленіум, 2003. – 404 с.
148. Топчієв, О.Г. Основи суспільної географії: навч. посібник для студентів географ. спеціальностей вищих навч. закладів / О. Г. Топчієв. - О. : Астропринт, 2001. - 560 с.
149. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики : навч. посібник для студ. географічних спеціальностей вищ. навч. закладів / О.Г. Топчієв; МОНУ, Одеськ. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. – Одеса : Астропринт, 2005. – 632с.
150. Трегобчук В.М. Стратегія ресурсно-екологічної безпеки соціально-економічного розвитку / В.М. Трегобчук // Економіка України. – 1994. – №12. – С. 12–20

151. Фащевський М.І. Географія населення в системі географічних наук / М.І. Фащевський // Український географічний журнал. – 1995. – №1–2. – С. 12–17.
152. Фащевский Н.И. Совершенствование механизма управления расселением населения / Н.И. Фащевский // География и природные ресурсы. – 1991. – №3. – С. 119–124.
153. Фащевський М.І. Територіальна організація життєдіяльності населення (методологія та науково-методичні основи суспільно-географічного дослідження): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра геогр. наук: спец. 11.00.02 / М.І. Фащевський / НАН Укр. ІГ., К., 1993. – 42 с.
154. Фащевский Н.И. Расселенческий фактор в разработке региональных комплексных программ охраны природы / Фащевский Н.И., Немченко М.П., Старостенко А.Г. // География и природные ресурсы. – 1992. – №3. – С. 70–76.
155. Фащевский Н.И. Урбоэкологическое районирование в староосвоенных регионах / Фащевский Н.И., Немченко М.П., Старостенко А.Г. // Тез. докл. междунар. конф. «Экологическая безопасность зон градопромышленных агломераций Западной Украины». – Пермь, 1993. – С. 79–81.
156. Фащевский Н.И. Территориальная организация жизнедеятельности населения / Фащевский Н.И., Палий Т.М., Немченко М.П. – К.: Наукова думка, 1992. – 136 с.
157. Фащевський М.І. Життєдіяльність населення в локальних суспільних системах / [Фащевський М.І., Палій Т.М., Немченко М.П., Старостенко Г.Г.] // Вісник Київ. ун-ту. Вип. 3. Сер. Х-Б. – К.: Либідь, 1991. – С. 68–74.
158. Фащевский Н.И. Методологические аспекты региональных исследований жизнедеятельности населения / [Фащевський Н.И., Палій

- Т.М., Немченко М.П., Старостенко А.Г.] // Методологические проблемы современной географии. – К.: Наукова думка. – 1993. – С. 112–119.
159. Фащевський М.І. Порівняльний аналіз умов життєдіяльності населення областей України / [Фащевський М.І., Палій Т.М., Немченко М.П., Старостенко Г.Г.] // Економіка Радянської України. – 1991. – №10. – С. 71–76.
160. Фащевский Н.И. Научно-методические основы исследования социально-демографических условий формирования общественно-территориальных комплексов / [Фащевський Н.И., Немченко М.П., Старостенко А.Г.] // Методические основы географических исследований природных и общественных территориальных комплексов. – К.: Наукова думка. 1989. – С. 54–58.
161. Фащевський М.І. Методологічні аспекти дослідження географії населення / М.І. Фащевський // Укр. Географічний журнал / Інститут географії НАН України. – Київ. 2004. – № 3. – С. 58–62.
162. Фещук С. В. Гоекологічні проблеми Волинської області та шляхи її подолання / С. В. Фещук // Природа Західного Полісся та прилеглих територій : зб. наук. пр. / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки ; [відп. ред. Ф. В. Зузук та ін.]. – Луцьк, 2008. – № 5. – С. 55–60.
163. Фокіна В.І. Українська ментальність як основа політичної культури / В.І. Фокіна // Наукові студії із соціальної та політичної психології : збірник статей / АПН України; Ін-т соціальної та політичної психології. – Київ, 2011. – Вип. 28 (31). – С. 320-327.
164. Хомра А.У. Демография: становление предмета и метода / А.У. Хомра // Демографические исследования. – 1988. – Вып. 12. – С. 21–30.
165. Хорев Б.С. Территориальная организация общества: Актуальные проблемы регионального управления и планирования в СССР / Б.С. Хорев – М.: Мысль, 1981. – 320 с.
166. Чистобаев А.И. Экономическая и социальная география: новый этап / А.И. Чистобаев, М.Д. Шаригин – Л.: Наука, 1990. – 320 с.

167. Шаблій О.І. Соціально-економічна географія України : навч. посіб. / О. І. Шаблій [та ін]; ред. О. І. Шаблій. - 2. вид., перероб. та доп. - Л. : Світ, 2000. - 679 с.
168. Шаблій О.І. Нові підходи до категорії «рекреаційний потенціал» / О.І. Шаблій, З.О. Кас'янчук // Економічна та соціальна географія. МНЗ. Вип. 47. – К.: Заповіт, 1995. – С 42–49.
169. Шевчук Л.Т. Соціальна географія : навч. посібник / Л.Т. Шевчук. – Київ : Знання, 2007. – 349 с.
170. Шишацький В.Б. Деякі кореляційні залежності електоральних симпатій населення України на парламентських виборах 2002 року / В.Б. Шишацький // Вісн. К. нац. ун. Ім. Тараса Шевченка, Серія: Географія – К.: 2004. – № 50. – С. 42-44.
171. Шишацький В.Б. До питання про наукову теорію і термінологію електоральної географії / В.Б. Шишацький // Ек. та соц. географія: науковий збірник / МОН України; КНУ імені Тараса Шевченка. – К., 2007. – Вип. 57. – С. 21–26.
172. Юрківський В.М. Аналіз умов життя населення конкретної території / В.М. Юрківський // Економічна та соціальна географія – К.: К. держ. ун-т ім. Тараса Шевченка, 1992. – № 44. – С. 32-35.
173. Antipode: A Radical Journal of Geography (2009). "Antipode: A Radical Journal of Geography: Celebrating Over 40 years of Radical Geography 1969-2009". Retrieved 31 May 2010.
174. Cloke, Paul J.; Crang, Philip; Goodwin, Mark (2004). Envisioning human geographies. London: Arnold.
175. Cloke, Paul J.; Crang, Phil; Crang, Philip; Goodwin, Mark (2005). Introducing human geographies (2nd ed.). London: Hodder Arnold.
176. Daniels, Peter; Bradshaw, Michael; Shaw, Denis J. B.; Sidaway, James D. (2004). An Introduction to Human Geography: issues for the 21st century (2nd ed.). Prentice Hall.

177. Flowerdew, Robin; Martin, David (2005). *Methods in human geography: a guide for students doing a research project* (2nd ed.). Harlow: Prentice Hall.
178. Gregory, Derek; Martin, Ron G.; Smith, Graham (1994). *Human geography: society, space and social science*. Basingstoke: Macmillan.
179. Johnston, Ron (2000). "Human Geography". In Johnston, Ron; Gregory, Derek; Pratt, Geraldine et al. *The Dictionary of Human Geography*. Oxford: Blackwell. pp. 353–360.
180. Johnston, R.J. (2009). *The Dictionary of Human Geography* (5th ed.). Blackwell Publishers, London.
181. Jordan-Bychkov, Terry G.; Domosh, Mona; Rowntree, Lester (1994). *The human mosaic: a thematic introduction to cultural geography*. New York: HarperCollinsCollegePublishers.
182. Taylor PJ & Flint C (2007) *Political geography: world-economy, nation-state and locality* Harlow: Pearson Education Lim.

\

ДОДАТКИ

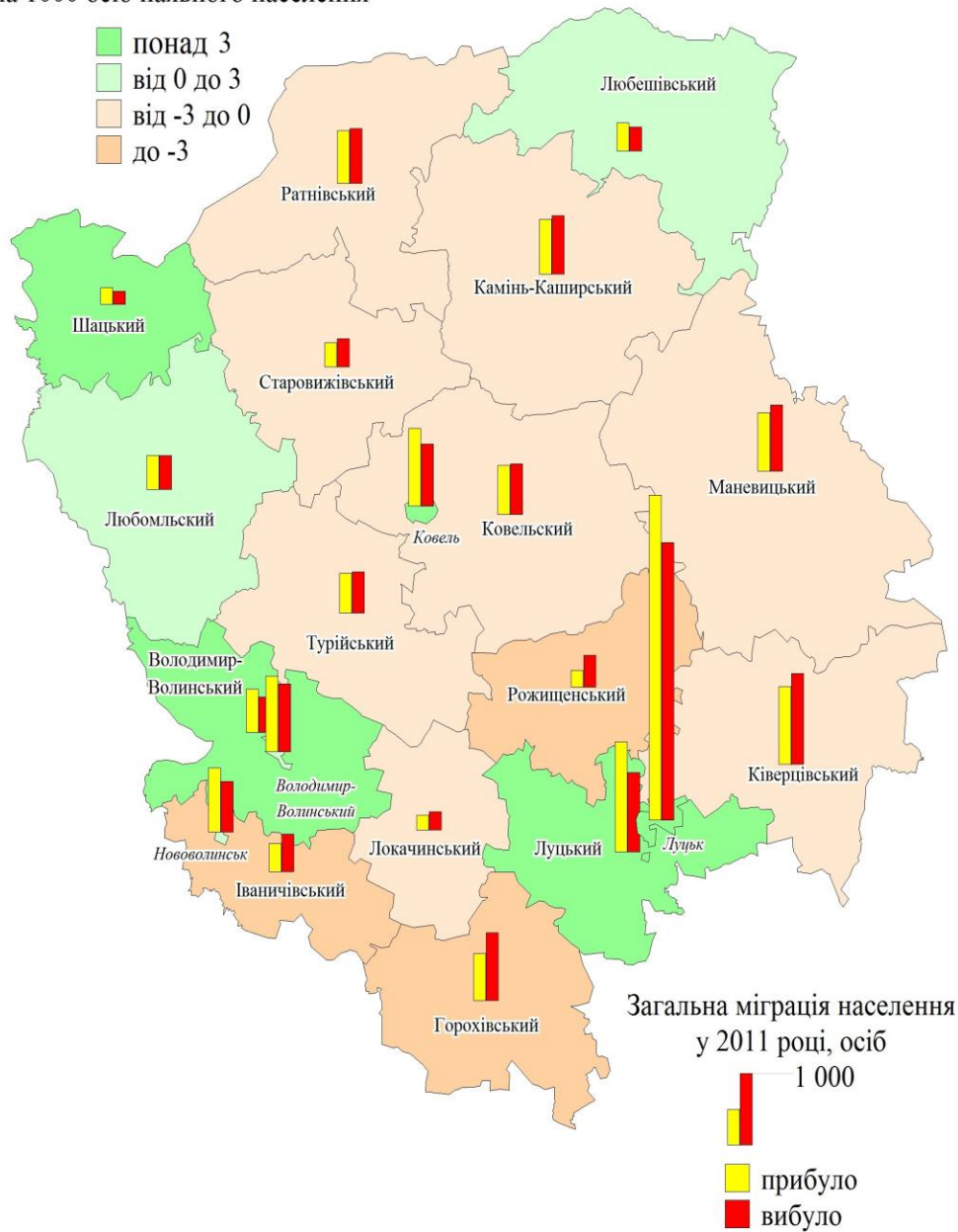
Додаток А

Основні показники водопостачання і водовідведення за 1995-2011рр.,

(млн.м³)

	1995	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011
Використано свіжої води	225	121	70,6	79,7	77,8	76,3	72,2	72,8
у тому числі								
для побутово-питних потреб	39,3	39,0	29,0	27,0	26,2	24,3	24,1	23,5
для виробництва	34,6	15,0	20,7	24,4	23,9	21,5	20,3	22,5
Відведено (скинуто) зворотних вод	88,9	56,8	55,2	58,4	58,3	64,4	60,0	58,6
у тому числі								
забруднених	42,8	34,9	0,8	4,0	4,5	3,7	3,6	0,8
з них без очищення	0,3	2,7	0,0	0,1	1,2	0,7	0,7	0,6
Обсяг оборотної та послідовно (повторно) використаної води	62,4	42,3	42,7	42,9	38,4	26,3	28,2	22,3
Потужність очисних споруд	86,0	81,9	76,8	76,3	76,4	77,7	78,4	78,6

Міграційний приріст (скорочення) у 2011 році
на 1000 осіб наявного населення



Загальна міграція населення у Волинській області у 2011 році

Додаток В

	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011
Валова додана вартість промисловості в загальному обсязі доданої вартості, у %	17,1	15,8	23,4	19,1	14,0	15,6	...
Обсяг реалізованої промислової продукції (у фактичних цінах), млн.грн.	1182,6	5378,0	9092,5	9336,5	6496,5	8090,4	10485,6
Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств, у %	-1,9	5,3	6,0	0,5	0,6	2,6	4,3
Частка збиткових підприємств, у %	52,2	40,0	34,5	39,9	45,4	44,3	42,7
Середньорічна кількість найманих працівників, зайнятих у промисловості, осіб	56468	48799	49864	50372	45012	43760	44766
Середньомісячна заробітна плата найманих працівників у промисловості, грн.	190,24	694,43	1134,86	1520,80	1524,00	1915,17	2341,26

Результати Виборів до Верховної Ради 28 жовтня 2012 року

	"Батьківщина"	"Свобода"	УДАР	ПР	КПУ
Місто Володимир-Волинський	30,5	24,5	24,2	9,4	6,1
Місто Ковель	46,8	18,2	15,5	9	5,3
Місто Луцьк	33,6	28,2	19,6	8,4	4,8
Місто Нововолинськ	35,5	26,1	23,6	6,6	4,3
Володимир-Волинський район	37,4	17,2	17,1	14,9	5,4
Горохівський район	41,9	15,4	14	17,5	4,2
Іваничівський район	38,2	23	15,4	14,1	4,2
Камінь-Каширський район	45,1	8	10,1	17,6	10,9
Ківерцівський район	50,6	19,9	13,1	10,5	4,9
Ковельський район	45,5	11,4	12,6	16,3	6,5
Локачинський район	40	14,6	16	14,7	6,4
Луцький район	41,5	20,9	15,8	12,8	3,2
Любешівський район	28,5	5,7	12,7	10	41,8
Любомльський район	37,9	17,2	17,2	13,5	6
Маневицький район	47,1	10,2	11,2	16,4	7,5
Ратнівський район	38,9	8,1	16,7	18,4	7,2
Рожищенський район	46	16,9	14,7	14,8	5,5
Старовижівський район	35,4	13,1	13,7	22,2	6,5
Турійський район	39,3	15,1	15,9	16	6,7
Шацький район	32	10,1	15,5	24,5	9,4

**Адміністративні одиниці-лідери за підтримкою
різних політичних сил**

<p align="center">П'ятірка адміністративних одиниць Волинської області, де ВО «Батьківщина» отримала найбільший % голосів:</p>
<p align="center">Ківерцівський район - 50,6 %, Маневицький район - 47,1 %, місто Ковель - 46,8 %, Рожищенський район – 46 %, Ковельський район - 45,5 %.</p>
<p align="center">П'ятірка адміністративних одиниць Волинської області, де ВО «Свобода» отримала найбільший % голосів:</p>
<p align="center">місто Луцьк - 28,2 %, місто Нововолинськ - 26,1 %, місто Володимир-Волинський - 24,5 %, Іваничівський район – 23 %, Луцький район - 20,9 %.</p>
<p align="center">П'ятірка адміністративних одиниць Волинської області, де партія УДАР отримала найбільший % голосів:</p>
<p align="center">Місто Володимир-Волинський - 24,2 %, місто Нововолинськ - 23,6 %, місто Луцьк - 19,6 %, Любомльський район- 17,2 %, Володимир-Волинський район - 17,1 %</p>
<p align="center">П'ятірка адміністративних одиниць Волинської області, де Партія регіонів отримала найбільший % голосів:</p>
<p align="center">Шацький район - 24,5 %, Старовижівський район - 22,2 %,</p>

<p>Ратнівський район - 18,4 %, Камінь-Каширський район - 17,6 %, Горохівський район - 17,5 %.</p>
<p>П'ятірка адміністративних одиниць Волинської області, де Комуністична партія України отримала найбільший % голосів:</p>
<p>Любешівський район - 41,8 %, Камінь-Каширський район - 10,9 %, Шацький район - 9,4 %, Маневицький район - 7,5 %, Ратнівський район - 7,2 %.</p>

**Обсяг реалізованих послуг у розрахунку одну особу
у містах і районах**

(грн.)

	2005	2007	2008	2009	2010	2011
Волинська область	910,2	1532,9	1947,4	1906,0	2033,3	2664,2
м.Луцьк	1619,8	2981,2	3944,8	3734,6	3688,2	5574,3
м.Володимир-Волинський	292,9	399,5	551,9	630,6	643,7	749,5
м.Ковель	2875,9	4799,2	5972,5	6216,0	6903,9	8090,2
м.Нововолинськ	259,3	417,1	503,0	512,0	693,1	1179,3
райони						
Володимир-Волинський	3,3	9,7	13,6	15,9	13,5	50,5
Горохівський	36,4	59,6	91,7	95,6	103,5	161,5
Іваничівський	9,2	7,9	32,4	43,3	54,5	70,5
Камінь-Каширський	97,3	59,7	53,4	57,8	104,3	287,8
Ківерцівський	478,6	685,1	1009,6	1236,4	1272,7	1055,5
Ковельський	115,6	229,7	194,1	304,0	284,1	312,5
Локачинський	0,7	1,0	1,5	1,8	1,9	2,0
Луцький	301,6	698,1	1094,6	820,8	1176,9	2313,9
Любешівський	12,6	18,0	24,0	22,7	22,8	50,8
Любомльський	385,8	641,3	501,9	201,5	228,3	352,4
Маневицький	26,7	57,5	61,3	80,1	87,3	116,6
Ратнівський	6,3	11,7	20,2	18,7	21,6	25,6
Рожищенський	178,4	251,1	376,4	298,4	318,4	391,5
Старовижівський	2,8	3,1	3,3	3,0	4,0	12,5
Турійський	17,4	14,8	11,8	13,7	17,3	38,2
Шацький	610,9	787,3	1019,5	1234,8	1334,4	1263,8

Додаток М

	Явка виборців		Середньомісячна заробітна плата працівників		Зайняте населення в розрахунку на 1000 жителів		Навантаження на одне вільне робоче місце		Кількість малих підприємств у розрахунку на 10 тисяч наявного населення		Введення в експлуатацію житла у містах і районах		Обсяг реалізованих послуг у розрахунку одну особу у містах і районах		Сумарний ранг	Група адм. од.
	%	ранг	грн.	ранг	осіб	ранг	осіб	ранг	п-ств	ранг	тис.м ²	ранг	грн.	ранг		
Волинська область	67,7	–	1994	–	188	–	6	–	42	–	199,5	–	2664	–	–	–
м. Луцьк	63,1 %	17	2171	3	340	1	2	1	101	1	48,2	2	5574	2	2	I
м. Володимир-Волинський	61,3 %	18	1827	6	193	5	16	6	30	5	11,7	5	749	7	5	I
м. Ковель	58,0 %	20	2099	5	214	4	8	3	36	4	14,9	3	8090	1	3	I
м. Нововолинськ	59,9 %	19	2801	1	217	3	11	5	25	13	4,6	11	1179	5	6	II
райони:																
Володими-Волинський	68,8 %	10	1656	10	113	16	34	12	44	3	3,7	13	50	15	10	II
Горохівський	72,1 %	2	1469	18	135	9	18	8	28	9	4,3	12	161	12	9	II
Іваничівський	69,4 %	7	1641	13	107	18	47	16	26	11	1,0	19	70	14	18	IV
Камінь-Каширський	69,5 %	5	1630	15	107	19	303	20	16	17	6,7	7	287	11	14	III

Ківерцівський	70,6 %	4	1765	7	136	8	8	4	29	7	12,5	4	1055	6	4	I
Ковельський	70,7 %	3	1623	16	138	6	19	9	29	8	6,3	8	312	10	7	II
Локачинський	72,5 %	1	1643	12	114	15	28	10	30	6	0,4	20	2	20	11	III
Луцький	69,0 %	9	2154	4	258	2	4	2	59	2	54,4	1	2313	3	1	I
Любешівський	67,0 %	14	1636	14	109	17	37	13	15	18	2,5	16	50	16	19	IV
Любомльський	66,6 %	15	2190	2	138	7	189	19	21	15	1,5	18	352	9	12	III
Маневицький	69,5 %	6	1719	8	119	13	102	18	14	19	5,8	10	116	13	13	III
Ратнівський	66,0 %	16	1360	19	119	12	52	17	13	20	6,1	9	25	18	20	IV
Рожищенський	68,1 %	12	1513	17	117	14	43	15	22	14	2,7	14	391	8	15	III
Старовижівський	67,8 %	13	1659	9	87	20	16	7	26	12	1,9	17	12	19	17	IV
Турійський	69,2 %	8	1352	20	131	11	40	14	27	10	2,6	15	38	17	16	IV
Шацький	68,7 %	11	1646	11	134	10	28	11	21	16	7,7	6	1263	4	8	II

**Демогеографічна характеристика міжрайонних систем
життєдіяльності населення Волинської області**

	Луцька МСЖ	Ковельська МСЖ	Нововолинсько- Володимир- Волинська МСЖ
Площа, км ²	7456	10970	1718
Частка в загальній площі області, %	36,9	54,6	8,5
Населення, тис. осіб	508,7	373,2	155,2
Частка населення від загальнообласного показника, %	48,9	36,2	14,9
Густота населення, осіб/км ²	68,2	34,0	90,3
Частка міського населення, %	57,2	37,7	68,0
Частка сільського населення, %	42,8	62,3	32
Народжуваність (на 1000 чол.)	14,2	15,2	11,9
Смертність (на 1000 чол.)	13,9	15,1	14,4
Природний приріст/скорочення (на 1000 чол.)	0,3	0,1	-2,5
Міграційний приріст/скорочення (на 1000 чол.)	-1,0	0,5	1,3
Кількість РСЖ	6	8	2
Кількість КСЖ	7	4	1
Кількість ЕСЖ	166	170	43
Населені пункти			
Кількість міст, од.	5	3	3
Кількість селищ міського типу, од	10	10	2
Кількість сільських населених пунктів, од.	433	486	135